

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

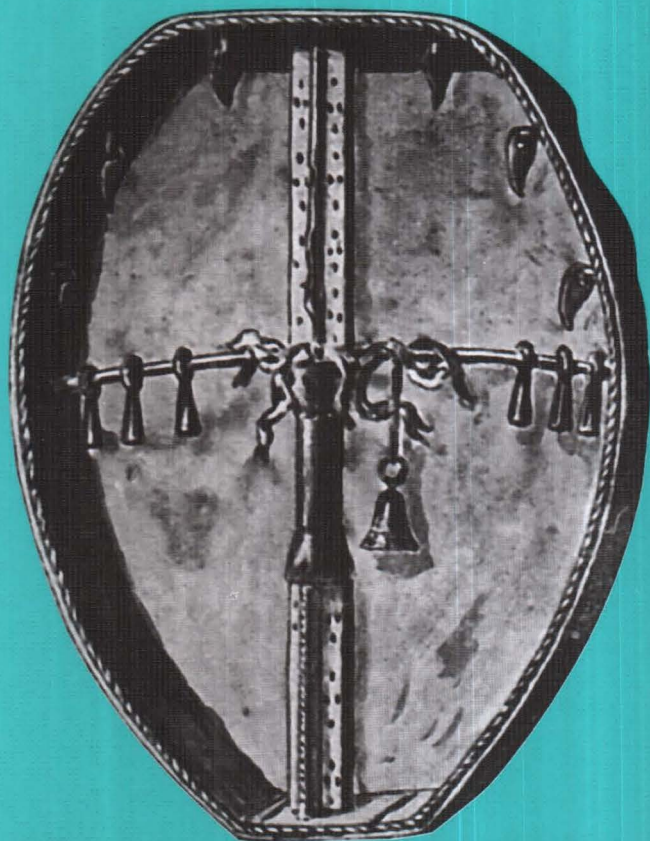
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ALTAY VE TELEÜT TÜRKLERİNDE ŞAMANİZM

Nadejda Petrovna DIRENKOVA

Çeviren Atilla BAĞCI

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

ALTAY VE TELEÜT TÜRKLERİNDE ŞAMANİZM

NADEJDA PETROVNA DIRENKOVA

Çeviren

Atilla BAĞCI

Ankara / 2014

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2014.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikrî sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Direnkova, Nadejda Petrovna (Çev. Atilla Bağcı)

Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm / N. P. Direnkova (Çev. Atilla Bağcı)

X+734 s. 24 cm.

ISBN 978-975-456-119-7

1. Altay Türkleri 2. Teleüt Türkleri 3. Şamanizm

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ÇEVİRİ ESERLER DİZİSİ 01

Genel Yayın Editörü

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör

Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Hakemler

Doç. Dr. Bülent BAYRAM

Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Kapak ve Sayfa Tasarımı

SEMETEYHAN [B. GÜL]

İletişim Adresi

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE

Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135

Genel ağ: <http://www.turkkulturu.org.tr>

e-posta: tkaedernegi@hotmail.com

Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm, Öncü Basımevi'nde 1000 adet basılmıştır.
(Kazımkarabekir Cad. 85/2 İskitler/ANKARA Tel: 3843120)

Ankara /2014

Sunuş

Değerli Okuyucular,

TKAE, araştırma ve inceleme dizilerinin yanı sıra elinizdeki eser ile yeni bir diziye başlamış oldu. Bu yeni dizide, Türklük araştırmaları ve incelemeleri üzerine yerli ve yabancı bilim adamlarının yapmış olduğu çalışmalara yer verilecektir.

Yeni kitap dizisinin adı bu nedenle, ‘Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü - Çeviri Eserler Dizisi’ şeklinde kondu. Dizinin birinci kitabı, Sovyet döneminin ünlü bilim insanı Direnkova’nın Altay ve Teleüt Türklerinin kadim dini inançları üzerine yapmış olduğu araştırmalardan oluşmaktadır. Atilla Bağcı tarafından çevirileri yapılmıştır. Kitaba ‘Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm’ adı verilmiştir.

Bilindiği üzere, Türkler, İslâmiyet öncesinde kadim dini bakımdan kamlık inançları diye tanımlanan Tengricilik adı verilen ‘Bir <olan> Tanrı’ inancı üzerine ibadet ederlerdi. Bu hususa İbn Fadlan da ünlü Seyahatnâme’sinde işaret eder. Ancak, Merkezi Avrasya coğrafyasının kimi yerlerinde Türklerin zamanın semavi dinlerinden Musevîliğe ve Hristiyanlığa intisap edenleri de olmuştur. İslâmiyetin zuhûru ile Türkler, büyük çoğunluğu ile İslâm dinine intisap etmiştir. İslâmiyetin erişemediği yerlerde Türkler, ya kadim inançlarında, ya intisap etmiş oldukları eski semavi dinlerde kalmışlardır. Kalanların önemli bir kısmı etrafları ile karışmışsa da, kimliklerini muhafaza edip günümüzde varlıklarını koruyanlar vardır. Bunların önemli bir kısmı, Kamlık inançlarını yaşarken Çariçe II. Katerina zamanında toptan Ortodoks mezhebine göre vaftiz edilip Hristiyan sayılmışlar ve yeni verilen adlar ile kayıt altına alınmışlardır. Bu zorlamaya karşın Güney Sibiry Türkleri kadim inançlarını muhafaza etmeye ve kimliklerini korumaya muvaffak olmuşlardır. Yanlış olsa da, bir galat-ı meşhure olarak, bu inançlar bilim dünyasında ‘Şamanizm’ başlığı altında ele alınmaktadır. Dolayısıyla, biz de burada Kamlık inancı ile bağlı çalışmaları ‘Şamanizm’ adı ile takdim ediyoruz.

Eserin basıma hazırlanıp elimize erişmesinde emeği geçen Doç. Dr. Bülent Gül’e ve eseri, tercüme yoluyla Türk kültür araştırmalarına kazandıran Atilla Bağcı’ya, Enstitü ve şahsım adına içtenlikle teşekkür ederim.

Enstitü Başkanı

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Çevirenin Önsözü

Türkiye'de eksikliği herkesin malumu olan Türkoloji alanındaki Rusça kaynaklardan Türkiye'deki araştırmacıların faydalanması ve aynı zamanda konulara ilgi duyan diğer okuyucuların da okuması amacıyla yaptığım çalışmalar kapsamında, Sovyet döneminin önde gelen etnograf halkbilimci Nadejda Petrovna Direnkova'nın ilmi açıdan kıymetli olan eserlerinden bir seçki olarak hazırladığım bu çalışma, umut ediyorum hedeflenen amacına ulaşır. Burada yer alan materyaller bizzat müellifin saha çalışmaları neticesinde gözlem, görüşme ve araştırma yöntemiyle derlenmiştir.

Yazar Direnkova'nın hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilen bu kitabın bir bütünlük arz etmesi için Teleütlere ait materyallere, yani, Teleüt Şamanizm'ine¹ ait materyallere yer verilmiştir. Teleütlerin kam tepleri tanıtılmış, resimleri verilerek tefe ait aksesuarlar, resimler ve diğer elementler açıklanmış; kamlık ayinleri tasvir edilerek kam tarafından okunan dua metinlerine yer verilmiştir. Teleüt kamlık dini, kam tepleri, kamlık ayinleri ve dua metinleri okuyucunun ilgisini çekecek ve okuyucunun kafasındaki soruların cevapları bu materyallerde bulunacaktır.

Kamlık dini ve ateş kültünü birbirinden ayrı olarak telakki etmek mümkün değildir. Kamlık ayininin en önemli elementlerinden birisi ateştir. Altaylılar ve Teleütlerde ateş kültü hakkında merak edilen noktalar tüm detaylarıyla izah edilmiştir. Ocak, aile birliğinin sembolüdür; ateşin ruhu ailenin ve evin koruyucusudur. Ateşin ve ocağın merhametini kazanmak için yapılan dini ritüeller; ot-äzi'nin tasvirinin detayları; insanlar tarafından ateş ve aleve yüklenen vasıfların açıklamaları okuyucuyu mitsel bir boyuta taşıyacaktır. Okuyucu, Altaylıların ve Teleütlerin ayinlerinde dualarla ateşi tazim etmenin ortak noktaları ve farklılıklarına vakıf olacaktır.

Teleütler ve Altaylıların sosyal ve boy yapısı, sınıf sistemi ve evlilik geleneklerini merak eden okuyucunun merakı bu seçkide giderilecek, araştırmacılar üzerinde çalışacakları/çalıştıkları konulara dair yeni yaklaşımlar tespit edeceklerdir. Teleütlerin kendi boylarının kökenlerini unutmadıklarına, geçmiş 10 kuşak öncesi atalarını bildiklerine tanık olan okuyucu boylar arasında var olan evlenme norm ve tabularını, aile bireyleri arasındaki psikolojik yasakları öğrenecektir. Teleüt boylarının türediklerine inanılan mitolojik atalarına ait rivayetler okuyucuyu şaşırtacaktır.

Teleüt ve Kumandı kabilelerinde anasoyluluk ve babasoyluluğun çatışmasına, yazar tarafından derlenmiş efsaneler tanıklık edecektir. Türklerde anasoyluluk yapısının daha eski olduğu, babasoyluluk yapısının birinciye yerinden ettiğini Teleüt ve Kumandı efsaneleri ortaya koyacaktır.

Bu kitapta yer alan makalelerin Rusça'dan Türkçe'ye çevirileri titizlikle yapılmış, motomot çeviri yerine daha ziyade anlam bütünlüğüne dikkat edilmiştir. Rusça metinlerde yer alan, özellikle Altayca/Türkçe "ak mar" gibi terimler tercümede olduğu gibi korunmuş; "örköş" terimi karşılığı olarak Rusça metinlerde yakın anlama gelen fakat farklı terimler kullanılmış, Türkiye Türkçesine aktarmada ise "hörgüç" kelimesi kullanılmıştır. Altayca ve Teleütçe orijinal metinlerin çevirisini söz konusu metinlerin Rusçalarından yaptım. Kitabı

Rusça metinlerde "şamanizm, şaman" terimleri kullanılmıştır ancak ben Altayca/Türkçe "kamlık dini ve kam" terimlerini kullanılmayı tercih ettim.

kontrol eden Hocam Prof. Dr. İbrahim Dilek orijinal metinlerin çevirilerini kontrol etmiş, yapılan yanlışları ve gerekli düzeltmeleri tespit etmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca Altayca ve Teleütçe metinlerde bazı terimlerin Türkiye Türkçesinde de anlam ve telaffuz olarak aynı olan terimler aynı şekilde korunmuş; orijinal terimler italik olarak işaretlenmiş ve telaffuz bakımından farklı olan terimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ise parantez içerisinde verilmiştir. Çeviri esnasında gerekli görülen açıklamalar dipnot olarak verilmiştir.

Bu çalışmaları yapan Nadejda Petrovna Direnkova'yı şükran ve minnetle anarken, okuyucuyu heyecanlı ve ilginç bir yolculuğa davet ediyorum.

Daha ziyade Teleütlere ait bir seçki olarak bu kitabın hazırlanması için teşvik eden başta Hocam Prof. Dr. Dursun Yıldırım ve Doç. Dr. Bülent Gül'e, kitabı inceleyen ve önemli düzeltmeleri olan Doç. Dr. Bülent Bayram'a, kitabı itina ile okuyup Altayca ve Teleütçe orijinal metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasını denetleyen, gerekli düzeltmeleri yapan Prof. Dr. İbrahim Dilek'e ve aynı şekilde kitabın yayımlanmasında emeği geçen herkese teşekkür etmeyi bir borç olarak görüyorum.

Atilla Bağcı

İ ç i n d e k i l e r

Sunuş / iii

Çevirenin Önsözü / v

Nadejda Petrovna Direnkova / 1

Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri / 1

Teleüt Kamlık Dinine Ait Materyaller / 9

Altaylılarda ve Teleütlerde Ateş Kültü / 103

Altaylılar ve Teleütlerde Boy, Boy Sınıflama Sistemi ve Evlilik Normları / 117

Teleüt ve Kumandı Folklorunda Anasoylu ve Baba Soylu Yapının Mücadelesi / 127

Dizin / 147

NADEJDA PETROVNA DIRENKOVA

(1899-1941)

Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

N.P. Direnkova 1920'li 30'lu yıllarda özel eğitim almış mümtaz Sovyet etnografları arasında değerli kuşağa mensuptur. N. P. Direnkova, L. Y. Şternberg ve V. G. Bogoraz tarafından kurulmuş Leningrad¹ Etnograflar okulunun ilk mezunlarından, aynen S. M. Abrazon, G. M. Vasilyev, S. V. İvanov, L. P. Potapov, N. V. Kislyakov ve G. N. Prokofyev gibi.

SSCB'de Ekim Devrimi'nden sonra etnograf kadrolarında belirgin bir yetersizlik ortaya çıktığı için Devlet kararıyla etnograflar milli ve kültürel bir programa dâhil edilmişlerdir. 1917 yılında SSCB Bilimler Akademisi bünyesinde Rusya ve komşu ülkelerin halklarının kabile/boy teşekkülü ve yapılarının öğrenilmesi alanında bir komisyon oluşturuldu. 1922 yılında da Rusya halklarının tasvirinin oluşturulması ve farklı kabilelerin öğrenilmesi amacıyla ilmi geziler organize etmekle uğraşan Merkez Etnografya Bürosu kurulmuştur.

Bu süreçte Coğrafya Enstitüsü Etnografya Fakültesi öğrencileri arasında Direnkova da vardı. Direnkova, 31 Mayıs 1899 tarihinde Novgorodsk vilayeti Sosnika köyünde, keresteci bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1910 yılında babası öldü. Dul kalan annesi, kız kardeşi ve erkek kardeşi ile Direnkova'yı yetiştirdi. Direnkova, Leningrad'da Gimnazyum'u bitirince çalışmaya ve ailesine maddi katkıda bulunmaya başladı. 1918 yılında Lug şehrinde ilkokulda öğretmenlik yapmaya başladı; 1920 yılı sonbaharında ise Halk Eğitim Merkezi'nin Lug şehri şubesi tarafından Leningrad Pedagoji Enstitüsü'ne gönderilmiş, 1925 yılında ise Coğrafya Enstitüsü Etnografya Fakültesi'ne geçmiştir.

Rus Çarı I. Petro'nun adıyla "Sankt-Peterbug" şeklinde kullanılmış, 1917 yılından sonra Lenin'in adıyla "Leningrad" olarak kullanılmış olup 1990'lı yıllardan sonra ise birincisi daha yoğun olmak suretinde iki isim de kullanılmaktadır; burada bütünlük sağlaması için "Sankt-Peterburg" adı kullanılmıştır.

Direnkova, ilk ilmi adımlarını L. Y. Şternberg ve V. G. Bogoraz'ın idaresi altında attı. Nadejda, Sibiry Türk halkları üzerine çalışmaya başladı. Onu, Türk halklarının dilleri alanında mümtaz Türkolog ve akademisyenler A. N. Samoyloviç ve S. Y. Malov yetiştirmiştir.

Henüz öğrenci olan Direnkova Altay'a birkaç defa özel ziyaretler gerçekleştirdi, orada etnografya ve folklor materyalleri derledi ve yerli halkların dillerinde kendisini yetkinleştirdi.

Direnkova enstitüyü bitirince, Şternberg'in teklifiyle asistan olarak Fakülte'de kaldı. Fakülte'de seminerler, raporlar, dersler vs. derken Sibiry Türk halklarının dil ve etnografya meseleleri alanında yetkinleşti. Bir süre sonra uzman etnograf, Direnkova'yı Antropoloji ve Etnografya Müzesi'ne stajyer olarak davet ettiler. Burada 1931 yılından 1941 yılına kadar çalıştı. Bu dönemde o, SSCB Bilimler Akademisi bünyesinde yüksek lisans çalışmasını tamamladı. Direnkova'nın tez çalışması fevkalade değerlidir; tez konusu olarak *"Türk Moğol Halklarının Avcılık ve Hayvancılık Yapan Kabilelerinde Dini Tasavvurlar, Dünya Görüşleri ve Kült Formları"* üzerinde çalıştı. Bu çalışmayı gerçekleştirmek için onun düşüncesine göre ayrı bir çalışma döngüsü oluşturmak ve aynı şekilde Şor, Karagas (Tofalar), Uranhaylar (Tıva) ve Türkiye Türkçesini öğrenmek gerekiyordu. Direnkova üzerinde çalıştığı tezi tamamladıktan sonra 1935 yılında SSCB BA Konseyi Direnkova'yı Etnogradya Bilim Doktoru payesine yükseltti.

Dağlık Şorya'da da çalışan Direnkova, kendi önceliğiyle (inisiyatifiyle) bir grup Şor gencini Kuzey Halkları Enstitüsü İşçi Üniversitesi'nde okumaları için Leningrad'a getirmiştir. Bu Şor gençleri grubu eğitimleri süresince Direnkova onlarla yakından ilgilenmiş ve onlara dersler vermiştir.

Direnkova'nın ilmi araştırma gezileri henüz öğrencilik yıllarında başlamıştır, bu seyahatler onun kısa süren yaşamına muazzam değer katmıştır. 1924-1932 yılları arasında Dağlık Şorya, Altay, Hakas Otonom Bölgesi ve Kırgızistan'a araştırma gezileri yaptı. Direnkova bu gezileri sırasında güneş yanığından deri veremine (Lupus) yakalandı ve bu hastalıktan iyileşemedi.

İlmi seyahatlerinde, özellikle, folklor materyalleri derledi; Şor lar, Teleütler, Kumandılar, Çelkandular, Telengitler ve Çulım Türklerinin folklorunun değişik formlarını derledi. Onun derlediği malzemelerin tamamı muazzam önem ve değere sahiptiler.

Direnkova, Dağlık Şorya Bölgesi'nin kuruluşunun 10. yılında (1925) en temel eseri *Şorskiy Folklor'u* (Moskova-Leningrad, 1945, 445 sayfa) hazırlamıştır. Bu eserin yayımlanması için hazırlık çalışmalarında V. G. Bogoraz, D. K. Zelenin, M. K.

Azadovkiy, N. N. Popp, S. Y. Malov katkı sağlamış, metinleri ve çevirileri kontrol etmişlerdir.

Direnkova, Sibiry Türk halklarının yorulmaz bir propagandacısı idi. Bu halkların manevi kültürünün zenginliğinin, değer biçilemez delilleri olan sözlü halk yaratıcılığı eserlerinin propagandasını ve tanıtımını yapmayı kendi üzerine aldığı bir borç olarak görüyordu.

Otonom Sibiry'nın milli bölgelerinin kültürel gelişiminde 30-40'lı yıllarda muazzam gelişmeler yaşanmıştır. Bu yıllarda Sibiry halklarının yazılı edebiyatı oluşturulmuştur, yeni alfabe, sözlükler, imla kılavuzları, gramer kitapları ve alfabe kitapları hazırlanmıştır. Tabi ki bütün bu çalışmaların yegâne amacı vardı: Türk dilli ve kültürlü halkların kültürel ve dil bakımından gelişmelerine katkı sağlamak, gelişiminin önünü açmak değildi, aksine onları farklılaştırmak, birbirlerine yabancılaştırmak, dillerini sanki farklı dillermiş gibi birleriyle anlaşılmaz hale getirmek ve kültürel bağları kopartmak idi. Çünkü bu anlayış hem Çarlık Rusyası, hem Sovyet Rusyası ve hem de günümüz Rusya Federasyonunun değişmeyen devlet politikasıdır. Bunu da başarmaktadırlar. Türk dünyasının bilgili, şuurlu ve erdemli kitleleri de bu politikayı görmek ve gereken tedbirleri almakla yükümlüdür.

Direnkova, Sibiry Türk halklarının folkloru, yaşam tarzı ve dil alanında hazırladığı eserleriyle uzman olarak tanınmıştır. Bu bağlamda Direnkova'nın *Gramatika Şorsкого Yazıkı* adlı eseri dikkate değer bir çalışmadır.

Direnkova, ayrıca Milli Altay Okulları'nda pedagojik gelişmelere büyük dikkat ve önem göstermiştir. O, bu amaçla 1940 yılında Altay Okulları ve Halk Eğitimi Bölümlerinin çalışmalarına katkı sağlamak ve denetlemek için Dağlık Altay'a gitmiştir.

Direnkova, kısa süren yaşamında Sayano-Altay'ın Türk halklarının dili, folkloru ve etnografyası alanında oldukça fazla ve değerli eserlere imza atmıştır. Eserleri bilimsel değerlerini günümüzde de aynı düzeyde korumakta ve temel kaynak eserler arasında yer almaktadırlar; Türk halkları üzerine çalışan uzmanlar yaptıkları çalışmalarında, onun folklor, dil ve etnografya alanlarındaki eserlerine göndermelerde bulunmaktadır. N. Poppe, 1965 yılında Wiesbaden şehrinde yayımladığı *Altay Dilbilimine Giriş* adlı kitabında aralarında Direnkova'nın da bulunduğu Türkologlar dünyasının 29 mümtaz şahsiyetlerinin biyografileri ve eserlerinin listesini vermiştir.

Direnkova'nın bilimsel arşivi (tamamı muhafaza olamamıştır) Sankt-Peterburg şehrinde Rusya Bilimler Akademisi Arkeoloji Etnografya Müzesi'nde bulunmaktadır.

Direnkova henüz 42 yaşındayken 28 Ekim 1941 tarihinde Sankt-Peterburg'ta ölmüştür. Onun ölümünden sonra saha çalışması materyalleri ve elyazmaları Sibiry Enstitüsü Dairesi'nde kalmıştır. 1950 yılında ise söz konusu dairenin mensubu V. V. Antropov tarafından arşive verilmiştir. Direnkova'nın arşivinden günümüzde Moskova, Sankt-Peterburg ve diğer şehirlerdeki bilimsel araştırmacılar, öğrencileri ve akademisyenlerce geniş ölçekte istifade etmektedirler. Onun arşivinde hiç yayımlanmamış 20-30'lu yılların Altaylılar, Teleütler, Hakaslar, Tofalar, Kumandılar ve Çulım Türklerinin kültür, etnografya, dil ve folkloru alanında değerli materyaller mevcuttur. Onun henüz üzerinde çalışma yapılmamış materyallerinin çalışılması bilim adamlarına düşen bir borçtur.¹

Nadejda Petrovna Direnkova'nın Eserleri:

1926

1. Rod, Klasifikatsionnaya Sistema Rodstva İ Braçniye Normı U Altaytsev İ Teleut (Altaylılar ve Teleütlerde Evlilik Normaları ve Boy Sınıflar Sistemi). //Materialı Po Svadbe İ Semeyno-Rodovomu Stroyu Narodov SSSR. Leningrad, 1926. Sayı I, Sayfa 247 – 259.

2. Rodstvo İ Psihiçeskiye Zapretı Şortsev (Şorlarda Akrabalık ve Psikoklojik Yasaklar) // Materialı Po Svadbe İ Semeyno-Rodovomu Stroyu Narodov SSSR. Leningrad, 1926. Sayı I, Sayfa 260 – 265.

1927

3. Brak, Terminı Rodstva İ Psihiçeskiye Zapretı U Kırgızov (Kırgızlarda Evlilik, Akrabalık Terimleri ve Psikolojik Yasaklar). // Sb. Etnograf. Materialov. // Pod. Red. V. G. Bogoraz-Tana. No. 2. Leningrad, 1927. S. 7 – 25.

4. Kult Ognya U Altaytsev İ Teleutov (Altaylılar ve Teleütlerde Ateş Kültü). // Sb. MAE, Leningrad, 1927. Cilt VI. S. 63 – 78.

1)Çastiçno Pereizdano (Str. 66-68, 71-72) Vı Knige: Religiozniye Verovaniye Narodov SSSR. Sbornik Etnografiçeskih Materialov (SSCB Halklarında Halkların Dini İnanışları Etnografik Materyaller Kitabında parça parça yayımlanmıştır). Moskova-Leningrad: Moskovskiy Raboçiy, 1931. S. 193-194. (Razdel "Altaytsı" S. 180-201, Sost. M. G. Levin.)

2) Çastiçno Pereizdano (Sts. 72-74, 77-78) Vı Knige: Burhanizm – Ak-Jang: Dokumentı İ Materialı (Burhanizm – Ak-Jang: dokümanlar ve materyaller kitabında yayımlanmıştır). Gorno-Altaysk: GU Knijnoye İzd-Vo "Üç-Sumer Beluha" RA, 2004. S. . 93-95.

V. P. Dyakanova. Nadejda Petrovna Direnkova – kı 90-letiyu so dnya rojdeniya // Nadejda Petrovna Direnkova'nın 90. Doğum yılı armağan. Folklornoye naslediye Gornovo Altaya. Gorno-Altaysk, 1989, s. 3-14.

1928

5. Ozup İ Abıl – Hozyaystvenniye Orudiya Şortsev Kuznetskoy Taygi (Ozup ve Abıl: Şor Kuznets Taygasında Tarım Aletleri) (İz Oblasti Pervobitnoy Kulturi Turetskih Plemen) // Kulturi İ Pismennost Vostoka. Baku, 1928. Kn. III. S. 103 – 123. (L. P. Potapov ile birlikte hazırlamışlardır)

6. Umay Vı Turkskih Plemen (Türk Kabilelerinde Umay). // Kultura İ Pismennost Vostoka. Baku, 1928. Kn. II. S. 134 – 39.

1929

7. Ptitsa Vı Kosmogonışçeki Predstavleniyah Turetskih Plemen Sibiri (Sibiry Türk Boylarının Tasavvurlarında Kuş). // Kultura İ Pismennost Vostoka. Kn. 4, Baku: İzdaniye VSKİTA, 1929. S. 119 – 126.

1930

8. Poluçeniye Şsamamskovo Dara Po Vozzreniyam Turetskih Plemen (Türk Boylarının Tasavvurlarında Göre Şamanlık Bağışın Alınması). // Sb. MAE, Leningrad, 1930. Cilt IX. S. 267 – 291.

1933

9. Uçebnik Şorskovo Yazıka (Şor Dili Ders Kitabı). [Rets. F. Cispiyakof. Naa Cadıq Lştıp Kırcaı Knıqa Şor Skolarında. 2-Ci cılda SSSR Conınan, Səntır İzdatalstvaz Moskva 1932. F. Çisyakov Novaya Jizn. Raboçaya Kniga Po Rodnomu Yazıku Dlya 2 Goda Na Şorskom Yazıke. Sentralnoye İzdatelstvo Narodov SSSR. Moskova, 1932 G. 162 Str.] //

Pismennost İ Revolutsiya. Sbornik I (Kı VI Plenumu VSKNA). Moskova Leningrad: İzdaniye VSK NA, 1933. S. 223-227.

1935

10. Kı Voprosu Ob Orfografii Şorskovo Yazıka (Şor Dili Orfografya Problemi) [Ret. Çispyakov F. S. Kusurgaşev F. Kniga Dlya Çteniya. Çast II, 2-Oy God Obuçeniya. M. Novosibirsk. Zapsibkraygiz. 1934. 82 Str.] // Literatura Natsionalnostey SSSR. 1935, No. 9. S. 22-23.

1936

11. Otrajeniye Borbı Materinskovo İ Otsovskovo Naçala Vı Folklore Teleutov İ Kumandintsev (Teleüt ve Kumandı Folklorunda Anasoylu ve Babasoylu Yapının Mücadelesi). // SE, 1936. No. 6. S. 101 – 115.

1937

12. Perejıtki İdeologii Materinskovo Roda U Altayskih Turkov (Altay Türklerinde Anaerkil Boy İdeolojisinin İzleri) (Duhi Emegender ~Örökenner). //

Pamyati V. G. Bogoraza (1865-1936). Sb. Statey. Moskova-Leningrad: İzd-Vo AN SSSR, 1937. S. 123 – 145 (Rezume Na Fr.).

13. Perejitki İdeologii Materinskovo Roda U Altayskih Turkov. Avunkulat. // SE. 1937. No. 4. S. 18 – 45.

1940

14. Grammatika Oyratskovo Yazıka (Oyrat Dili Grameri). / Otv. Red. S. Y. Malov. [Pred. S. Y. Malova]. Moskova-Leningrad: İzd-Vo AN SSSR, 1940. 303 S.

15. Şorskiy Folklor (Şor Folkloru). Zapisi, Perevod, Vstupitelnaya Statya İ Primeçaniya N. P. Direnkovoy. // Orv. Red. İ. İ. Meşanikov. Moskova - Leningrad: İzd-Vo AN SSSR, 1940. 448 S.

1941

16. Gramatika Şorskovo Yazıka (Şor Dili Grameri). / Otv. Red. S. Y. Malov. Moskova - Leningrad: İzd-Vo AN, 1941. 308 S.

17. Kumandinskiye Pesni «Taqpaq» (Kumand Şarkısı Taqpaq). // Sovetskiy Folklor. Sbornik Statey İ Materialov. 1941. No. 7. S. 82 – 90.

1948

18. Gramatika Hakasskovo Yazıka (Hakas Dili Grameri). Fonetika İ Morfologiya. [Ored. N. A. Baskakova]. Abakan: Sovetskaya Hakassiya, 1948. 123 S.

1949

19. Materialı Po Şamanstvu U Teleutov (Teleüt Şamanlığına Ait Materyaller). // Sb. MAE, Moskova-Leningrad, 1949. Cilt X. S. 108 – 190.

20. Ohotniçi Legendı Kumandintsev (Kumandılarda Avcı Efsaneleri). // Sb. MAE, Moskova-Leningrad, 1949. Cilt XI. S. 110 – 132.

1963

21. Tofalarskiy Yazık (Tofalar Dili). // Türkoloğiceskiye İssledovaniya. // Otv. Red. A. K. Borovkov. Moskova-Leningrad, 1963. S. 5 – 23.

1968

22. Şorkiy Folklor (Şor Folkloru): Oleng Tayci: Geroičeskaya Poema. Rasskazi. Legendı – Pogovorki – Zagadki. – Pesni. // Podstroç. Per. Sı Şor. N. P. Direnkovoy // Ogni Kuzbassa. 1968. No. 2. S. 39 – 49.

1988

23. Temir-Tau. – Jeleznaya Doroga. // Zapis N. P. Direnkov. // Skazaniye P Prostore: Skazki Narodov Buryatii, Gornovo Altaya, Kalmıkii, Tuvi, Hakassii, Yakutii İ Malıh Narodov Sibiri – Dolgan, Tofalar, Şortsev. Leningrad: Lenizdat, 1988. S. 340– 343.

24. Kak Sozvedşye Kan-Ergek Poyavilos // Zapis N. P. Direnkovoy // Skazaniye O Prostore: Skazki Narodov Buryatii, Gornovo Altay, Kalmikii, Tuvi, Hakassii, Yakutii İ Malih Narodov Sibiri – Dolgan, Tofalar, Şortsev. Leningrad: Lenizda, 1988. S. 343.

25. Dogadlivaya Vıdra. / Zapis N. P. Direnkovoy; Literaturnaya Obrabotka A. Smerdova // Skazaniye P Prostore: Skazki Narodov Buryatii, Gornovo Altaya, Kalmiki, Tuvi, Hakassii, Yakutii İ Malih Narodov Sibiri- Dolgan, Tofalarov, Şortsev. Leningrad, Lenizdat, 1988. S. 357 – 358.

26. Otçevo U Gluharya Glaza Pokrasneli. Zapis N. P. Direnkovoy; Literaturnaya Obrabotka A. Smerdova // Skazaniye O Prostore Skazki Narodov Buryatii, Gornovo Altaya, Kalmiki, Tuvi, Hakassii, Yakutii İ Malih Narodov Sibiri- Dolgan, Tofalarov, Şortsev. Leningrad, Lenizdat, 1988. S. 362 – 363.

1994

27. İz Polevovo Dnevnika Za 1925 g. (1925 yılı Saha Çalışması Günlüğünden). // Şorskiy Sbornik. Vıp. 1, İstoriko-Kulturnoye İ Prirodnoye Naslediye Gornoy Şorii. Kemerovo: Kuzbassvuzizdar, 1994. S. 118– 124.

1999

28. Şorskaya Skazka “Katkan-Çula, İmeyuşiy Starşuyu Sestru Altın-Kook” (Şor Hikâyesi: ablası Altın-Köök olan Kaktan-Çalu) [Podgot. Kı Publ. D. A. Funka]. // Narodı Rossiyskovo Severa İ Sibiri // Sibirskiy Etnograf. Sb. No. 9, Moskova, 1999, S. 129 – 140.

2002

29. Funk D. A. Priçet (Sıgıt) U Baçatskih Teleutov. // Rası İ Narodı. Vıp. 28 // Otv. Red. Z. P. Sokolova, D. A. Funk. Moskova, Nauka, 2002, S. 243–269

Avrupa Dillerinde:

1930

30. Bear Worship Among The Turkish Tribes Of Siberia. // Proceeding Of The Twenty-Third International Congress Of Americanists. Held At The New York, September 17–22, 1928. New York, 1930. - Pp. 411 – 440.

1963

31. Kinderschutz Bei Den Schoren. // Glaubenswelt Und Folklore Der Sibischen Vülkern. //Herausgegeben Con V. Diyszegi. – Budapest: Akadémiai Kiady, 1963. – S. 257 – 259.

TELEÜT KAMLIK DİNİNE AİT MATERYALLER¹

Bu eserde tasvir edilen kam tefleri, Teleüt kam Kanakay – Yuttı boyuna mensup Nikolay Alekseyeviç Çoluhoyev'e (koleksiyon no:2041-1, resim 1-2) ve Teleüt kamka (kadın kam) Pödök, Fedosya Stepanovna Tıdikova'ya (koleksiyon no: 2014-3, resim 3, 4, 5) aittir; adları geçenler Çoluha ulusunda eski Tomsk vilayeti, Kuznetsk şehri, şimdiki Novosibirsk bölgesi, Belovski alt bölgesi Belovski köy şurasında yaşamaktadırlar.

Tefler SSCB Bilimler Akademisi Antropoloji ve Etnografya Müzesine², etnograf ve araştırmacı Andrey Viktoroviç Anohin tarafından 1912 yılında verilmiş ve temel eserler dokümüne kayıt edilmiştir.

Bizim tasvirlerimizin merkezinde AEM'nin 2014 numaralı koleksiyonunda bulunan tefler, bu teflerin sahipleri hakkında, kam Kanakay'ın erkek kardeşi Stepan Alekseyeviç Çoluhoyev ve kamka Pödök'ün oğlu Stepan Tıdikov, ayrıca Roman Alekseyeviç Kolopotin'den derlediğim bilgiler bulunmaktadır. R. A. Kolopotin eskiden kamın kamlık ayinlerine *kām koşyatan kiji* (kamın yardımcısı) olarak katılmış, bundan dolayı da kam geleneklerini iyi bilmektedir. Onlar tarafından 6 ve 7 numaralı, aşağıda verilen tef resimleri (üzerindeki) tasvirleri ve kamın yeni tefini edinmesi, kamlık ayininde tasvir edilmiştir.

Bu teflerin 1911 yılında A. V. Anohin tarafından Çoluhoy ulusunda, adı geçen kamlar henüz hayatta iken (Kanakay 1914, Pödök 1929 yılında ölmüşlerdir) kam Kanakay ve kamka Pödök'ten alınmış oldukları, müze kayıtları ve Teleütlerin söyledikleriyle örtüşmektedir.

2014-1 numaralı ilk tefin tasvirinde: “16 yıl kullanıldı. Kirişler demir, askıları yeni”; 2014-3 nolu tefle ilgili notta ise “kirişler ve askılar yeni” diye kayıt düşülmüştür. Bu iki tefin de Anohin'e bizzat kamlar tarafından verildiği gayet açıktır, yoksa müzelerin varlığında bulunan teflerin büyük çoğunluğunun olduğu gibi kam mezarından alınmış değillerdir. Kamlar yeni tefler edindikten sonra eski

Redaksiyondan. “Materialı Po Şamanstvu U Teleutov” yayımı Drenkova tarafından 1931 yılında derlenmiş, Sibiry haklarının etnografyası için çok büyük ilmi değer ifade etmiştir. Bu materyaller muazzam değere haizdirler, çünkü günümüzde Teleütlerde kamlık dini artık kaybolmuştur. Bu materyaller aynı şekilde lingusitler ve folklorcular için de büyük değere sahiptir. Yazar kendi zamanında Teleüt metinlerini derleme ve Latin harfleriyle transkripsiyonunu hazırlamıştır. Redaksiyon bu transkripsiyonu akademik bilimsel Rusça alfabe bazında birleştirmeyi gerekli görmüştür. Transkripsiyon değiştirme çalışması A. İ. Novikov tarafından yapılmıştır.

Arkeoloji ve Etnografya Müzesi metin içerisinde “AEM” kısaltmasıyla verilmiştir.

teflerini Anohin'e vermişlerdir; görünüşe göre saygıdan dolayı kamlar kendi teflerini kabzalarıyla birlikte Anohin'e vermişler; bir kural olarak kam tefinin değiştirilmesi durumunda tefin metal parçaları ve kabzası kalır, diğer kısımlar yenilenir. Şunu da belirtmek gerekir ki, tefin biri (2014-1) sahibi kam öldükten sonra derisi kesilmiştir, bu böyle yapılmaktadır. Muhtemelen bu tefin derisini bizzat kam kendisi kesmiştir ki, ruhlar bu tefi terk etsinler ve tefi beraberinde götüren araştırmacıyla gitmesinler diye.

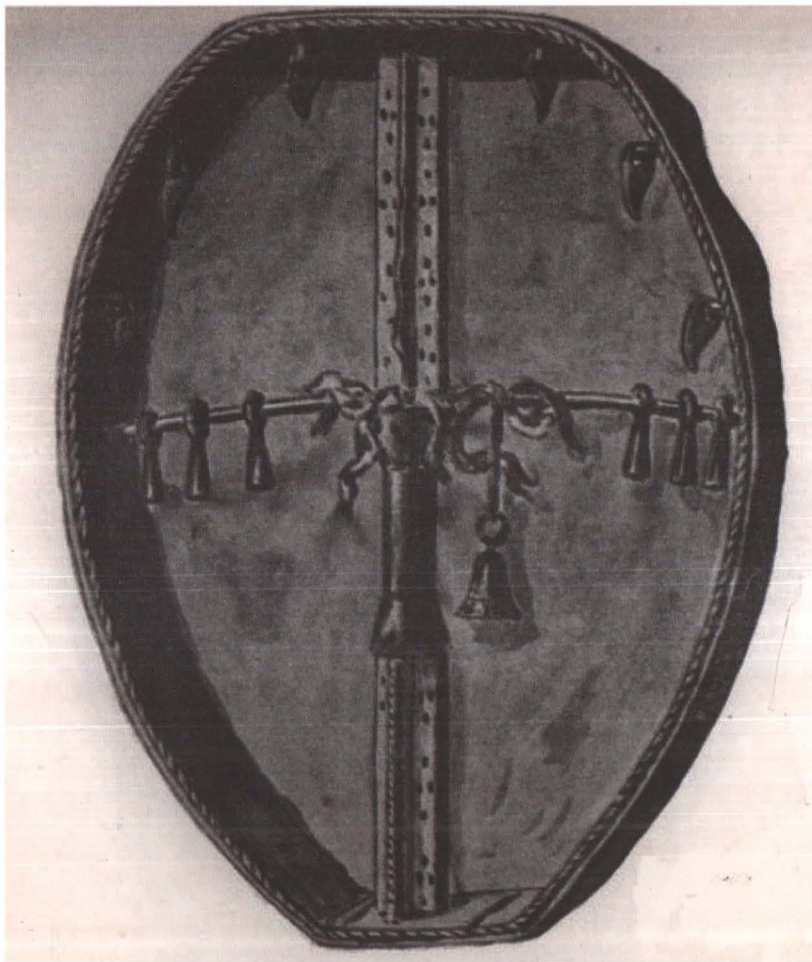
Bu tefler son Teleüt kamlarının tefleridir.

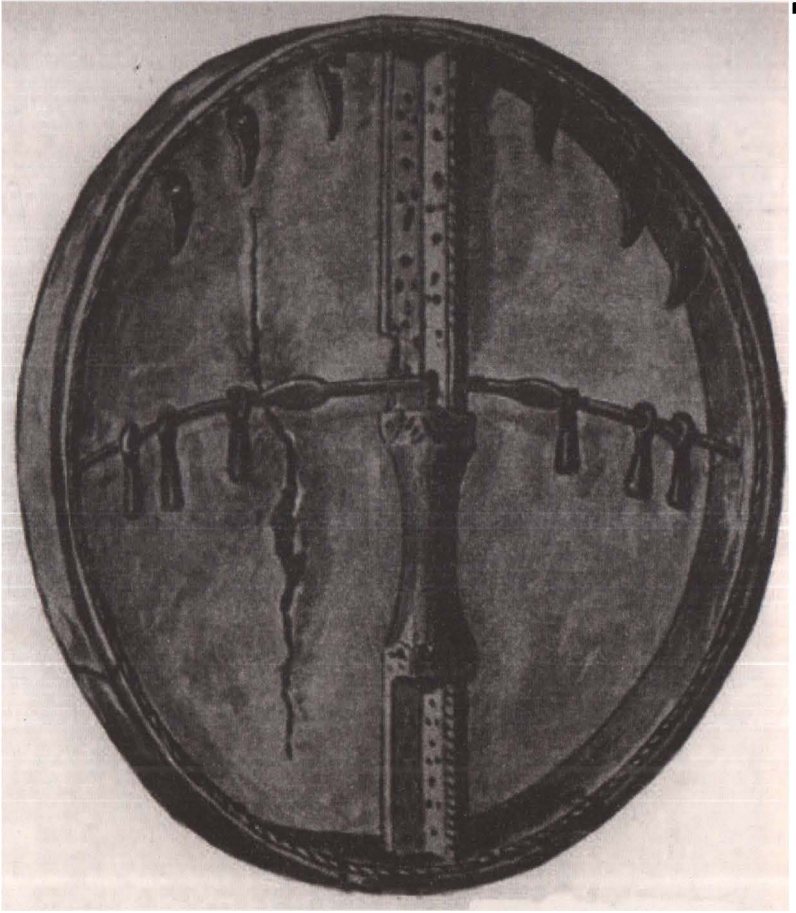
Resim 1. Tef (AEM koleksiyonunda, no:2014-1)

Resim 2. Tef (AEM koleksiyonundan, no:2014-3)

Resim 3. Tefin iç kısmı. (AEM koleksiyonundan, no:2014-1)

Resim 4. Tefin iç kısmı. (AEM koleksiyonundan, no:2014-3)

Resim 5. Tefi ile Kam.

I

Kamlık dini Teleütlerde yüksek bir gelişme seviyesine ulaşmış, profesyonel bir mesleğe dönüşmüş, kamlık geliri dolgunlaşmıştır.¹

Kamlık ritüelleri fevkalade gelişmiştir. Kamlar kendi akrabalarının, boydaşlarının sömürücüleri olmuşlar, kamlık yapmak için ücret veya sığır talep etmişlerdir. Sığır, “ruhlara uygun”, yani kama daha uygun, “ruha kurban olarak adanır”. Etin en iyi kısmı ve derisi kamin faydası için kullanılır. 1861 yılında W. V. Radloff, Teleüt Kamlık dini hakkında şunları yazmıştır: “Hastaların şifa bulmaları şu şekilde olmaktadır. Davet edilen kam hasta kişiyi muayene eder ve ondan sonra kurban sunulacak günü ve kurban edilecek hayvanı tayin eder: genellikle de çok yağlı bir at seçer. Kurban sunusundan sonra kam ikinci atı hediye olarak alır. Bu faydasız kurban sunumu insanlara pahalıya mal olur, bazen aileyi ekonomik olarak batırır. Benim Kazak yardımcım, bana 500 tane at bulunan bir yıldı sahip olan ve bütün bilinen meşhur kamları, gözlerinin açılmasına yardım etmeleri için çağırın kör birinden bahsetti. Bu kişi halen kör iken bütün tabunu yok olmuş, kendisi ise içler acısı yoksul halde barakasında yatıyormuş.”²

Teleüt kamlık dini, kendi ilk başlangıç özelliğini muhafaza etmiştir. Kamlık bağıışı kamin söökünden miras yoluyla geçer. Teleütlerin tasavvurlarına göre, ölen kamin ruhu, yeni bir kam adayını arar ve kendi ahfadı arasından, erkek veya kadın, müstakbel kamin belirler. Kamlık bağıışı miras yoluyla tay’dan (annesinin erkek kardeşi, dayı) yään’a (yeğen) geçer.

Her kam kendi görevine bizzat Ülgen tarafından tayin edilmek zorundadır:

Teleütler Ülgen’in sabır piçik yok polzo, kam kaydan polup kamdaytan? (Eğer kâğıt, yani Ülgen’in mektubu yoksa kam nasıl kamlık yapacak?) derler.

Teleütlerde, kamlık vazifesine davet özel bir “kamlık hastalığına” yakalanma şeklinde olduğu düşüncesi mevcuttur: tös pasyat (ruh basar), yani ruh seçilene yerleşir. Bu an, takriben, müstakbel kamin veya kadın kamin 15-16 yaşlarında gerçekleşir. Bu süreçte kam paskinkam (harfiyen, basılan, sıkıştırılan kam) diye adlandırılır. Artık kam olduktan sonra, kamlık yaparak, çağrılarda kendilerinden bahsederler: “Kam Kobordan kuyburgam, kam Pönök payılğam, (kam Koborga’dan dolayı ben aklımı kaybederek hastalandım, harfiyen – Ben fırtına gibi kaçtım ve başım döndü), kam Pödök, beni ezdi. . .” (kam Kanakay’ın sözleri).

Bu hastalık bazen bir yıl, hatta daha fazla devam eder, Teleütlerin inanışına göre kam, ruhların hâkimiyetine düşer ki, onu “yeniden yaratırlar” (yayalgan,

Bu ifadeler SSCB’nin genel anlamda din ve din adamlarına karşı olumsuz bakışının/politikasının etkisi altında yazılmış olmalıdır.

W. V. Radloff. Briefe aus dem Altai. Erman. Archiv für ralssensechaftl. Kunde von Russland. 1861. XX, s. 587.

harfiyen yaratılmış olmak). Bundan dolayı her kamin *Män yayalğanım* (Benim yeniden yaratıcım) diye adlanan tinsel ruhu vardır.

Ruhlar, kamı özel bir kazan içinde kaynatırlar, onun etlerini uzun süre kaynatırlar ve itinalı şekilde onun kemiklerini kontrol ederler. Eğer kam adayında yetersiz, eksik bir kemik tespit ederlerse, o zaman o ölmek zorundadır, eğer onda eksik kemik yoksa o direnmez ve kam olur.

Müstakbel kamı *tös pasyat* (ruh bastığı) döneminde kam ağır hastalığa duçar olur, hastalık nöbetleri olur (*kam polup oyırtap yat*), o yatar ve anlamsız şekilde haykırır, bağırır, ansızın fırlar ve uzun süre evden kaybolur, civarda dolaşır. Gözleri açık, yarı şuurlu olarak oraya buraya koşar, düşer. Teleütler böyle hastalığı başlayan kam hakkında *kam kuyburyat* (kam çıldırıyor, esiyor; yani, bir fırtına gibi gitmek, yer değiştirmek) – derler.

Kendi akrabalarından kam çıkmamasını isteyen boy mensupları, kişinin onu isteyen ruhların, töşlerin etkisi altına girmemesi için bir takım tedbirler alırlar. Oldukça etkili yöntem olarak onu, kadın pantolonu ile örtmek, kadının uyuduğu/yattığı karyola altına koymak veya bodruma koymak kabul edilir, yani hastayı kadın kıyafetiyle, bulunduğu yerle onu lekelemeye çabalarlar (karyola, bodrum).¹ Menstürasyon hali en etkili durum olarak kabul edilir. Böylece kadının ve onunla bağı olan herkesin, özellikle de, onunla cinsel ilişkisi olanın korunacağı, ruhları uzak tutacağına inancı vardır. Buna rağmen kadının kendisi de kadın kam olabilir. Bakire kadın kam evlenip kocaya gidip, çocuklar doğursa dahi, kamlık bağışını kaybetmez.²

Hiç kimsenin yardımcı olamadığı, genç kamin hastalığının devam ettiği “aklını yitirdiği” hallerde, akrabaları kendi aralarında anlaşırırlar *putudar* (buhar yakaladı, tuttu) adı verilen özel bir ayin yaparlar.³

Bu ayin sadece ilkbaharda ve sonbaharda, genellikle de ayın başlangıcında veya yeni ay doğduğunda yapılabilir, fakat ay eksik olduğu bir halde olmaz. Bu gelenek genellikle birkaç kez tekrarlanır, şu şekilde icra edilir: ayinin ilk icra edilişinde 5 tane baskılanmış çörek *çok tart-paçi* hazırlarlar, ikincisinde 7 tane, üçüncüsünde 9,

Bir inanışa göre bodrum temiz sayılmaz, kadın zeminde gezer, yani bodrum üstünde, sık sık da bodruma girer.

Kadın kamların Ülgen'e kamlık yapmaları yasaktır, özellikle de, evlendikten sonra. Nikâhtan sonra kocasının boyuna geçmekte (ekzogami), kadın o boy nezdinde yabancı boy mensubu olarak kalır, böyle olunca da boy kültürüne iştirak etme hakkında sahip olamaz, üstelik boyun baş ruhu Ülgen'e kurban sunumunu icra edemez.

Pükälä bädi – buhar gidiyor (votka damıtırken). Bu ayinin/geleneğin adı, ruhun, kurban edilen sununun buharıyla beslendiği düşüncesinden geliyor olabilir.

dördüncü de 11, beşincide 15; altıncı seferde et hazırlarlar. Tecrübeli bir veya iki kam davet ederler. Davet edilen kam, öğrencisi müstakbel kam ile peykeye oturur ve ona kamlık sanatını öğretir. Onun yanında, ön köşeye içinde çörek veya et olan *täpşi* (tepsi) koyarlar.

Kam adayı *täpşi*'yi kaldırır ve güneşe doğru çevirir. Ruhlara ikram ederek onlara yönelir, usta kamın yönelme sözlerini arkasından tekrar ederek ruhlara başvurur. Bu ayın sırasında genç kam, kam atalarının *tösleri*'ni (ruhlar) kendi adlarıyla çağırır, ondan sonra da tüm *yar-yol* (yer ruhları) ve *payana* (gökyüzü ruhları) yönelir (bu yönelişler için aşağı bkz.). Kendi boyundan çıkan yeni kamı, yaşlı, tecrübeli ve ruhlara başvurmaya muktedir ruhlar eğitirler.

Kam hemen tef edinmez, ancak kendisini yeniden yaratan ruh ona tef yapması emrini verdikten sonra yapar. Kamın birkaç yıl, hatta bütün ömrü boyunca tefe sahip olmadan, sadece tokmak ile kamlık yaptığı durumlar olabiliyor.

Orbu (tokmak) *tabılgı* (çayır melekesi ağacından) yapılır ve yaban keçisinin *ülük pıçkağı* ile (ayak derisi) kaplanır.

Kamlık davetinde tokmak, *taş orbu* (taş tokmak) diye adlanır, sebebi de tokmak yapılırken, güya derinin altına küçük taş parçaları konurmuş. Yeni hazırlanan tokmağa, kumaş parçalarından 3 tane kurdele bağlarlar: *orbu äzi* (*orbu iyesi*), *Toylu-Kan'a*, *Som adazi*, *Yöökan'a* ve *Pörüçi-Kan'a*.

Bu tü'ye (kurdele) diğerleri eklenir: onları, kamın kamlık yaptığı kişiler için bağlarlar.

Yeni yapılan tokmağı, kam tokmağın iyesi *Toylu-Kan'a* göstermelidir. Kam *Toylu-Kan'a* şu sözlerle yönelir:

Taş orbunnuñ äzi,

Tabılgımnıñ sürmädil

Karlıgaş paştu,

Kan kızıl yär äzi,

Sarı Çımış kázä oturgan,

Änäm Toylu, Kayrakan!

Taş tokmağımın iyesi,

Çayır melekesi suretinde!

Kırlangıç başlı

Kızıl yarın (kıyı) iyesi Han!

Sarı Çımış ırmağında oturan,

Anam Toylu, Kayrakan!

Teleütlerde tef *tünür*¹ ve *çolu*¹ adını alır, kam çağrılarında ise onu *ak adan* diye çağırırlar.

V.İ. Verbitskiy. Slovar Altayskovo i Aladagskovo Nareçiya. Kazan, 1884, s. 384: "tünür" (Teleütler) –kam tefi: bir tarafı maral veya at derisiyle kaplanmış, diğer tarafında ise metal aksesuarlarla kabza yer alır; tefin görünen dış kısmında resimler çizilir. Altaylılar, kamın kendisinden daha çok tefe, korku ve saygı beslerler, tefin içinde onun iyesi – "tünür äzi"nin yaşadığına inanırlar ve kamlık esnasında kam tarafından çağırılan

Altı örköştü² ak adan,

Altı hörgüçlü ak adan (tef),

Altı köstü ala mars (bars).

Altı gözlü ala mars (pars).

Bütün teflerin baş iyesi *mar âzi aygır Yaldı-kan Kıçkıl* (yeleli tay pars iyesi Han Kıçkıl).

Bunun dışında her tefin bir iyesi vardır, Han Kıçkıl'ın oğlu:

Agım mardın ak taylık

Beyaz mara beayaz Taylık,

Köğün mardın kök taylık

Gök mara gök Taylık,

Ak adanın âzi kan,

Ak tefin iyesi Kaan,

Ala barstın sürmâdi kan.

Ala parsın tasviri Han!

Kam, kamlık yaparken kendi tefinin iyesine *ak adanın âlâri* hitabıyla (çoğulu “â” - iyeden) başvurur, yönelir:

Ak adanın âlâri,

Ak adanın iyeleri,

Ala barstın sürmättâri,

Ala kabzanın tasvirleri,

Ala barsın kâzâ tutkar,

Ala bars, kabzayı sıkı tut,

Ak adanı pöş salbagar!

Ak adanı salıverme (bırakma)!

Tefin iyesi *aygır jaldı han Kıçkıl*’ı (yeleli aygır sahibi Han Kıçkıl) gösteren, Teleütlerde tefler üzerinde muhafaza olan suret oldukça ilginçtir; kamın bineği olarak, onun atı veya geyiği, Sibirya’nın diğer halklarının yanında Teleütlerde de görülmektedir.³ Tefin, kamın uzak ruhlara seyahatini gerçekleştirdiği binit olduğu düşüncesi, kamlık ayini sırasında kamın tefine başvurmasından kaynaklanmaktadır:⁴

“çalular töstörü” -ruhlar oraya toplanırlar. Tefin her bir kısmının ve resimlerinin anlamı vardır. Hazır olan tef, halkın toplanmasıyla müşterek olarak yürütülen kurban sunu ve müşterek içki âlemiyle takdis edilir. Kam ölünce de tefi, onun mezarının yanında bırakılır veya onun akrabaları tarafından saygı gösterilerek yurt içinde saklanır veya ormana ait kabul edilerek bir ağaca asılır.” W. V. Radloff. *Opit Slovarya Türkskih Nareçiy*. Spb. , 1903, cilt III, s. 1543.

V.İ. Verbitskiy, a. g. e. , 422; “çalı” (Teleütçe) – kam tefi; W. V. Radloff, a. g. e. , s. 1884: “çalı” (Altayca) – kam tefi, idol. ”

Örköş: Altay Türkçesi’nde hörgüç, anlamına gelmekle birlikte “yükselti, kabartı, tümsek” anlamlarına gelmektedir. Biz bu kelimeyi aktarırken hörgüç karşılığını kullanmayı tercih ettik – ç.n.)

L. P. Potapov. *Sledı Totemistiçeskih Predstavleniy U Altaytsev*. Sov. Etnografiya, 1935, No: 5-6.

Tefin, kamın atı olduğu hakkındaki bu düşüncüyü, çalı âzi – tefin iyesi “ak Mardın ak tajlıg” – “beyaz maral, beyaz taylık” teyit etmesi mümkün. Taylık kelimesinin anlamı, günümüzde kaybolmuş, ancak bazı Teleütler, onu “tay” kelimesinden “genç at” olarak

Altı örköştü ak adanım,
Arka moynın poş salba,
Adabistiñ arı yoldo,
Adar tanga üş polzon!
Altı köstü ala barsım,
Ala barstı kăzâ tutsañ!

Altı hörgüçlü ak adanım,
Sırtın ve boynunu boş salma!
Atamızın temiz yolunda
Tan atana dek yoldaşın olsun!
Altı gözlü ala barsım,
Ala kabazayı sıkı tut!

Şu veya bu ruh yolunda kamın atı üş (yol arkadaşı, yoldaş) – tef yorulunca, onu kuşlarla değiştirir, at ise Sürün dağına sût ak-köl”e(sût gölü) “kuvvet toplamaya” gönderir.

Sût ak köldön sugat al,
Sürün tüdañ yämzü al.

Ak sût gölünden iç,
Sürüm dağından yiyeceğini al.

Veya dinlenmesi için evine gönderir:

Altı örköştü ak adanımnın,
Arka moynı poyoy tüştü.
Ak alançıkka aylan-körzin,
Arka-la moynın tınnıdın körzin!

Altı hörgüçlü ak adanım,
Boynu ve sırtı zayıfladı,
Ak alançığa¹ – evime dönsün,
Sırtı ve boynu güçlensin – dinlensin!

Tefin iyisi çalu âzi veya mar âzi’ye, kam, tefin ilk hazırlanışında ilk kamlık ayinini yapmalıdır, yeni tefini herkesten önce ona göstermelidir (bkz. aşağıda).

Kamı “yeniden yaratan” ruh, tefi yapması gerektiği zamanı ve her kamın hayatı boyunca kaç tane tefe sahip olacağını tayin eder.

Tef ilkbaharda veya sonbaharda, mutlaka ayın başlangıcında ya da dolunayda yapılmalıdır. Ay sonunda, kış mevsiminde ve yazın tef yapılması yasaktır.²

Tefin yapılmasına genellikle kamın akrabaları iştirak ederler; yabancıların katılmalarına da müsaade ederler. Ana tarafından Tay’ın (dayı) genel olarak ana tarafı akrabaların katılması beklenir, istenir fakat zorunlu kabul edilmez.

Tefi ağaç, deri ve demirden yaparlar. Tef şu bölümlerden oluşur:

- 1) ağaçtan olan kasnak;
- 2) kasnağın kaplandığı deri;
- 3) tahtadan dikey olarak yapılan kabza;
- 4) yatay demir çubuk, tahta dikey çubuğun ortasından geçer;
- 5) kasnağa monte edilen yatay çubuğa iştirilmiş olan demir askılar.

açıklamaya çalışmaktadır. Mukayese ediniz: Verbitskiy. Slovar Altayskovo i Aladagskovo Nareçiya, s. 326: “tay – tay”.

Alançık – koni şeklinde yurt, Teleütlerin eski dönem meskenleri.

Tunguşay – kapalı aylar, yani 3 kış ve 3 yaz ayları.

No: 2014-1 numaralı tef şu ölçülere sahiptir: çevresi 182 cm, yarıçapı (dikey olarak) 68 cm ve (yatay olarak) 55 cm, kabza uzunluğu 64 cm, kabza genişliği $6^{1/2}$ cm, kasnak genişliği $9^{1/2}$ cm (resim 1).

No:2014-3 numaralı tef ölçüleri: kasnak çevresi 183 cm, yarıçapı (dikey) 60 cm ve (yatay) 55 cm, kabza uzunluğu 57 cm, kabza genişliği $5^{1/2}$ cm, kasnak genişliği $10^{1/2}$ cm'dir (resim 3).

Tefin kasnağı *kaş* (kıyı) veya *kurç* (çember) *kuyuk* (sedir) ağacından yapılır. Kasnağın yukarısında, dış kısmına, derinin altına 6 tane yarım küre biçimde ağaçtan yapılmış *örköş* (hörgüç) adı verilen küçük kabartılar yerleştirirler; onlar rezonator görevi görürler. İşte bundan dolayı kam kendi tefini *altı örköştü ak adanım* (altı hörgüçlü benim tefim) diye adlandırır.

Tefin dikey kabzası *bars* (bars) akağaçtan (kayın) yapılır. Kamın kiriş için eliyle dalı tuttuğu yerde, tefin kabzasını oluşturarak bars darlaşır. Darlaşan bu yerin alt ve üst kısmında, kabzanın kanatlarında delikler açarlar (üst kısımda yaklaşık 50 ve alt kısımda 40 kadar). ¹ Bu delikler barsın gözleri olarak düşünülür, bundan dolayı kam çağrılarında tefin kabzası *altı köstü ala bars* (altın gözlü ala pars) diye adlanır. ²

Kamlık ayini esnasında kam tefin iyesi *çalı âzi*'den tefi sımsıkı tutması ricasında bulunur.

Ak adanımın âzi,

Ak adanımın iyesi,

Ala parstın sürmâdi

Ala parsın tasviri,

Ağı mardın kök Taylık,

Ak marın gök Taylık,

Aygır yaldı kan-Kıçkıl,

Yeleli aygır Kan Kıçkıl,

Ala parsın kâzâ tutsaň!

Ala kabzayı sıkıca tut!

Tefin kabzasının ortasından geçen ve *kiriş* (kiriş) adını taşıyan çubuk demirden yapılır. Kiriş uçları kalındır. Kalın uçlar ve kasnak arasında *kumä* (demir askıntı aksesuarlar) çok rahat hareket ederler, bunlar kamın ateş etmesini temsil ederler. Kasnağın yukarı iç kısmına her iki tarafa üçer tane, yarım ay şeklinde demir plakalar asılmıştır, bunlar *kılış*, yani kılıçlardır. Tefin kirişinin adı “kiriş”tir, bu metal askıntıdır, ok şeklinde olup, tefin ok-yay ile fikirsel bağlantısını gösterir.

Janis Som'a kamlık yapılırken, kam bu deliklerden yirmi tane görünmez ip geçirirmiş. Bunun anlamı da, bu yarıklarda, bu yarığı savunan yirmi tane kadın işçi yaşıyor olmasıymış.

Teleütlerde kam tefinin kabzası, tefin iyesini antropomorf tasviriyle, Altay kamlarının teplerinden kabzalarıyla farklılık gösterirler. Radloff şunları yazmıştır: “Kam bana, Ur nehri boyunda Çoluhoy köyünden 10 km uzaktaki Teleüt köyünde, Altaylıların tefinden farklı olan kendi tefini gösterdi” (Reize durch den Altay A. Erman. Archiv für Wissenschaftliche Kunde von Russland).

Teleütlerde var olan inanışa göre, kam tefini elinde tutarak, tefin derisine vurduğu darbelerle kötü ve zararlı ruhları korkutabileceği düşüncesi de bu durumu teyit edilmektedir. Kiriş'e, barsın her iki tarafından ikişer tane *yalama* (kurdele, bez) asılır (resim 1, 3).

Tefin çatısı genellikle tay derisi kaplanır.¹ Tefin bir tarafından *püdüyi* (deri) tuttururlar, bir yüzünü kaplarlar ve diğer ucunu da özel bir dikişle tefin diğer tarafına birleştirirler.

Ruhlar, kamın nöbetleri esnasında veya uykuda ona tef yapması talimatı verirler,² tefin yapılacağı sedir ve akağacın nerede büyüdüğünü, tefin derisiyle kaplanacağı atın hangi ahırda olduğunu gösterir. Kural olarak ağaç ve at için daima doğu cihetine gitmek gerekir. Ağaçlar, dağın doğu yamacında büyümüş olmalıdır. Ruh tarafından aldığı tef edinmesi talimatıyla, kamın, iki veya üç akrabası ilk iş olarak ağaç kesmeye giderler. Tefin kabzası için akağacı civardan bulurlar, ancak tefin kasnağını yapacakları sedir ağacı için genellikle daha uzağa, Tom nehri boyunca giderler.

Ruhlar tarafından işaret edilen ağacı bularak keserler. Bunu yaparken de onlar müstakbel kama şu sözleri söylerler:

<i>Kanga kirzāñ, kamayba,</i>	Kaan'ın yanına girsen utanma,
<i>Piygā kirzāñ, yaltanba,</i>	Beyin yanına girsen irkilme,
<i>Kan aldında kagır bol,</i>	Han önünde cesur ol,
<i>Piy aldında piyik bol,</i>	Bey önünde dik ol,
<i>Tiliñ ada yarj bol,</i>	Dilin açılsın, hoş olsun,
<i>Tizañ ala çögü bol.</i>	Dizlerin eğilsin, değsin.
<i>Kannan polzo, kayran al,</i>	Han ise yanında iyiliği koru,
<i>Piydāñ polzo, pildi kör.</i>	Beyin yanındaysan bilgiyi koru.
<i>Atkāñnıñ äm polzın,</i>	Hareketin em olsun,
<i>Tutkanında tuza polzın,</i>	Tuttuğun halkın faydasına olsun.
<i>Karagannıñ köstö bol,</i>	Gözünle gördüğün, kaçmasın,
<i>Karnagannıñ koldo bol.</i>	Yakaladığın elinde kalsın.
<i>Altay çıkkanıñdı alıp-tur,</i>	Altay'a çıkınca, arzuladığını al,
<i>Arulap çıkkanıñdır káp-tur,</i>	Temiz çıkıp, gerek olanı al,
<i>Kandu ködürzä, kayran al,</i>	Hana yükselirsen merhametini al,

Altay Teleütleri (Çerga ulusu), geçmişte yaşlılar tefi, maral derisiyle kapladıklarını anlattılar. Bkz. : V. Verbitskiy, a. g. e. , s. 385.

İlerleyen bölümde kam Kanakay (Nikolay Alekseyeviç Çouhoyev) tarafından icra edilen tef alma geleneğinin tasviri verilecektir.

Piydi ködürgä pildi kör,
 Yañılğanda yaak pol,
 Sümnükkändä tuyak pol,
 Süga tüşsä tayak pol,
 Kırğa çıksa, yölök pol.
 Sabıltarga salbay-tur,
 Çaybaltarga pärbäy-tur,
 Äniltärgä pärbäy-tur.
 Ändädärgä salbay-tur
 Közi yaman körgüspä,
 Küni yaman tañgatpa.
 Yarıntuga pastırba,
 Yaaktuga ayttırpa.
 Kaçırğanga yädip-tur,
 Kaykannañ özip-tur,
 Karlıga körgüspä,
 Kamçılığa tüzälpä.
 Ak taykadañ, aju al!
 Ağın sýdañ kächü al,
 Atkan oktoñ sürgün bol,
 Ağın sýdañ türgän bol,
 Salkıntıda ıyık pol,
 Saylu kýndä yöläk pol,
 Kaalý kündä bol,
 Tımulýda tuza bol!

Beye yükselsen bilgisini gör,
 Yanılırsa, ona destek ol,
 Eğer sendelerse, ayak ol,
 Suya düşerse, ona dayak ol,
 Sıradağa tırmanır, dayanak ol.
 Sarsılırsa, sağlam dur,
 Yalpalarsa, dayanıklı dur,
 Eğilirse, dayanıklı dur,
 Yenilirse, sağlam dur,
 Gözü yamana gösterme,
 Niyeti yamana şaşırtma,
 Kolluya ezdirme,
 Yanaklıya kazandırma.
 Kovaladıklarında, gidip dur,
 Kaçtıklarında, kaç.
 Gözü olana gözükmek.
 Kamçısı olana, düşünde olma.
 Ak taygadan geçit al!
 Hızlı akan nehirden geçit al,
 Atılan oklardan hafif ol,
 Akan sudan hızlı ol,
 Rüzgârlı günde sığınak bul,
 Güç günde dayanak bul,
 Kötü günde çetinlik bul,
 Hastalıkta şifa bul!

Ondan sonra ruhlar tarafından talep edilen, derisiyle tefin kaplanacağı *baytal* (at) satın almaya giderler. *Baytal*'ın derisindeki kılları temizlerler ve tefin iskeletine sararlar. Tefi deriyle kaplandıktan sonra, kim kaplamışsa, genellikle iki kişi tefi, kamın evinin eşiğine koyarlar. 3 tane sepetçi söğüdü dalını birleştirerek (taldın kobazi) birkaç kez derisi kaplanmış tefe vururlar.

Bu sırada ise kamın evine, akrabaları ve dostları, *çalı toyı* (tef şöleni) için ikramlar ve içkiyle gelirler. Sarhoş misafirler, masaya oturarak içmeye devam ederler. Yapılan tefi alırlar ve sırayla ona vurmaya başlarlar. Tef elden ele dolaşır. Bu işlem içki bitene kadar devam eder, yani tefe vururlar. Bazen böyle ikramlar 3 gece devam edebilir. Tefe sadece erkekler vurabilir. Orada bulunan kamın kendisi de tefi eline alabilir ancak ona vurmamalıdır.

Hazır bulunanlardan her biri tefe vurarak, tefin yapıldığı ağacın ve derisiyle kaplandığı hayvanın, tam olarak ağacın hangi bölgede yetiştiğini, atın nerede yaşadığını tahmin etmeye çalışırlar, tefe yönelir. Bu yönelme sözleri fevkalade değişkenlik gösterir.

Tefi Takdis

1. Ağaç kasnağa

*Altı örköştü ak adannıñ
Altın Kayın kâskân agaş,
Kayı yârdâñ kasti-nä,
Kayı sýdañ taptı- näl!
Yatkan ala yârim ädä,
İçkân ala suum ädä!
Yakazın bassa yarsılbas,
Ädägin bassa yârikpäs.
Ak çabagı may tadıgan,
Ağın suum üs tadıgan,
Üssün yanın yüs kazık,
Aldın yanın muñ kazık,
Ulu Bayat kâzä oturgan,
Üç toluktu äñäm yüräkäk; Kayrakan!
Anın koynunnañ kösti-minä,
Küçü Bayat kâzä bilgän,
Anıñ boyunañ kâsti-minä,
Anıñ boyunañ kâspägän bolzo,
Ağın suu üs tadıgan,
Ak çabagı maj tadıgan,
Aldıngu yanın kät, Kayrakan,
Üssüngü yanın äñäm. Sanıs, Kayrakan,
Altın saylı äñä Tomnuñ kapsınañ oşkoş!*

Altı boynuzlu ak adanın,
Altın kasnak için kesilen ağaç.
Hangi yerden kesildi,
Hangi sudan (ırmak) bulundu!
Toprağım, yaşadığım yurdum,
İçtiğim yer, benim suyum!
Irmak kıyısında yürürse, ses duyulmaz,
Dağ yamacına ayak bassa, sıkıntı olmaz.
Akbalığının lezzeti, tadı hoş,
Akan suyum, tadı hoş,
Yüz kazığın zirvesine,
Altı yanı bin kazık,
Ulu Baçat nehrinde oturan,
Üç köşeli Yürekey anam, Kayrakan!
Onun koynundan mı kesildi,
Güçlü olan Küçük Bayat nehri,
Onun boyundan mı kesildi
Onun boyundan kestilerse,
Akarsuyu tatlı yağlı su,
Ak çabaklar (balıklar) yağlı su, yağ gibi,
Nehrin yukarılarında Ket Kayrakan.
Anam nehir aşağılarından Sanıs Kayrakan,
Altın taşlı Tom Nehri'nden kesilmiş gibi!

2. Baytal'a (at)

*Altı örköştü ak adanga yapkan baytal,

Kayı yârdâñ tñldı-nä
Kayı yârdä östü- nä,
Kayı suudañ içti- nâ?!
Altı örköştü ak adanıñ,
Ak paytalı tulgan yâri
Äñäm Oskottıñ içindä,
Äñäm konus Kajrakannıñ koynunda oşkoş!*

Derisiyle altı hörgüçlü tefim kaplanan
Baytal,
Hangi yerde doğdun,
Hangi yerde büyüdün,
Hangi sudan içtin?!
Ak baytal'ın doğduğu yer,
Benim altı hörgüçlü ak tefim,
Anam Oskot nehri sınırları içinde,
Anam Konus-Kayrakan yamacında!

Çalu toyı'na toplanmış olan misafirler dağılırlar. Biraz zaman geçtikten sonra, resim yapabilen bir kişi çağrılır. Çağrılan kişi, tefin derisi üzerine resimler çizer. Çizilen her resim kam kozmogonisiyle ve kamlık ruhları hakkındaki tasavvurlarla bağlantılıdır. Teleüt kam tefleri resimleme bakımından tek tiptir. Resimler teften tefe durağan şekilde muhafaza olur, sadece kam atadan, torun kama değil, farklı sööklere muhafaza olur. Sadece önemsiz küçük detayların yerleştirilmesinde değişikliklere müsaade edilir.

Tefin *püdüy* adı verilen dış kısmı kapalı olarak iki kısma bölünür, büyük – yukarı, küçük – aşağı (resim 6 – 7). İki parçaya bölen çizgi, iki yatay paralel çizgidir ve üçüncüsü zikzaklıdır, ikisinin arasından geçer. Bu çizgiler yukarı bölge sınırlarını zıhlamaktadır. Her iki çizgi de beyaz renkle çizilmiştir. Yukarı bölgeyi zıhlayan çizginin iç kısmında, gökyüzü kemerini tasvir eden bir kırmızı çizgi geçmektedir. Zikzaklı geçen çizginin her köşesinde, köşenin üst kısmına birleşen üç tane çizik vardır. Bunların tamamı 17 tane (17x3) olmalıdır, “hanların yolu” – “on yâtti kannıng taram yol” sayısınca (bkz. aşağıda, Marāzi ruha tefle kamlık yapma).

Yukarı kısımda çizilen resimler (resim 8):¹

1. Güneş – kün.
2. Ay – ay.
3. Sabahyıldızı Venara – tan çolmon.
4. Akşam yıldızı – kızillık – änir çolmon.

Ay ve güneş beyaz ve kırmızı boyalarla, yıldızlar ise sadece beyaz renk boya ile çizilir, ancak onlar iki renkle çizilebilir – beyaz ve kırmızı.

5. Gökkuşağı – solonı. Onun bir ucu (yukarı) güneşe, diğer ucu aşağı dünyaya değer. Beyaz ve kırmızı renkle çizilir.

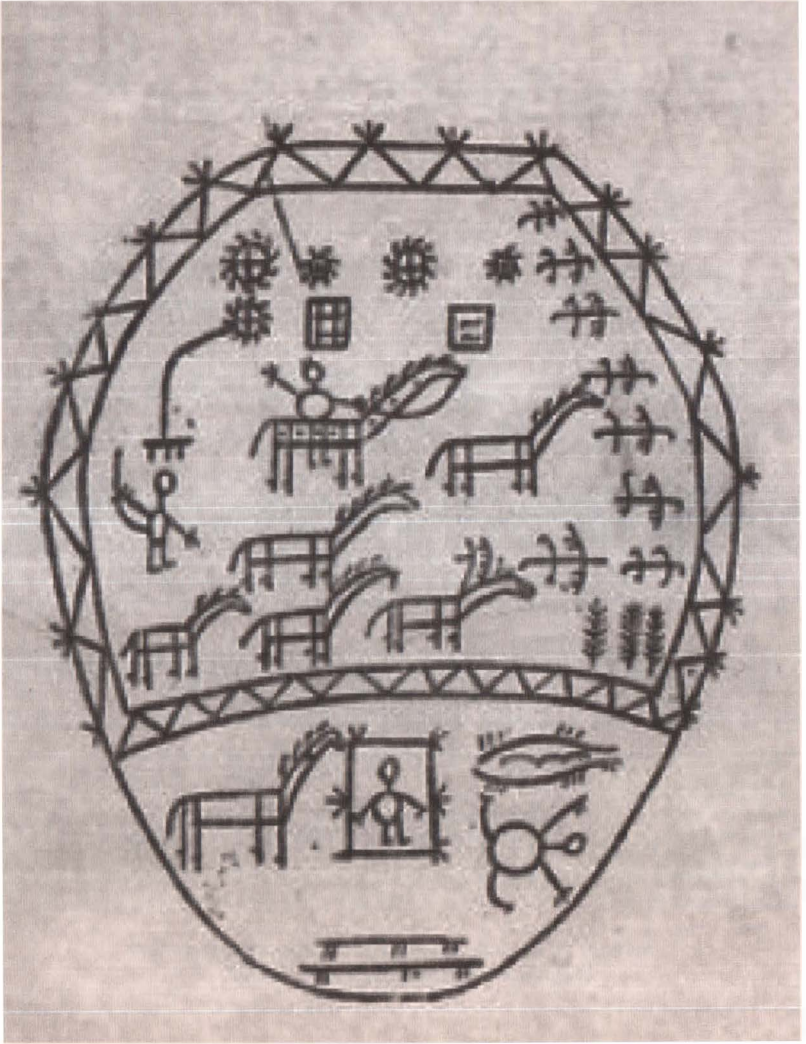
6. Dördül (dörtgen) – Sabır piçik. İçinde iki tane zikzaklı çizgi, beyaz ve kırmızı renktedir. Tam adı *Ak Ülgännin sabır biçik* ‘tir (Ak Ülgën’in el yazısı). Ancak Ülgën’den Sabır Piçik’e sahip olarak kam kendi hizmetini icra edebilir.

7. Dokuz kuş (belki 8 tane). Onlardan 7 tanesi *Ülgän yâtti karakuş* (Ülgën’in yedi karakuşu) veya *Kuştar Çamgıl* (Çamgıl kuşları) diye adlanmaktadır. Beyaz boyayla çizilirler.

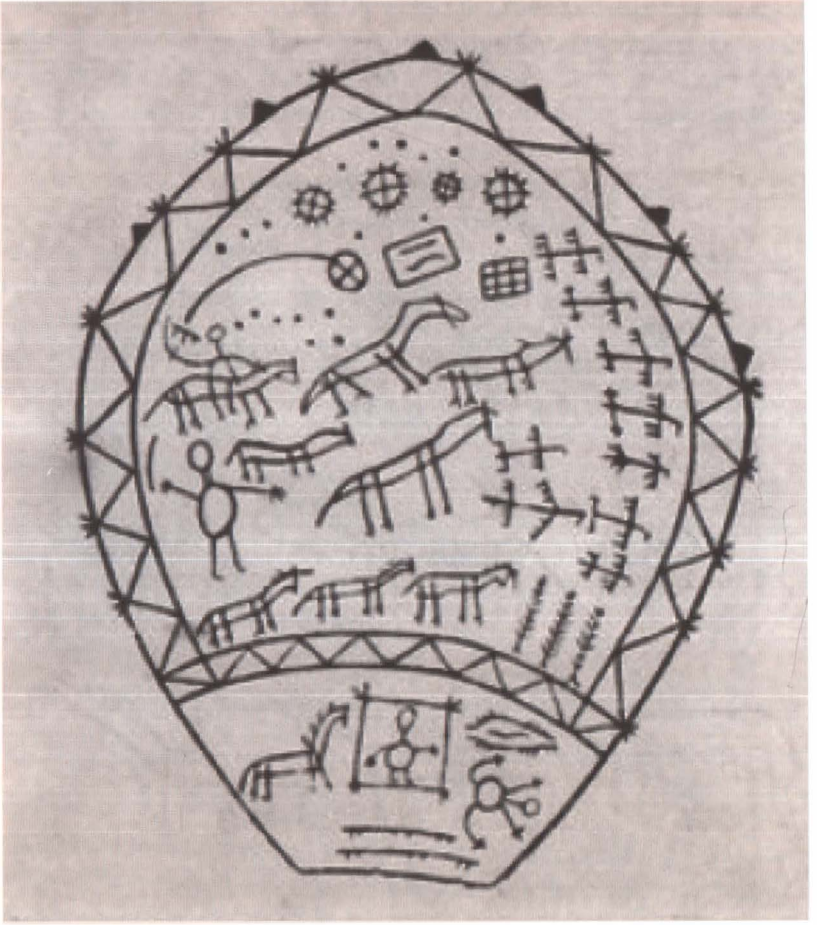
8. *Yäs tırmaktu karakuş* (Bakır tırnaklı karakuş) diye adlanan sekiz kuş; bu aynı zamanda *Ülgän kuju bay mürküt* (Ülgën’in büyük mürküt kuşu) diye de adlanır. Kamlık ayininde *yäs tırmaktu karakuş* her zaman, sorumluluğunu yerine getirirken

Her numara altında resimlerin varyantları verilmiştir.

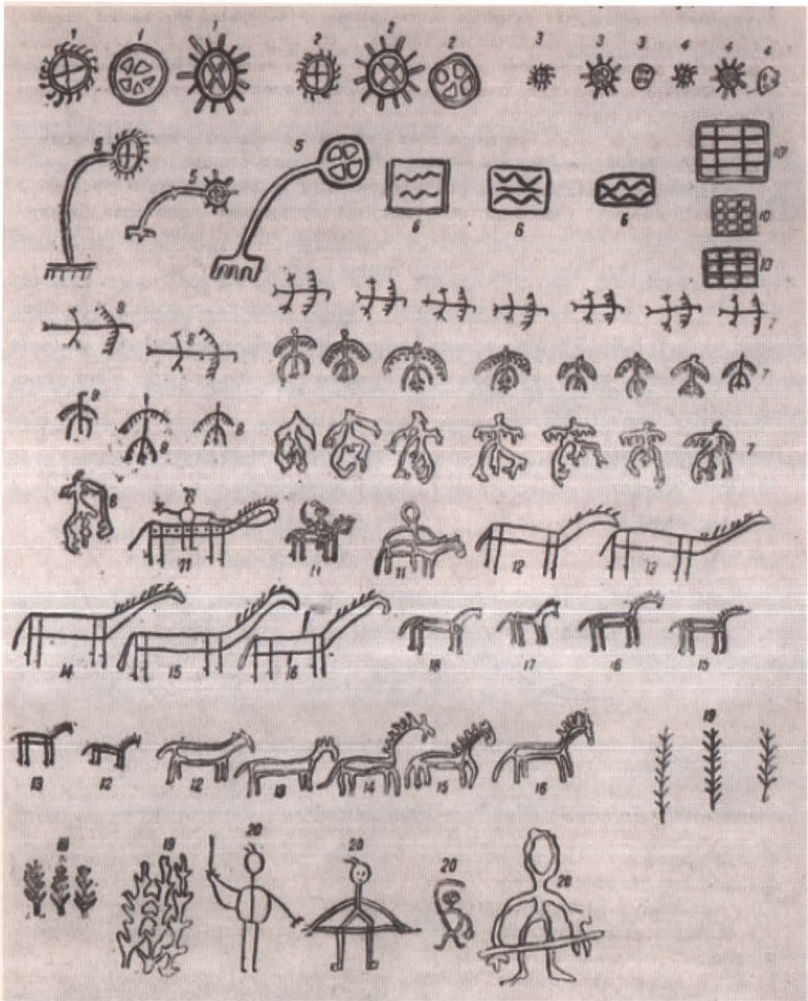
kam'a refakat eder: ruha abırtka (içki) taşır, kam'ın talimatıyla içinde braga bulunan könök'ü (akağaç taşı) eve götürür.

Resim 6. Tefüzünde resimler (Teleütlerce çizilen resimler)

Resim 7. Tef üzerinde resimler (Teleütlerce çizilmiş resimler).

Resim 8. Tefler üzerindeki resimlerin detayları.

Kam ona yönelir:

Bay Ülgän kuju bay müirküt,
Yäs tırmaktı karakuş,
Tura yiktü tös könöktü,
Ay tırmakka ilip-al,

Bay Ülgän'in kutsal kuşu kartal,
Bakır tırnaklı karakuş.
Dıştan dikişli akağaç kabuğundan kovalı.
Ay gibi tırnaklarına as,

Ay kanatka pur k  p al,
 Attap   kkan ak ard  mo
 Attap   kkan ak aylan  kka,
 Aylanıp akkır!

Ay gibi kanatlarınla karart.
   ktığım evime ruhları göndererek,
 Ruhlarla   ktım ak alan  ğ  ,
 Geri d  n ve getir!

Kam uzun bir yoldan dolayı tefi yorulduğu zaman, ona, tefini dinlendirmeye götürmesini emreder. *Y  s tırmaktı karakuş*, tef üzerinde diğer kuşlardan biraz daha büyükçe   zilir, genellikle beyaz renkle, bazen kırmızı renkle boyanır.

9. Dokuz kuş Kan-karlık, kamlık ayininde casus rolünü icra eder, kamın önünde uçar ve öğrendiği şeyi kama bildirir. Siyah renkle tasvir edilir.

10. File, tor.   amg  l ku  st  r  n yardımıyla, ruhlar tarafından götürülmüş veya yakalanmış olan hasta ki  şinin ruhunu, kamın talimatıyla yakalar; kafes şeklinde tasvir edilir. ¹ Beyaz ve kırmızı boya ile ya da sadece kırmızı ile   zilir. Kam, kendi Çamgıl ku  star ku  şlarına yönelir:

  rk  y kannı  n Çamgıl ku  star,
 Altın t  r tartıp tutgar;
 Aat p  jin    altın kuttı,
 Ayrı kolgo k  p-  kkar!

Erkey Han'ın Çamgıl ku  şları,
 Altın tor gerdir tut.
 At ba  ı gibi altın kutu,
 Tırnaklı pençelerinde ip çıkar!

11. Bura: "  lgen'in, yeryüzü ruhlarının ve bizzat kamın kendisinin" bindiği atlar. ² Ancak bir tef üzerinde onlar 8 tane, diğerinde 6 tane olarak resmedilmişlerdir.

Birinci at – tefe ait kamın bura'sı.

Kamın tın burazı (kamın ruhu bura). Kamın hayatı bu bura ile bağlantılıdır. Eğer kamdan, bura ayrılırsa, o zaman kam kamlık yapma yetisini kaybeder ve bir süre sonra ölür. Bunun için her kam kendi bura'sını, diğer kamlardan ve hasım ruhlardan özenle kaçırır, korur. Bura, beyaz veya kırmızı noktalı beyazdır – "  okura-  ubarıy at". Ona bizzat kam biner.

12. İkinci at "kırmızı bura" – "kırmızı bura,   lgen'e ait kırmızı t  n  r  ". Kırmızı renkle   zilir.

13.     nc   at "kök bura" – "gök bura"   lgen'e ait "totoy t  n  r  ". Siyah boya ile   zilir.

Kamlık ayininde evin kapısına, yine tor adıyla bilinen özel bir ağ, file asılır.

Her şeyden evvel, herhangi bir ruha kamlık yapılırken, kam mutlaka o ki  şinin burasını (ruhunu) yakalamalı ve onu bağlamalıdır, aksi halde bu ruha gidene kadar çok büyük m     latla karşılaşır, kam, onu evde bırakmaz; ruh kendi burasına gider.

1. Siyah at. *Adabıstın kara bura* (Babam Adam'ın kara burası). Adam (Âdem) veya Erlik'in burası'nı Pörüçi-Han yöneltir. Kam, Erlik'e kamlık yaparken, o arifesinde Pörüçi-Han'da Erlik'in bura'sını yakalamak için özel bir kamlık ayini yapmak zorundadır.

2. İçerisinde *äjik tănäräzi* (gökyüzünün kapısı) veya *äjik sakçı* (eşiğin muhafızı) insan figürü olan dörtgen. Bu insanın evini (yaşam meskenin) bütün kapılarının iyesi olan Kara-Adam'ın epitetidir. O, kamın koruyucusu "çember" olarak vazife görür. Bu figürün bir diğer anlamı ise, "eşiğin iyesi" - "pozogonın äzi Kara-Adam'ın oğlu kara Göös-Hana".

Kamlık ayini sırasında kam bir yere gidecekse, bu ruhun onayını almak zorundadır. Her şeyden evvel kamlık yapmaya başlamadan kam, onun yardımını ve ona refakatçi vermesini talep etmelidir. Bu ruhun izni olmadan kam, herhangi bir ruha yapacağı yolculuğa başlamayı riske edemez.

Dörtgenin ortasındaki insan figürü *äjik bi ynin sürü* (eşik iyesinin tasviri) yer alır; beyaz boya ile resmedilir.

3. Balık: kâr-balık. Beyaz ve kırmızı boya ile çizilir. Dalgalı yatay kırmızı kuşak içi, balığın içini karşılar.

Talay Han'ın oğlu: Han Deniz, Teleüt Kamlık dininde baş kişiliklerden biri "Talay kannın ulanı uzı tomıl"dır; "Kâr-balık" beyaz ağızyla¹ Talay Han'ın oğlu ejderha balıktır. ² "Kâr-balık", kamın tasvir edilen ruhlara gerçekleştirdiği seyahatlerinde yanındaki refakatçisidir. Evvela yeryüzü, göksel veya yeraltı ruhlarına gitmeden önce, kamlık eylemleri sırasında, kam, "Talay kannın ulanı" (Deniz Han'ın oğlu) "kurçulan yat" - üç kere çevresini sarar (kurçu - çember'den türetilmiş, kurçula çember ile kuşatılmış olmak).³ Ejderha "Kâr-balık"ı çağırmalıdır. Buradan da bu ruhun *Ton kurçu* (kamın güçlü çemberi) epitetine sahip olmaktadır.

4. Kurbağa - pagı; kama seyahati esnasında eşlik eder. O, ayaklarıyla tuyas'ın (könök)⁴ deliğini, abırtka akmasın diye kapatır. O, ayaklarıyla dökülmemesi ve akmaması için könök'ü destekler.

5. Yılan jılan, ayakları ve kollarıyla (kolu, pudı) altı delikli kuşak görünümündedir. Siyah renkle çizilir. Kam tarafından *yâr kurçu âk jılan* (dünyanın çemberi) olarak ifade edilir. Kamlık ayini esnasında "Mar äzi", hamurdan yılan

Tomul, tomı, tongul - bir rivayete göre "beyaz ağızlı", bir diğerine göre "kesilmiş, budanmış par gibi"

Kâr - harfiyen "doru"

W. V. Radloff. *Opıt slovaryä Türkskih Nareçiy*, cilt II, Spb. , s. 955.

Tuyas, könök: Deriden yapılan, içine arak gibi içecek konulan kap.

tasviri yapar ve kamlık ayininin yapıldığı yerde peykenin altına konur. Kamlın seyahati esnasında, yula-ruhu kaybolmuş biri ile karşılaştığında, yılan kamlın talimatıyla yula'yı saklar ve onu kötü ruhlardan korur.

6. Kara kuşak - yâr - yer.

II

Kam yasal, yani resimleri yapılmış tefini alır ve tefi ile tefin iyesine "Mar âzi"ye gitmek ve ona giden yol üzerinde yaşayan bütün ruhları ziyaret etmek zorunda olduğunda ilk kamlık ayinini yapar. Bu kamlık ayini esnasında kam kendi ruhları yardımıyla, tefin yapıldığı ağacın büyüdüğü yeri, derisi ile tefin kaplandığı hayvanın yaşadığı yerleri anlatmak zorundadır. Yeni tef ile icra edilen kamlık ayini *çalı yağınanı* (kendine yaklaştırma, tefi benimseme) adını alır.

Bu kamlık ayini için gerekli hazırlıklar:

1. Üç tane akağaçtan yapılan *tuyas* (*könök*) abırtka. ¹ En büyük olan birinci *tuyas* "çalı âzi" (kan Kıçkıl'ın Mar âzi) için; ² küçük olan *tuyas* "ak Mar" (Kan Kıçkıl'ın oğlu) için; üçüncü *tuyas* en küçüktür ve bizzat kam için ayrılmıştır. Kam, han ruhlar "Kıçkıl" ve "ak Mar'ın", kendi "tösler" ve "yayık"ın yolunun geçtiği yerlere, iyeleri'nin yaşadıkları yere varıncaya kadar bu kaptan serpiştirir.

2. Beş tolu; tolu - kamlık ayini için ulusun kadınlarından toplanmış, giyilmemiş kadın giysisi, 2 tane - Yälâş ve 3 tane Kıçkıl-Han için.

Kamlık ayini mutlaka akşam geç vakitte veya geceleyin, ateşin yandığı (ocaktaki ateş) ortamda yapılmalıdır. Ayin on, on bir saat devam eder. Kam siyah kumaştan yazlık gömlek, kaptal (kaftan) içinde kamlık yapar. Yeşil veya mavi kuşak

Havan içinde dövülmüş veya el değirmeniyle çekilmiş ve kavrulmuş arpa unundan hazırlarlar. Çavdarı suyun için katıp elleriyle ezerler, sıcak su ile karıştırırlar. Sonra içine arpa ununu katarlar ve *abırtka* adı verilen özel bir içecek elde ederler. Evlerinin yakınlarına arpa ekmeği uğraşarak, sık sık hayvanlar bu ekili alanlara girmesinler diye etrafını çevirirler. Arpa temiz olmalıdır, hiç birşeyle hiç bir şekilde lekelenmemelidir, aksi halde ruh, abırtkayı içmez, kama ve kurban sunanlara hiddetlenir. Bundan dolayı hiç kimse, hazırlanmış olan abırtka'ya hiç bir şey ilave etmemelidir. Bunun için kamlık ayini esnasında, ruhlara ikram ederek kam devamlı olarak sunulan abırtka'nın temizliğine onları ikna eder:

Ärindü mınañ içkän jok ädä

Dudağı olan bundan içmedi

Ääktü mınañ tatkan jok ädä

Çenesi olan buradan tatmadı,

Murundu mınañ içkän jok ädä,

Ağzı olan buradan içmedi

Jaaktü mınañ tartkan jok ädä

Boynu olan bundan tatmadı.

Büyük *tuyas*'a "tastarga" - işaretli akağaçtan şerit bağlarlar; bu şerit, bu *tuyas*'ın hangi ruha tahsis edildiğine işaret eder. Onu *könök*'e iliştiyerek, abırtkanın tahsis edildiği ruhun adını işaret ederler.

dolar (beyaz kuşağa da müsaade edilir) ve başına beyaz veya kırmızı örtü sarar. Kadın kam ise normal kıyafetiyle kamlık yapar.

Yeni tefi ile kamlık yapmaya başlamadan önce kam *çalı alas* (yeni tefi), *tolu alas* (giysi), *kam alas* (bizzat kendisini) ve *braga dolu tuyas'ı* (könök alas) *alas* (ateş) ile temizleme, takdis etme ayini icra eder.

Kam peykede başköşeye oturur, eline orba'yı ve tefini alır ve onların etrafında, *arçın ölön* (yanan süpürge otunu) şu sözleri söyleyerek dolaştırır:

<i>Alas, alas, alas, alas!</i>	<i>Alas, alas, alas, alas!</i>
<i>Ak Ülgäniñ ot alas,</i>	<i>Ak Ülgen'in ateş alası,</i>
<i>Ülgän Kannıñ çın alas!</i>	<i>Ülgen Kaan'ın gizli alası,</i>
<i>Altı örköştü ak adandı</i>	<i>Altı hörgüçlü tef üstünde,</i>
<i>Altı köstü ala barstıl</i>	<i>Altı gözlü ala bars üstünde!</i>
<i>Oduş paştı ot änä,</i>	<i>Otuz başlı ateş ana,</i>
<i>Kırk paştı kış änä,</i>	<i>ırk başlı kız ana,</i>
<i>Çiidi polzo pıjırgan,</i>	<i>Çiğ olanı pişiren,</i>
<i>Tondu polgo äritkän,</i>	<i>Donmuş olanı eriten,</i>
<i>Yajıl yalın kubattu,</i>	<i>Neşeli yeşil – renkli alev,</i>
<i>Yajıl torko kiyimdü,</i>	<i>Yeşil ipek giysili,</i>
<i>Kızıl yalkın kubattu,</i>	<i>Neşeli kızıl alev,</i>
<i>Kızıl torko kijidbu,</i>	<i>Kızıl ipek giysili,</i>
<i>Yätti tüşkün tüşkündü</i>	<i>Yedi düşüş düşen,</i>
<i>Yätti yaykam yaykandȳ,</i>	<i>Yedi sallanmada sallanan,</i>
<i>Yätti sırık pajında,</i>	<i>Yedi sırık başında,</i>
<i>Yätti kubat ojundȳ,</i>	<i>Yedi mutlu oyunda,</i>
<i>Togus tüşkün tüşkündü,</i>	<i>Dokuz düşüş düşen,</i>
<i>Togus yaykam yaykandȳ,</i>	<i>Dokuz sallanmada sallanan,</i>
<i>Togus sırık pajında,</i>	<i>Dokuz sırık başında,</i>
<i>Togus kubat pojunda,</i>	<i>Dokuz mutlu oyunda,</i>
<i>Üç oçoktıñ, äzi,</i>	<i>Üç ayaklı taş ocağın iyisi,</i>
<i>Urüm taldın müüzi kan,</i>	<i>Sepetçi söğüdünden boynuzları örülmüş.</i>
<i>Taş oçogun tudungan,</i>	<i>Taş ocağa tutunan,</i>
<i>Talkan külün yastangan,</i>	<i>Kavut gibi talkan külüne yaslanan,</i>
<i>Ot yakazın kübürätkän,</i>	<i>Kenarları oynayan ateş,</i>
<i>Oduş paştı ot änä,</i>	<i>Otuz başlı ateş ana,</i>
<i>Oygon kamış kulaktu,</i>	<i>Eğik kamıştan kulakları olan,</i>
<i>Kırk paştȳ kış änä,</i>	<i>Kırk başlı kız ana,</i>

<i>Kıygan karnış kulaktȳ,</i>	Eğri karnıştan kesilmiş kulakları olan,
<i>Ayırğazı Oymok arȳ,</i>	Aru Oymok (yüksük) herkesi geride bırakan,
<i>Ajıra pilgän ojmok arȳ Kayrakan!</i>	Yüksek bilgiye sahip Oymok arı Kayrakan!
<i>Közi yaman körgüstä,</i>	Yaman göze gösterme,
<i>Kuuni yaman tañdatpa,</i>	Kötü niyetliye fırsat verme,
<i>Ak yalkın tartıp käl</i>	Beyaz alevi alıp gel,
<i>Altı irolo kurçap käl,</i>	Altı köşeli kuşan gel,
<i>Kök yalkın tartıp käl,</i>	(Gök) Kök-mavi alevi alıp gel,
<i>Ada bolup, aylap käl,</i>	Ata olup, eğlen gel,
<i>Änä bolup kurçap käl</i>	Ana olup, kuşan gel!

Kam tefini, iki peykenin birleştiği köşeye bırakır, tolu alas ve könök alas icra eder. Kam, tolu'ya hitap ederek yanan süpürge otunu, könök'lerin etrafında çevirir:

<i>Alas, alas, alas, alas!</i>	Alas, alas, alas, alas!
<i>Ak Ülgäniñ ot alas,</i>	Ak Ülgen'in ateş alası,
<i>Ülgän kannıñ çın alas!</i>	Ülgen Kaan'ın gerçek alası!
<i>Altı yakalu agın tolu,</i>	Altı kapılı ak tolu,
<i>Agın kögün çağılıp otur,</i>	Ak ve gök olup parılda,
<i>Ay oñunça pȳruli otur!</i>	Ay önünde dön otur!
<i>Agım marga yaylı otur,</i>	Ak marga'ya yönel otur,
<i>Tura yiktü tos könögüm,</i>	Dıştan dikişli akağaçtan könök'üm,
<i>Tälkildägän bay sabām,</i>	Sallanan zengin sabam,
<i>Ak torga yayalı-otur,</i>	Ak mar önünde yayıl-otur!
<i>Ay oñunça pȳruli otur,</i>	Ay önünde dönüp otur,
<i>Ak pȳlutça yaylan-kir,</i>	Ak bulut gibi yayıl-gir,
<i>Är aldı-mınañ kabılı-otur,</i>	Benim önünde er hızla git,
<i>Mänçä bolup yayalıp-otur,</i>	Benim gibi yayılıp-otur!
<i>Ködürmäli köl täpşim,</i>	Yükseltmeye uygun göl tepsim,
<i>Kök pulutça köçüp otur</i>	Kök bulut gibi göçüp otur,
<i>Kiin oñunça pȳruli otur!</i>	Güneş gibi burulup otur!

Pajın alas – başın alas. Kam, yanan süpürge otunu kendi etrafında 3 kere, güneş yönünde çevirerek “ot änä”ya yönelir:

<i>Alas, alas, alas, alas!</i>	Alas, alas, alas, alas!
<i>Ak Ülgäniñ ot alas,</i>	Ak Ülgen'in ateş alası,
<i>Ülgän kannıñ çın alas!</i>	Ülgen Kaan'ın gerçek alası!
<i>Kan yolına kagılıtp,</i>	Kaan (benim) yoluna katılarak,

<i>Piy tolina puk saltıp,</i>	Bey yoluna salınarak,
<i>Sabıltarga salbagar,</i>	Yoldan döndürme, kaçındırma,
<i>Saybaltarga pərbägär,</i>	Sallanmasına imkân verme,
<i>Talaşkanga pərbägär,</i>	Yalpalamasına imkân verme,
<i>Tartıkkanga salbagar!</i>	Bırakıp, salma!

Ondan sonra “ot änä”ya başvurur. Ocak kalan yanmış süpürge otunun kalıntısını kam, ağzına alır; bununla “kendi iç yüzünü” aydınlattığı ifade edilir; ondan sonra kömürleşmiş süpürge otunu, peyke üzerinde könök’lerin yanına koyar.

Kam peykeye oturur; tolu ve könök mutlaka kamın sol elinin altında, solunda olmalıdır. O, tefi ve tokmağı alır. Birkaç kez tefe vurur. Birkaç dakika mühletince sözsüz mırıldanır. Ondan sonra “kendi” boy ruhlarına, yani şimdi yeni kamın tös’leri olan ölmüş kam atalarının ruhlarına yönelir. Her kamın özel ruhları (kam ataları) vardır. Burada no. 2014-1 tefin ait olduğu, Yuttı boyuna mensup olan kam Kanakay’ın kamlık ayininden örnekler vereceğiz.

<i>Yardım paşkan yas yılanar,</i>	Kürek kemiğime basan genç oğlanlar,
<i>Yardım baza yunap kälğär!</i>	Küreklerimi basarak korunun!
<i>Yinim paskan är ulustar.</i>	Omzuma basan er uluslar.
<i>Yinim baza yunap kälğär!</i>	Omzuma basarak korunun!

Yeni kam kendi kamlık bağışını aldığı kamdan başlayarak bütün ölmüş kam atalarını zikredilir.

<i>Kam Apurnak kağılgam,</i>	Kam Apurnak ile temasta bulundum,
<i>Kam Şölpöktön tartılgam,</i>	Kam Şölpök’ten danıştım,
<i>Kam Otkonon kıçırgam,</i>	Kam Otkon’u çağırdım,
<i>Kam Yärännän kıyığırgam,</i>	Kam Yerenen’e haykırdım,
<i>Kam Mitkadañ, kam Mitämnañ</i>	Kam Mitka’dan, Kam Mitem’dan,
<i>Kam Yazı - balık kıyığırgam,</i>	Kam Yazı -balıpa haykırdım,
<i>Kam Bolonok tartılgam,</i>	Kam Bolonok beni çağırdı,
<i>Kam Sargadañ tartılgam,</i>	Kam Sarga beni çağırdı,
<i>Kam Kobordoñ kıyburgam,</i>	Kam Kobor’dan fırtına gibi dönerek kaçtım,
<i>Kam Pönök pazılgam,</i>	Kam Pönök, bana baskı yaptı,
<i>Anañ paşka kan ada. . .</i>	Onlardan başka, han-baba. . .
<i>Ün salıya käligär,</i>	(Sesime) Ün (ses) salarak geliver,
<i>Kıygu salıya tüjügär.</i>	Haykırışıma sen salarak, düş!

Kam 27 tane “yär yol” ruhu ve 20 tane göksel ruh “payana” çağırır. O, onları çağırır ve kendisine yardım etmelerini diler.

Kamın çağrısının başlangıcı, kamlık ayininin ilkbahar veya sonbaharda oluşuna göre varyantlanmaktadır.

Kam yeni tefini ilkbaharda edinmiş ise, o, ruhlara şu sözlerle hitap etmeye başlar:

<i>Aydiñ polzo, arýnda,</i>	<i>Ay dolunay olunca,</i>
<i>Künnüñ polzo, körkündä,</i>	<i>Güneş ışıkları parlayınca,</i>
<i>Yıldıñ baji aylanganda,</i>	<i>Yılın başı dönünce,</i>
<i>Yılan baji soyılğanda,</i>	<i>Yılan başı kendi soyulunca,</i>
<i>Ämil ağaş pür alganda,</i>	<i>Verimli ağaçlar pürlerini açınca,</i>
<i>Ääk kuuk kıyırırğanda,</i>	<i>Guguk kuşu ötünce,</i>
<i>Yär yarılıp kök çıkkanda,</i>	<i>Yer yarılıp kökler çıkınca,</i>
<i>Agaş yarılıp pür çıkkanda.</i>	<i>Ağaçlar yarılıp pürler çıkınca.</i>

Sonbaharda kamlık yaparsa şu sözlerle hitap eder:

<i>Koñur maldıy,</i>	<i>Açık doru at gibi,</i>
<i>Koñur küstä,</i>	<i>Yanık sonbahar,</i>
<i>Komurgay payı kuyalgana,</i>	<i>Kaval başı kurudu,</i>
<i>Ký ölon paji şujalganda,</i>	<i>Ak ot başları büzüldü,</i>
<i>Agın suum kaabuşkanda,</i>	<i>Akan suyum dondu,</i>
<i>Ak tayka pýrun kar alganda.</i>	<i>Ak taygam kar aldı (yağdı).</i>

Kam 27 tane yär yolu payana – yeryüzü yolu ruhlarına başvurur/yönelir:

1

<i>Uur somgo oynogon,</i>	<i>Ağır somlarda¹ oynayan,</i>
<i>Pay çälga turlagan,</i>	<i>Akağaç başında yaşayıp duran,</i>
<i>Kan yärin minättü,</i>	<i>Kan kızıl ata binen,</i>
<i>Yalbak tämir yarındı,</i>	<i>Geniş demir yarınlı (kürek kemikli)</i>
<i>Tulku tämir özündü,</i>	<i>Yuvarlak demir göğüslü,</i>
<i>Sum kara taş yüräktü,</i>	<i>Temiz kara taş yürekli,</i>
<i>Sunama tämir yaaktu,</i>	<i>Uzun demir avurtlu,</i>
<i>Onço poyı sun tämir,</i>	<i>Kendisi som demirden olan,</i>
<i>Adam Tämir kan, Kayrakan!</i>	<i>Baba demir Kan, Kayrakan!</i>
<i>Kan ülüşü kanga yät,</i>	<i>Han payı Han'a ulaşsın,</i>
<i>Piy ülüşü Piyga yät!</i>	<i>Beyin payı Beye ulaşsın.</i>

Som veya çal – akağacın ince dalı ki, Teleütler bunları yaz mevsimi başlangıcında evlerinin yanına koyarlar, bunu da daha fazla saygı duydukları 5 tane yär yol ruhlarına saygıyı ifade ederler; Tämir-Kan, Ak-Kan, Orto-Han, Kurkay-Han ve Yöö-Kan. Bu ruhları “yär yol” adından başka “som” adını da taşırlar.

2

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıya käligär,
 Kıygı salıya tüjügär!
 Tämır kannıñ ulanı,
 Tämır üzünä taya täpkän,
 Tärli atka pu pärbägän,
 Tämır uya suy tartkan,
 Tämır taka pörük kıygän,
 Yäläm kiyä säs pärbägän,
 Adar oktuñ märgäni,
 Aydar söstün çäçäni,
 Albirtisä är töspögön,
 Yalbırtına mal töspögön,
 Kanım Ėrkäy kan, Kayrakan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piya yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Demir Kağan'ın oğlanı,
 Demir üzengiye çelip tepen,
 Terli atı bağ vurmayan,
 Demir oka su katan,
 Demir tahta börk giyen,
 Düşen kişiye ses vermeyen,
 Atan oku keskin,
 Güzel söz söyleyen,
 Hareket edince erkekler ayakta duramaz,
 Görünüşüne mallar (sığırlar) dayanamaz.
 Kağanım Erkey Kağan, Kayrakan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

3

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja käligär,
 Kıygı salıja tüjügär!
 Kızıl kumak yayılğan,
 Kızıl buralar bayırğan,
 Pös kumak yayılğan,
 Pös buralar bayırğan.
 Yät tämır tıt pastarı,
 Pürä tartıp uya yayangan,
 Kuş änäzi Kurgay kan.
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piya yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Kızıl kumlar yayıldı,
 Kızıl buralar böğürdü,
 Boz kumlar yayıldı,
 Boz buralar böğürdü.
 Yedi demir yaprakları başında,
 Büküp, eğip kendine yuva yapan,
 Kuş ana Kurgay-Han.
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

4

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja käligär,
 Kıygı salıja tüjügär!
 Yayım müüs tayaktı,
 Yajıl kiis töjöktü,

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Demir boynuz dayanaklı,
 Yeşil keçe yataklı,

Yajıl buga minättü ,
Yajıl tibäk tiskindü.
Kızıl müüs tayaktu,
Kızıl kiis töyöktü,
Kızıl buga minättü ,
Kızıl tibäk tiskindü.
Kızıl pura paybirgan,
Kızıl kumak togülgän,
Pös pȳranı paybargan,
Pös kumagı tögülgän,
Kitay yärin kädırgan,
Kırgıs yäri täyälü.
Kanım Mordok kan, Kayrakan!
Kan ülişü kanga yät,
Piy ülişü Piyga yät!

Yeşil boğa binitli,
Yeşil ipek dizginli,
Kızıl boynuz dayanaklı,
Kızıl keçe yataklı,
Kızıl boğaya binitli,
Kızıl ipek dizginli,
Kızıl bura'ya buyuran,
Kızıl kumlar dökülen,
Boz bura'ya buyuran,
Boz kumlar dökülen,
Çin yurdunu dağıtıcı,
Kırgız hududunda yaşayan,
Kağanım Mordok Kağan, Kayrakan!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

5

Anaň paška kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıygı salıja tüjügär!
Ay çıkpastañ ay çıggargan,
Aylı älçä pilçi salgan.
Kün ıgarbastan kün ıgargan,
Kündü älgä pilçi salgan,
Ay täñisti pijıgan,
Ak tärägin täskäri tutkan,
Çar tärägin täskäri tutkan,
Adam Soo kan, Kayrakan!
Kan ülişü kanga yät,
Piy ülişü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Ay çıkmaz yerden ay çıkarsan,
Ay altında yaşayan bilgiç salsan,
Gün çıkmaz yerden gün çıkarsan,
Gün altında yaşayana bilgiç salsan,
Ay denizi dalgalandı,
Ak kavak ağacını ters tutan,
Güçlü kavak kökleriyle toprağı söktü,
Atam Soo-Kağan, Kayrakan!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

6

Anaň paška kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıygı salıja tüjügär!
Üç tāmır tıt patarn,
Pürä tartıp uya tartıngan,
Täkäläri täñari tiräp,

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Üç demir melez ağacının başına,
Çekip, kendine yuva yaptı,
(Dağ) Tekeleri, göğün altına dayanak vurup,

*Pukaları yär tärägän,
Kuş änäzi Kıylu-Kan,
Kura tartkan açıy kan,
Kan ülüşü kanga yät,
Piy ülüşü Piyga yät!*

Boğaları yere dayanak olup,
Kuş anası Kıylu-Han,¹
Açıy-Kağan kibirlenerek,
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

7

*Anaň paşka kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıygı salıja tüjügär!
Alton tayka ajılı,
Yättan tayka kächülü,
Salam tayka ayılı.
Alton çardıñ tärazin.
Ay çadırğa tudungan,
Yätton çardıñ tärazin,
Kun çadırğa tuduñgan,
Ak çaldarda minättü,
Aygır yaldu Kirbi-Kan!
Kan ülüşü kanga yät,
Piy ülüşü Piyga yät!*

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver,
Altmış dağ aşan,
Yetmiş tayga geçitli,
Salam tayga yaşayışlı,
Altmış boğa derisine,
Ay gibi çadırına dolanan,
Yetmiş boğa derisi,
Gün gibi çadırına dolayan,
Ak at binitli,
Aygır yeleli Kirbi-Han!²
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

8

*Anaň paşka kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıygı salıja tüjügär!
Ak yayıkta sugattu,
Tanay köldä ordolu,
Malkıldan Köldü-Kan,
Karkıldan Kuştı-kan,
Pars täräzi ton kıygän,
Parstañ çökkur at mingän,*

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Ak yayıktan (ırmak ağızı) su içen,
Tanay gölde durağı olan,
Duru sulu gölü olan Köldü-Kağan,
Ötüşen kuşları olan Kuştı-Kağan,
Pars kürkü giyen,
Parstan daha alacalı ata binen,

Kıylu-Han veya Kurgay-Han, kamın Yanıs Som'a giderken yolunda karşılaştığı "ak ülgenin çamgıl kuştar" kuşları yönetmektedir.

Kirbi-Han, Yanıs Som adını da taşımaktadır. Teleütler bu ruhu yabancı kabul ederler, kendilerinin yakın kabul ettikleri ruhlarına koydukları beş tane akağaç dalından uzağa, bunun için bir akağaç dalı bırakırlar. Bu ruhu fena ruh olarak görürler, onun insanlara hastalıkları saldıgını kabul ederler.

Änäñ maygıl, Kayrakan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Anam Maygıl Kayrakan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

9

Anañ paška kan ada. . .
 Ün salja kälīgär,
 Kıygı salja tüjügär!
 Yılkılda Yılmay kan,
 Mal kadargan Tañızır kan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Yılkı için Yılmay-Han,
 Mal veren Tanzır-Kağan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

10

Anañ paška kan ada. . .
 Ü n salja kälīgär,
 Kıygı salja tüjügär!
 Yarım suum ädäñ.
 Yotton ala suum ädäñ,
 Üssün yanın kök palat,
 Yätton kiji tayaktu,
 Kök saak pörük kiygan
 Kök pos adan yaratkan,
 Kök pörüdä yölöktü,
 Kök Ülgändä yargılı.
 Aldın yannın ak palat,
 Alton kiji yölöktü,
 Ak pos adın yaratkan,
 Ak saak pörüktü,
 Al pörüdä yölötü,
 Ak Ülgändä yargılı,
 Adam pörüçi kan, Kayrakan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Yerimi, suyum veran,
 Yetmiş ala sularımı eden,
 Üstünde gök çadırı,
 Yetmiş kişi sana hizmet eder,
 Gök "saak" börk giyen,
 Gök – kır ata seçen,
 Gök Ülgen'den emir alan,
 Altında beyaz çadır,
 Altmış kişi sana hizmet eder,
 Ak boz atı yolculuk için donatan,
 Ak "saak" börklü,
 Boz börüye dayanan,
 Ak Ülgen'den emir alan,
 Atam Pörüçi-Han, Kayrakan,¹
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

Pörüçi-Han'a Teleütler kendi tabunlarını korumaları emrini verirler. Pörüçi-Han kurtları yönetir, hükmeder. Efsaneler bu ruhun adını kurtlarla (Pörü kurt) bağlantılandırmaktadır.

11

Anaň paşka kan ada . .

Ün salja käligär,

Kıygy salja tüjügär!

Altın koňru kağışkan,

Adış kuygan Altay-Kan!

Kümüş konru kağışkan,

Küräş kyygan, Altay-Kan!

Altın tuda ordolu,

Altın köldö sugattu,

Kanım bolzo Altay-Kan, Kayrakan!

Kan ülüşü kanga yät,

Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .

Sesime ses sal, gel,

Çağrıya ses ver, düşüver (in),

Altın çanları çınlayan,

Cesur Altay-Kağan!

Gümüş çanları çınlayan,

Korkusuz Altay-Kağan!

Altın dağda otağlı,

Altın gölde sulaklı,

Kağanım olsun Altay-Kağana, Kayrakan!

Han payı Han'a ulaşsın,

Beyin payı Beye ulaşsın.

12

Anaň paşka kan ada . .

Ün salja käligär,

Kıygy salja tüjügär!

Altay kannıñ adızı,

Altın tuuda ordolu

Üç altın köl sugattu,

Üç äjiktü Ülbük-Kan!

Kan ülüşü kanga yät,

Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .

Sesime ses sal, gel,

Çağrıya ses ver, düşüver (in),

Ata Altay-Kağan,

Altın dağda otağlı,

Üç altın gölü sulaklı,

Üç eşikli Ülbük-Kağan!

Han payı Han'a ulaşsın,

Beyin payı Beye ulaşsın.

13

Anaň paşka kan ada . .

Ün salja käligär,

Kıygy salja tüjügär!

Ülbük kannıñ adızı,

Altı mıyık sandu,

Al kögürbäs Pýdah-Jabl

Til pilişpäs Moñur-Kan!

Kan ülüşü kanga yät,

Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .

Sesime ses sal, gel,

Çağrıya ses ver, düşüver (in),

Ülbük-Kağan'ın atası,

Altı tane sağmal yabani hayvanı olan,

Altı at çekemez Puday-Kağan!

Dil bilmez Monur-Kağan!

Han payı Han'a ulaşsın,

Beyin payı Beye ulaşsın.

14

Anaň paşka kan ada . .

Ün salja käligär,

Ondan başka Kağan atam. . .

Sesime ses sal, gel,

Kıyğı salıja tüjügär!
Agaş talku äzi,
Adam Pörüçi-Kan, Kayrakan!
Ak pos adın yaratkan,
Ak Ülgändä yargılı;
Kök-pos adın yaratkan,
Kök Ülgändä yargılı.
Ak kaak pörük kiyyän,
Ağıl Pörüçi-Kan, Kayrakan!
Kan ülüşü kanga yät,
Piyy ülüşü Piyya yät!

Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Ağaçtalku iyesi,
Atam Pörüçi-Kağan, Kayrakan!
Ak boz atını seçen,
Ak Ülgen'den emir alan,
Gök boz atını seçen,
Kök Ülgen'den emir alan,
Ak "kaak" börk giyen,
Atam Pörüçi-Kağan!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

15

Anaň paşka kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıyğı salıja tüjügär!
Yal yüräkçä yaldu kan,
Yarış aymaş oktu kan,
Kül yüräkçä yaldu kan,
Küräş aymaş oktu kan,
Ala şakka at mingän,
Ala şarmat ton kiyyän,
Ala yımirt tayaktu,
Aygır küzän kamçılı,
Tämir, talku äzi,
Adabistiň ulanı,
Adam Şagay, Kayrakan!
Kan ülüşü kangayät,
Piyy ülüşü Piyya yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Yürekli, yeleli Kağan,
Savaş ayaklı (mücadele ayakta kalan),
Yürekli, yeleli Kağan,
Dövüşte oku hızlı Kağan,
Beyaz benekli ata binen,
Alacalı don (kürk) giyen,
Kuş kirazından ala bastonlu,
Erkek maral, kocarca kürkünden kamçılı,
Demir talku iyesi?
Babamız Adam'ın(Erlik) oğlu,
Babamız Şagay-Kayrakan!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

16

Anaň paşka kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıyğı salıja tüjügär!
Ay karazı yoruktu,
Ayu paşmak ödüktü,

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Aya karanlığında yol aldı,
Ayı postundan çızmeli,

Pörüçi – Kurtların sahibi, idarecisini yakalayın.
Talku – cezalandırılanlara vurulan kabza, sopa.

Tün karazı Yoruktu,
 Tüktü paşmak ödüktü;
 Alton ayu täräzi
 Ayak učka yätpäytään,
 Yätton ayu täräzi,
 Yän uçuna yätpäytän,
 Kärä sööm azulu,
 Käzik pıçkak tırmaktu,
 Adazınan küçtü tugan,
 Adam küçtü, Kayrakan,
 Üç äjiktü kara Göös-Kan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja käligär,
 Kıyğı salıja tüjügär!
 Yär püdürgä pütkan kan,
 Yäs kobordo korkon kan,
 Ülgän-mınan üzülü,
 Yüs-mınan yargılı,
 Ulu körük pazılğan,
 Sun molotok kağılğan,
 Sıy körüğü sozulğan,
 Uly körük pazılğan,
 Ulu zavot sogulğan,
 Ülgän äjik Kazır-Kan,
 Üç äyiktü Kara-Adam!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja käligär,
 Kıyğı salıja tüjügär!
 Bolot kılış bay birgan,
 Yuda bajın maytargan,

Gün karanlığında yol aldı,
 Yünlü çizmeli,
 Altmış ayı kürkü,
 Ayaklarına yetmez,
 Yetmiş ayı kürkü,
 Ellerini saramaz.
 Dört azı dişli,
 Tırnakları bıçakla kesilen,
 Babasından daha güç doğan,
 Güçlü Adam (Erlik) Kayrakan,
 Üç eşikli Göös-Kağan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

17

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Yer yaratılırken yaratılmış Kağan,
 Bakır oluşmadan önce olan Kağan,
 Ülgen ile bağı olan,
 Yirmi yediler sayısına giren "yer-yol",
 Ulu kürk giyen,
 Kılıçlar çarpışan,
 Su kürkünü genişleten,
 Ulu kürk giyen,
 Ulu işletme yayan,
 Ülgen'in eşiği Kagır-Kağan,
 Üç kapılı Kara-Adam!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

18

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Çelik kılıç sahibi,
 Mızrak ucu körlenmiş,

Poytoyдын piyin mokorgon,
Yuda baji yış polgon.
Kiji yüzü ört polgon,
Kastaktarı kanga küygän,
Yäbäläri yingä kiygän,
Kayat yärgä oyun salgan,
Katy taştan kuyak salıngan,
Kara taştañ uya tartıngan.
Tümän tälänät cıkkın yär!
Kandar piyläp, Kayrakan!
Kan ülüşü kanga yät,
Piy ülişü Piyga yät!

Bey Boydoy'u fetheden,
Mızrak ucu tayga gibi olan,
Kişi yüzü alev gibi olan,
Ok uçları kanda yanan,
Oklarının ucu irinde yanan.
Tepelerde oyun salan,
Sert taştan kendine kuşak yapan,
Kara taştan yuva yapan,
Çok Teleütlerin çıktığı yer!
Saygıdeğer Bey Kayrakan!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

19

Anañ paşka kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıyğı salıja tüjügär!
Suu solonı sogolgon,
Sy änäzi Sulay-Kan!
Köbükütä Kölböy-Kan,
Balıktıyda Boloy-Kan,
Çıgıntıyda Çımay-Kan,
Yötti kijiçak kılılğan,
Tal taptılı Talay-Kan!
Kan ülüşü kanga yät,
Piy ülişü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Suya yansıyan gökkuşağı,
Su anası Sulay-Kağan!
Köpüklü sular da Kölböy-Kağan,
Balıklı sular da Boloy-Kağan,
Suda toplanan Çımay-Kağan,
Yedi girdapta dönen,
Tal-taptıllı Talay-Kağan!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

20

Anañ paşka kan ada. . .
Ün salıja käligär,
Kıyğı salıja tüjügär!
Yayık tübün jajkagan,
Täñis tübün tänsägän,
Talay kannıñ yılanı,
Üzü tomul kār balık,
Ar bojumnıñ ton kurçym!
Kan ülüşü kanga yät,
Piy ülişü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Boğazın dibine kadar yayılan,
Deniz dibinde çalkalanan,
Talay-Kağan oğlu,
Ağzı kesik yaratık – balık,
Er boynuma sağlam halka geçti!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

Anaň paška kan ada . .

Ün salıja käligär,

Kıygi salıja tüjügär!

Oduş paştı ot änä,

Kırk baştu kış änä,

Çiydi polzo, kıjırgan,

Toñdu polzo, äritkän!

Ada bolup sıkkın kan,

Änä bolup kamışkan kan!

Yajıl jalın kubattı,

Yajıl torko kıymdü,

Kızıl jalın kubattı,

Kızıl torko kıjımdı!

Yatti tüşkün tüşkündı,

Yätti yaykam yaykamdı,

Yatti sırık pajında,

Yätti kubat oyındı,

Togus yaykam yaykamdu,

Togus tüşkün tüşkündü,

Togus sırık pajında,

Togus sırık pajında,

Uç oçoktıñ äzi,

Ürüm taldın müzi,

Taş oçogun salıngın,

Talkan külün yastangan,

Ot yakazın oynotkon,

Kül yakazın kübürätkän,

Oduş paştı ot änä,

Oygón kanış kulaktı,

Kırk paştı ot änä,

Kıygan kamış kulaktı.

Ajırgızı oymok äry,

Ajıra bilgän oymok aru, Kayrakan!

Kan ülüşü kanga yät,

Pi y ülüşü Pi yga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .

Sesime ses sal, gel,

Çağrıya ses ver, düşüver (in),

Otuz başlı ateş ana,

Kırk başlı kız ana,

Çiği olsa, pişiren,

Donmuşu olsa, eriten!

Atam olup, ateş veren Kağan,

Ana olup, ateş yakan Kağan!

Neşelenen yeşil alev,

Yeşil ipek giysili,

Neşelenen kızıl alev,

Kızıl ipek giysili,

Yedi inişle inen,

Yedi kayaktan kayan,

Yedi sırık başında,

Yedi mutlu oyunlu,

Dokuz kayışla kayan,

Dokuz düşüşle düşen,

Dokuz sırık başında,

Dokuz sırık başında,

Üç ocağın iyesi,

Sepetçi söğüdü dalından boynuzlu,

Kendine taş ocak salan,

Talkan külünü altına seren,

Ataş yakasında oynayan,

Kül yakasında (kıyısında) yumuşayan,

Otuz başlı ateş ana,

Eğilmiş kamıştan kulaklı,

Kırk başlı ateş ana,

Eğilmiş kamıştan kulaklı,

Herkesi geride bırakan arı Oymok,

Bilge Oymok aru-Kayrakan!

Han payı Han'a ulaşınsın,

Beyin payı Beye ulaşınsın.

22

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıygı salıja tüjügär!
 Arı mardıñ ak taylık,
 Ak pos adın yaratkan;
 Kögü mardıñ kök taylık,
 Kök pos adın yaratkan;
 Kök marın tayangan,
 Ködü marın tudungan,
 Ak adannıñ äzi,
 Ak mardıñ ak taylık,
 Aygır yaldu kıs yäläsl
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Arı mar ak taylık (tay-at).
 Ak boz atı yola techiz ettin,
 Gök mar gök taylık (tay – at),
 Gök boz at donatan,
 Gök mara dayanan,
 Gök mara tutunan,
 Ak adanın iyesi,
 Ak mar, ak taylık,
 Yeleli dişi teles!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

23

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıygı salıja tüjügär!
 Altı örköştü ak adanın äzi,
 Ala barstıñ sürmädi,
 Ak mardıñ adazı,
 Aygır yaldu Kan-Kıçkıl!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Altı hörgüçlü ak adanın iyesi,
 Ala parsın tasviri,
 Ak mar'ın babası,
 Yeleli kısrak, Kağan-Kıçkıl!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

24

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıygı salıja tüjügär!
 Altın somnıñ adazı,
 Ur somnıñ äzil
 Bay çalga surlagan,
 Üç täñärä täbilgän,
 Tämır kapkak kabilgan,
 Tañdak pazılğan,
 Altın paratı açıl-yabilgan,

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Altın somların atası,
 Ağır somların iyesi!
 Zengin kıyılarda parıldayan!
 Üç gök seninle tepinen,
 Demir kapağı kapan,
 Tan kızılığında çıkan!
 Altın kapı açılıp-kapanan,

Altı söögü saylangan,
 Kuştun söögü kuyalgan,
 Kuşkaçak ötpäs kuba çöl,
 Sañıskan ötpäs sarı çöll
 Attar aşpas ay muus,
 Ak çaldarda minätü,
 Aygır yaldu Jöö-Kan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Altı kemiği taşlaşmış,
 Kuş kemikleri kırılmış,
 Kuş geçmez sarı çöl,
 Sarı çölde saksağan öter!
 At geçmez boynuz gibi dağ!
 Ak çaldar ata binen,
 Yeleli kısarak, Jöö-Kağan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

25

Anaň paşka kan ada. . .
 Üñ salıja kälīgär,
 Kıjgı salıja tüjügär!
 Äl äñäzi Añkäy-Kan,
 Äki közin çağılğan,
 Yär tünüktiñ äzi-Kan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 El anası Enkey-Kağan²
 İki gözü parıldayan,
 Yer tünüğünün iyesi -Kağan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

26

Anaň paşka kan ada. . .
 Üñ salıja kälīgär,
 Kıygi salıja tüjügär!
 Anaň yadıp yayaytan,
 Anaň yadıp tämdäytän
 Onçolordıñ paşçızu,

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Yatarak yaratan,
 Yatarak yaşama yönelten,
 Hepsinin başçısı,

Jöö-Han, Teleütlerin tasavvurlarına göre ufukta bir yerde "sabah kızılığında" yaşar; onun yaşadığı yerin arkasında gökyüzü yeryüzü ile birleşir. Gökyüzü kah alçalır, kah yükselir.

Kam, Jöö-Han'a kamlık yaptığında, mutlaka kurban-sunu ile gökyüzünün temelinden - "tänärä tözün odüpçıkyat - geçmek zorundadır. Aksi halde gökyüzü direğinin ritmik hareketi ve titremesi ebedi olarak ona yerleşir kalır. Belirtilen bu geçişte, vurularak öldürülmüş yabani hayvanların ve kuşların göğüs kemiklerinin yığını vardır. Burada etrafa yayılan, uzanan toprak "tänärä tözü, yani gökyüzünün temeli, "çın yär" - gizemli toprak adını taşır.

Äñkäy-Han, Jöö-Han'ın yolu üzerinde "yär yarığı" (yer yarığı) veya "yar kindigi" - (arızın merkezi) veya "yär tünügi" nde (yer deliğinde) yaşamaktadır (tünük - yurtlarda, evlerde duman deliği, baca - ç.n.).

Toloylordın kindiği!
 Kazı karta barkızıñ,
 Kara arakı sugadıñ!
 Kulaş polgon oktu kan!
 Kurdak yätpäs päldü kan,
 Kuçak yätpäs möyündü,
 Kurçaña tüşkän sagaldı.
 Kanga çapkan çırajlı,
 Karış kamaktı Kan-Ärlık!
 Kara kumduş töjöktü,
 Kara mıyık sagaldı,
 Kär kumduş töjöktü
 Kär mıyık sagaldı,
 Kara ardımak minätü,
 Kara pulut oyundu,
 Kär argımak minätü,
 Käsmäk pulut oyundu.
 Kara kiliñ ton kiygän,
 Kär argımak at mingän,
 Kär kiliñ ton kiygän,
 Kär argımak at mingän!
 Yandu suruñ yär yaykar,
 Yaak sagalıñ töş yaykap,
 Ändü suuruñ yär yaykap,
 Ääk sagalıñ töş yaykan,
 Ändäbist ändärgän,
 Ärlık adam üç pooktu!
 Pook torbostu pooktorgon,
 Purul adam üç pooktu!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Bütün göbekbağları!
 Yağlı şırdanla mahnurlaşan,
 Kara arakı içen!
 Kulaç boyu oklu Kağan!
 Kulaç yetmez kuşaklı Kağan,
 Kulaç yetmez boyunlu,
 Kucağına kadar düşen sakallı.
 Kan kırmızı yüzlü,
 Dört karış alınlı Erlik-Kağan!¹
 Kara kunduz döşekli,
 Kara kıllı sakallı,
 Kızıl boz (kahverengi) kunduz döşekli,
 Kızıl boz sakallı,
 Kara rahvan binitli,
 Kara bulutlarla oyunlu,
 Kızıl boz binitli,
 Kara boz bulutlarla oyunlu.
 Kara kadife don giyen,
 Kızıl boz ata binen,
 Kızıl boz kadifeden don giyen,
 Kahverengi ata binen,
 Yan tarafında yer sallanır,
 Yanaklarındaki sakalı düşüne sallanır,
 Kimse önünde eğilmez,
 Aksakalın düşüne uzanır,
 Eğilemeyi eğdiren,
 Erlik atam üç kursaklı!
 Eğilmeyini zorla eğdiren,
 Burul atam üç kursaklı!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

Daha sonra kam 20 tane örötü (örögi) veya dişil göksel ruhları çağırır.

Erlik veya daha sık adlandırdıkları gibi Adam (yani Babam) Teleütlerde özel bir hürmet görür. O, çin yär - gizemli yerde, gökyüzünün temeli - tənär tözi'den uzak sınırlarda yaşar.

1

Altı katta ay adal
 Pəş katta kün änä!
 Üç katta Pogoş, Kayrakan!
 Tört katta änäm yayuçı Tänärä!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Gökyüzünün altıncı katında ay atal
 Gökyüzünün beşinci katında gün ana!¹
 Üçüncü katta anam Pogoş, Kayrakan!
 Göğün dördüncü katında anam yayıcı²
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

2

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıygı salıja tüzügär!
 Äzärä pulut äyaktü ,
 Yajul pulut yakalu,
 Yätti taptı taptalğan,
 Yatti katta kundu,
 Änäm Märgän Tänärä!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Giysileri – bulut yığını,
 Kapısı – yeşil bulutlar,
 Yedinci basamağa düşen!
 Yedinci katta oyun yeri olan,
 Anam Mergen Tenere!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

3

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıygı salıja tüzügär!
 Sägis katta oyundu,
 Sägis taptı taptalğan,
 Şart ayabkan pättü kan,
 Çağır yaldıs köstü kan,
 Ayas köstü Çağır-Kan,
 Pulut pättü Bura-Kan,
 Änäm Bura Tänärä!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Sekizinci gök katında oyunlu,
 Sekizinci kata düşen,
 Mavi gök – onun yüzü,
 Çağır yıldızlar – onu gözü,
 Parlak gözlü Çağır-Kağan!
 Bulut görünümlü, Bura-Kağan!
 Anam, Bura-gökyüzü!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

4

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,

Bkz. : tef üzerindeki resimler, resim 8, 7, 2, s. 110.

Yayıcı-han – yaratıcı, o, kut'u – çocukların ruhunu yaratır.

<i>Kıyğı salıja tüjügär!</i>	Çağrıya ses ver, düşüver (in),
<i>Togus taptı taptalğan.</i>	Dokuzuncu kata düşen ¹
<i>Togus katta oyundu,</i>	Dokuzuncu katta oyunlu,
<i>Pay karagay taptılı,</i>	Başı gür taptılı,
<i>Pala kuzuk südärlü,</i>	Genç sedirden örtülü,
<i>Ak çudarga kiyümdü,</i>	Ak çadır giyimli,
<i>Ak pös pÿra minättü,</i>	Ak boz bura binitli,
<i>Altı tănära adazı,</i>	Altı göğün atası,
<i>Altı örköştü adam Abajoş tănäräl</i>	Altı hörgüçlü atam Abayoş tanara (gök)!
<i>Kan ülüşü kanga yät,</i>	Han payı Han'a ulaşsın,
<i>Piy ülüşü Piyga yät!</i>	Beyin payı Beye ulaşsın.

5

<i>Anaň paška kan ada. . .</i>	Ondan başka Kağan atam. . .
<i>Ün salıja käligär,</i>	Sesime ses sal, gel,
<i>Kıyğı salıja tüjügär!</i>	Çağrıya ses ver, düşüver (in),
<i>Togus taptı taptalğan.</i>	Dokuzuncu kata düşen
<i>Togus katta oyundu,</i>	Dokuz katta oyunlu,
<i>Yajıl-pura minättü,</i>	Yeşil bura binitli,
<i>Yajıl yibäk tiskindü,</i>	Yeşil ipek dizginli,
<i>Yajıl pulut örgöştü,</i>	Yeşil bulu hörgüçlü,
<i>Yajıl solonı tayaktu,</i>	Yeşil gökkuşağı dayanaklı,
<i>Kızıl pura minättü,</i>	Kızıl bura binitli,
<i>Kızıl yibäk tiskindü,</i>	Kızıl ipek dizginli,
<i>Kızıl pulut örköştü.</i>	Kızıl bulut hörgüçlü,
<i>Kızıl solonı tayaktu.</i>	Kızıl gökkuşağı dayanaklı
<i>Adam Kızıgan tănäräl</i>	Atam Kızıgan gökyüzü!
<i>Kan ülüşü kanga yät,</i>	Han payı Han'a ulaşsın,
<i>Piy ülüşü Piyga yät!</i>	Beyin payı Beye ulaşsın.

Yüksek gökyüzü ruhlarına, ezcümle Ülgen'e kurban sunumunda özel bir çadır (sırıklardan) - sööltü (akağaç) dalı (akağacın dallarını budarlar ve sadece tepesinde bırakırlar) kurarlar. Bu akağaç direğine kertikler yaparlar. Kertiklerin sayısı, kamlık ayinin yapıldığı ruhun gökyüzünün kaçınıcı katında yaşadığına bağlıdır. Bu kertikler "taptı" adını taşırlar ve gökyüzünün katlarını (kat) sembolize ederler. Kurban sunumu esnasında kam, bu kertiklerden gökyüzüne çıkışı, yükselişi gerçekleştirir. Akağaç hakkındaki tasavvurda, 60. Kertikte Ülgen'in kendisi yaşar, yansımasını gökyüzüne ulaşan dünya ağacında yansımasını bulmuştur. Akağacın kendisi de yine dualarda "taptı" adını taşır.

6

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıyğı salıja tüjjügär!
 On taptı taptalğan,
 On katta oyındı,
 Yajıl pulut yakalu,
 Kızıl pulut örköştü,
 Ayas pulut pölö alğan!
 Agıy pogıy pos puralu,
 Adam yäri Ak-Tumat!
 Pös purular bajbırgan,
 Adam Tumat-Täñärä!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 Onuncu kata düşen,
 Onuncu katta oyunlu,
 Yeşil bulut kapılı,
 Kızıl bulut hörgüçlü,
 Parlak bulut bölüp alan!
 Parlak boz bura'lı,
 Yerin atası, Ak-Tumat!
 Boz buralar sahibi,
 Atam Tumat-Tenere!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

7

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıyğı salıja tüjjügär!
 On bir taptı taptalğan,
 On bir katta oyundu,
 Üç südärin sayıngan,
 Uç solmonı surlağan,
 Äbir çäbir yıldıstu,
 Äbirä çıkkana agaştı,
 Tizin ala pooktu,
 Töbön ala çooktu,
 Adam pooktu Kan-Kayrakan!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Piy ülüşü Piyga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 On birinci kata düşen,
 On birinci katta oyunlu,
 Üç örtüye sarıngan,
 Üç sabah yıldızı parlayan,
 Her taraftan doğan yıldızlı,
 Etraftan büyüyen ağaçlı,
 Göğsüne inen dişinle,
 Karanlıkta parlayan,
 Üç dişli atam Kağan-Kayrakan!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

8

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja kälīgär,
 Kıyğı salıja tüjjügär!
 On bir taptı taptalğan,
 On äki katta oyunda,

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 On birinci kata inen,
 On birinci katta oyunlu,

Kara kış yakalı,
Yajıl kumduş ädäktü,
Yajıl pulut örköştü,
Adam kara kış tănärä!
Kan ülüşü kanga yät,
Pi y ülüşü Pi y yät!

Kara samurdan kapılı,
Yeşil kunduz etekli,
Yeşil bulut hörgüçlü,
Atam kara samur gökyüzü!
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

9

Anaň paşka kan ada. . .
Ün sałja kälīgär,
Kıyğı sałja tüjügär!
On äki taptı taptalğan,
On äki katta oyındı,
Yaş tănärä yayıtkan,
Kök tănärä közütkän
Küzürt şagırt oyundu.
Ak Ülgäniñ argın baş,
At ködürbäs "sıman" taş,
Ülgäniñ kannıñ "Surgun" taş,
Kan Ülgäniñ kızıl taş,
Yayuçının jajıl taş,
Adam yada- tănärä!
Kan ülüşü kanga yät,
Pi y ülüşü Pi y yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
On ikinci kata inen,
On ikici katta oyunlu,
Genç Tenere yaratan,
Gök Tenere bulanıklaşan,
Gök gürültüsü oyunlu,
Ak Ülgen'in "arkın" taşı,
At kaldıramaz "Sıman" taşı,
Ülgen Kağanın "Surgun" taşı,
Kağan Ülgen'in kızıl taşı,
Yaratıcının yeşil taşı,
Atam yada¹ - Tenere
Han payı Han'a ulaşsın,
Beyin payı Beye ulaşsın.

10

Anaň paşka kan ada. . .
Ün sałja kälīgär,
Kıyğı sałja tüjügär!
On äki taptı taptalğan,
On üç katta oyındı,
Aylanıya ay kaçırğan,
Altın karät yäringän,
Ajga küngä şagırtı,
Kölönüyä kün kaçırğan,
Kümiş karät yäringän,

Ondan başka Kağan atam. . .
Sesime ses sal, gel,
Çağrıya ses ver, düşüver (in),
Onikinci kata inen,
Onüçüncü katta oyunlu,
Etrafında dolanarak ay kaçıran,
Altın arabaya koşan,
Ay, güneş arasında gökgürültüsüyle düşüren,
Güneş peşinden kaçıran,
Gümüş araba koşan,

Yada taş - gücüyle yağmur, kar yağdırılan veya rüzgar estirilen taş (V. İ. Verbitskiy, a. g. e. s. 66)

Küngä ayga pızıgan,
 Äksäy Mäksäy täñärä,
 Adam pızırkan täñäräl
 Kan ülüşü kanga yät,
 Pi y ülüşü Pi yga yät!

Parıldayan ay ve güneşte,
 Eksey Meksey Tenere,
 Atam burhan Tenere!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

11

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja käligär,
 Kıyğı salıja tüjügär!
 On üç taptı taptalğan,
 On dört katta oyundu,
 Ak Pudaydañ ayrılgan,
 Ak Mustaydan pölüngen,
 Mÿs pırçaktañ ayrılgan,
 Astay Mustay äki kısı
 Sütkä paskan tamandu.
 Ak ürüstä yaruktu,
 Mustay kannıñ yäni,
 Täkşi täñärä tækşi adabas,
 Adam Totoy-Täñärä!
 Kan ülüşü kanga yät,
 Pi y ülüşü Pi yga yät!

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 On üçüncü kata inen,
 On dördüncü katta oyunlu,
 Ak Puday'dan ayrılan,
 Ak Mustay'dan bölünen,
 Buz parçasından ayrılan,
 Astay Mustay iki kız!
 Süte basan ayaklı,
 Ak suda avlanan,
 Mustay Kağanın yeğeni,
 Bütün tenere adları söylenmez,
 Atam Totoy-tenere (gökyüzü)!
 Han payı Han'a ulaşsın,
 Beyin payı Beye ulaşsın.

12

Anaň paşka kan ada. . .
 Ün salıja käligär,
 Kıyğı salıja tüjügär!
 On bäş taptı taptalğan,
 On altı katta oyundu,
 Adam pırkan äru kıstar,
 Adam pırkan yälü kıstar!
 On äki sälmänçik täbilgän,
 On altı kata okundu,
 Togus sälmänçik täbilgän,
 Togus sırık oyundu,
 Yatti sırık oyundu,
 Adam pırkan, kırkan äru,

Ondan başka Kağan atam. . .
 Sesime ses sal, gel,
 Çağrıya ses ver, düşüver (in),
 On beşinci kata inen,
 On altıncı katta oyunlu,
 Atam Purhan temiz kızlar,
 Atam Purhan akılsız kızlar!
 On iki salıncakta sallanan,
 On altıncı katta oyunlu,
 Dokuz salıncakta sallanan,
 Dokuz sırıkta oyunlu,
 Yedi sırık oyunlu,
 Atam Purkan, arı/temiz Purkan,

<i>Adam pırkan, yağıl āru,</i>	Atam Purkan, yeşil arı,
<i>Adam pırkan nasaran āru,</i>	Atam Purkan, ak-sarı,
<i>Adam pırkan altın āru,</i>	Atam Purkan, altın arı,
<i>Adam pırkan pýday āru,</i>	Atam Purkan poday arı,
<i>Adam pırkan pırçak āru,</i>	Atam Purkan, burçak arı,
<i>Pýday çılap purulgandar,</i>	Buğday gibi öğütülür,
<i>Purçak çılap tögülgändär,</i>	Kurçak gibi dövülür,
<i>Kıygıluga kıçalular,</i>	Hep ötüşen ve bağrışan,
<i>Kızıl košto yämättülär-yämzilülär,</i>	Yiyeceği kızıl köşeler,
<i>Ānām bolzo kıstar āru!</i>	Anam olsa, kızlar arı!
<i>Kan ülüşü kanga yät,</i>	Han payı Han'a ulaşsın,
<i>Piy ülüşü Piyga yät!</i>	Beyin payı Beye ulaşsın.

13

<i>Anaň paška kan ada. . .</i>	Ondan başka Kağan atam. . .
<i>Ün salja käligär,</i>	Sesime ses sal, gel,
<i>Kıygı salja tüjügär!</i>	Çağrıya ses ver, düşüver (in),
<i>On altı taptı taptalğan,</i>	Onaltıncı kata inen,
<i>On altı katta oyındı,</i>	Onaltı katta oyunlu,
<i>Parçazınıñ başçızı,</i>	Herkesin, herşeyin baş(çısı),
<i>Barçı ānäzi Bay-Ulgän!</i>	Her eşyin anası Bay-Ülgen!
<i>Kan ülüşü kanga yät,</i>	Han payı Han'a ulaşsın,
<i>Piy ülüşü Piyga yät!</i>	Beyin payı Beye ulaşsın.

Kam kendi yerinden ayağa kalkar ve *kär balık talay kannın ulanı* (ruhu) çağırır. Kam, "kuray kär balık" ile kendisini çevresini çember için alır; güya onunla kuşak bağlar (kurçulapyat), bu şekilde kendisini, zorlu ve uzak yolculuk için kuvvetlendirir. Kam kär balık'a şu sözlerle yönelir:

<i>Yayıq tübün yaykagan,</i>	Tüpün (boğazın) dibinde sallanan,
<i>Tänis tübün täñsäçän,</i>	Deniz dibinde çalkalanan,
<i>Talay kannıñ ulanı,</i>	Deniz Kağan'ın oğlu,
<i>Üzu toñgıl kär balık!</i>	Ağzı büyük ker balık!
<i>Ār poyumıñ ton kurçul</i>	Er boynumun güçlü çemberi!
<i>Üç porolo kabıl-käl!</i>	Kapıp beni, gel, üç kere çevir!

Kam eşiğe gider, yüzü eşiğe gelecek şekilde çömelir ve eşiğin iyesine başvurur: "kara kööş-kan pozogonun äzi" ve ondan sonra onun babası Kar-Adam'a veya "äjik tănärä" ve "tär äzi"ye (ruha) gitmesine izin ve bu yolculukta desteğini ister:

Ayna tıdar ar(u) toñuzsum,
 Aylanıp yatpas är yadıgım!
 Ay karazı yoruktu,
 Ayu paşmak ödüktü,
 Tün karazı yoruktu,
 Tüktü paşmak ödüktü.
 Alton ayu täräzi,
 Ayak ukça yätpä yätpäytän,
 Yätton ayu täräzi.
 Yän uçuna yätpäytän,
 Kärä sööm azulu,
 Käjik pıçkak tırmaktı,
 Adazınañ kuçtu tuğan,
 Adam küçtü, Kayrakan,
 Üç äjiktü kara Göös-Kan!

Ayna (kötü ruh) tutar, aru pehlivanım,
 Yanına dönmeden yatar er yiğidim,
 Ay karasında yola çıkan,
 Ayı postundan çarıklı,
 Gece karasında yola çıkan,
 Yünden yapılmış çarıklı,
 Altmış ayı postu,
 Ayak ucuna yetmez,
 Yetmiş ayı postu,
 Kol ucuna yetmez,
 Dört süyüm azılı (azı dişli),
 Aşık kemiği tırnaklı,
 Atasından güçlü doğan,
 Atam güçlü, Kayrakan,
 Üç eşikte kara Göös-Kağan!

Kam şu sözleri söyleyerek Kara-Göös adını selamlar: aaytı! aaytı! Kara-göös!, ve kam nereye, hangi ruha gitmeye hazırlandığını sorar:

Ak adanıñ şagarayıp,
 Taş orbuña tayanıp,
 Tabılğına şädanıp,
 Ak adañ söönüp,
 Ala barska tayanıp,
 Kayı kañga kabılıp çıktın?
 Kayı piyga küläp, çıktın?

"Ak adanınla (tef) tıkırdayarak,
 Asa gibi taş tokmağına dayanıp,
 Çayır melekesi ağacına dayanıp,
 Ak adanın kaldırıp,
 Ala parsa dayanıp,
 Hangi Kağana kapılıp çıktın?
 Hangi Beye çıktın?

Kam cevap verir:

Piläp Piyim säñ ädäñ,
 Pilbäs kuldän män ädäm,
 Yaan biyim säñ ädäñ,
 Yarmadıy kulduñ män ädäm!
 Kayı kañga kabalıp çıgayın!
 Kayı biygä küläp çıkgayın!
 Ak adanıñ äzinä,
 Ala barstıñ sürmädinä,
 Ak Mardıñ Ak Taylıga,
 Ağır yaldı kıs yälaskä.
 Ak Mardıñ Adazına,

Herşeyi bilen Bey, sen varsın!
 Hiç bir şey bilmeyen ben, hizmetkârınım,
 Ulu Beyimiz sen varsın!
 Ben, senin kölenim!
 Kendimi yıpratarak hangi Kağana çıkarım!
 Hangi başa çıkayım!
 Ak adanın iyesine,
 Ala barsın tasviri,
 Ak Mar'ın, Ak Taylığa,
 Aygır yeleli kız Yeleske.
 Ak Marın atasına,

<i>Aygır yalay Kan-Kıçıklı!</i>	Yeleli aygır, Kağan-Kıçıklı'a (gidiyorum)!
<i>Mınañ ozo kabilbadım,</i>	Bundan önce eziyet ettim,
<i>Mınañ ozo küläbädım,</i>	Bundan önce şarkı söylemedim!
<i>Kabırgam mäniñ kaykalar,</i>	Kaburgalarım benim katılaşmadı,
<i>Kal yaçım tıñılgalak,</i>	Son kaburgam güçlenmedi.
<i>Aldım maniñ açılğalak,</i>	Önümde yolum açılmadı,
<i>Arga yalım sölğäläk.</i>	Sırtım, boynum ezilmedi,
<i>Al aldıma älçi bärzän,</i>	Önümde yoldaş gönderirsin!
<i>Baştap çıgar başçı salgan!</i>	Başçı çıkarıp, başçı salsan!

Pozogo (eşik) ruhu, kama cevap verir:

<i>Är aldına älçi bäräyin</i>	Önünden giden yoldaş, elçi, ben veririm!
<i>Baştap çıgar başçı salayın!</i>	Başçı çıkarıp, başçı ben salarım!
<i>Karagınıñ köstö bolzın!</i>	Gördüğün gözler senin olsun!
<i>Karamğanıñ koldo bolzın!</i>	Tuttuğun kollar, senin olsun!
<i>Kan aldında kazır bol,</i>	Kağanın önünde güçlü ol,
<i>Piy aldında piyik bol!</i>	Beyin önünde dik ol!
<i>Tiliñ bolzo yaru bol,</i>	Dilin keskin, arı olsun!
<i>Tizin bolzo, çögü bol,</i>	Dizin esnek, kıvrak olsun!
<i>Kanga kirzän, kayranal,</i>	Kağana varırsan, ihsan al!
<i>Biygä kirzän, bilgi kâr!</i>	Bey yanına girsən, bilgelik al!

Kam, Pozogo'nun ruhuna şükranlarını sunar:

<i>Mörgü-bä, mörgü!</i>	Selamlar, selamlar!
<i>Aldı kiyinim karap kalzañ,</i>	Beni koruyarak kal,
<i>Oñ közünäñ körüp kalzan!</i>	Sağ gözünle bana bakarak, kal!
<i>Oñ alkıjıñ bärıp kalzan!</i>	Bana alkış verip kal!
<i>Ääm közün körüp kalzañ!</i>	Yumuşak gözle bakarak kal!
<i>Ärü çıray pagıp kalzañ!</i>	Yüzün gülerek bakıp kal!

Kam kalkar ve evin ortasına gider. O yeniden 27 tane "yär yolu", 12 tane "Bayana" ruhu ve kendisinin çok sayıdaki tös'lerini, *karlığaştıy kalın çärü* (harfiyen, kırılma gibi ordusunu) çağırır. Bütün bu ruhlar ona refakat edecektir. Tefe güçlü bir darbe indirir, kendi yoldaşlarını ve bir de pozogo (kapı) iyesinden aldığı älçi'yi (elçi) toplar, birleştirir. Ondan sonra tekrar kendi kurçu'su kâr balık çemberini çağırır. Ocağın yanına çömelerek, yüzü ocağın deliğine gelecek şekilde oturur ve *ot-änä'*ya kendisine yardımcı ve refakatçi isteyerek başvurur.

Odus baştu ot änä,
 Kırk baştu kusanäl
 Çiydi bolzo, pıjırgan,
 Tondı bolzo, äritkän.
 Yajıl yalın kubattur,
 Yajıl torko kiyimdü,
 Kızıl yalın kubattu,
 Kızıl torko kiyimdü.
 Taş oçogun salıngan,
 Talkan külin yastangan,
 Ot yakazın oynotkan,
 Kül yakazın kübüratkän,
 Odus paştu ot änä,
 Oygon kamış kulaktu,
 Kırk paştu kış änä,
 Kıygan kamış kulaktu,
 Üç oçoktu äzi kan,
 Ürümläldin müzi kan,
 Üzülp üskä tüşkän kan,
 Yayılıp kökkä tamgan kan,
 Ayıra bilgän Oymok äru!
 Är aldım älcı bärzän!
 Baştap çıgar başçı salzan!
 Ak Mardın ak Taylık'ka,
 Aygır yaldu kan Kıçkılga,
 Mınañ ozo kağılbadı,
 Mınañ ozo yalbadım.

Otuz başlı ateş ana,
 Kırk başlı kızana!
 Çiğ olsa, pişiren,
 Donmuş olsa, eriten.
 Yeşil alevle neşelenen,
 Yeşil ipek giyimli,
 Kızıl alevle neşelenen,
 Kızıl ipek giyimli.
 Taş ocağı kurulan,
 Kabut gibi külünü altına seren,
 Ateş yakasında oynatan,
 Küllerini kabartan,
 Otuz başlı ateş ana,
 Eğilmiş kamıştan kulaklı,
 Kırk başlı kız ana,
 Kıyılmış kamıştan kulaklı,
 Üç ocağın iyisi kağan,
 Sepetçi söğüdünden boynuzlu kağan,
 Üzülp yere düşen kağan,
 Yayılıp yeri kazan kağan,
 Her şeyi bilen Oymok arı!
 Önümde giden elçi versen,
 Yöneten başçı salsan!
 Ak Mar'a, Ak taylığa,
 Aygır yeleli Kağan Kıçkıl'a,
 Bundan önce gitmedim,
 Bundan önce yönelmedim

Ot-änä, kama hiç bir şey söylemez, - kamlar hiç bir zaman konuşmaz - sadece ona, kendisinden älcı gönderir.

Kam yerinden kalkar, tefine vurur ve 3 kere "op kuruy!" diye tekrar eder.

Daha sonra o, şay paga (kurbağa) ruhuna yönelir.

Äki közü kızarışkan,
 Tanuları sargalışkan,
 Or ordunça pay bağa,
 Tura yiktü tos köñökkö,
 Alaganiñ yaba tut!

İki gözü kızaran,
 Burun delikleri sararmış,
 Kutsal kurbağa ateş kalıntısında,
 Sağlam dikişli akağaç kovama,
 Büyük kolunu yama tut!

Kam tekrar *kär balık*'ı çağırır. Tef ile dönerek evin dört köşesinde hareket eder ve söyler:

<i>Alançıgım ak yalınımı!</i>	Alançıgım ak alevim!
<i>Sägis kıyın tört tolugum!</i>	Sekiz kızın budadığı dört köşem!
<i>Oñ közinnäñ körüp kalzan,</i>	Sağ gözümlle görüp kalsan,
<i>Oñ aldıjıñ pärip kalzañ!</i>	Sağ alkışını verip kalsan!

Yeniden çevresinde döner ve orada toplanmış, kamlık ayini mühletince orada oturacak olan yaşlı, genç bütün insanları selamlar ve onlardan kendisiyle birlikte söylemelerini, haykırmalarını, yani kamlık yaparken kendisine yardımcı olmalarını ister.¹

<i>Say sögüm sakçıları,</i>	Taş gibi kemiklerimin bekçileri,
<i>Sanalganda kurçularım!</i>	Gerekende çevrelerim,
<i>Kudıy baji kayagandar,</i>	Kuşu başı gibi beyaz,
<i>Kuskundıy tiji sargaldandar!</i>	Sararmış, karga dişleri gibi!
<i>Oñ közünäñ körüp kalzañ,</i>	Sağ gözümlle görüp kalsan,
<i>Oñ alkıjıñ pärip kalzañ!</i>	Sağ alkışın verip kalsan!
<i>Say sögümnüñ sakçıları,</i>	Taş gibi kemiklerimin bekçisi,
<i>Sanalganda kurçularım!</i>	Gerekende çevrelerim,
<i>Kıyğı mınañ ıçkı tınañ!</i>	Haykırıyla yardım edin!

Kamın davetine orada toplanmış olanlar bağırmaya başlar ve yüksek sesle şarkı söyleyerek cevap verirler.²

Kam yeniden *kär balık*'ı çağırır ve tefine, könök'lerine vurarak yavaş yavaş hareket etmeye başlar.

"Kolektif kamlık yapma" döneminin kalıntıları, geleneğe muhafaza olmuştur, kamlık ayinine toplanan herkes buna uyar, geleneğin icra edilmesine iştirak etmek, haykırmak, sesleriyle kama "yardım etmek" zorundadırlar. Bunun dışında Teleütlerde kamın özel yardımcılarını "kämçilär käm koşkon kijilär" veya "käm koşyatan kijilär" da iştirak ederler. Bunlar genellikle müzikal sesleri olan ve ayrıca hafızaları iyi olan genç insanlardır. Kam onlarla birlikte peykeye oturur. Onlar, kamlık ayini devam ettiği sırada orada otururlar. Onlar kam'ın arkasından bütün kam söyleyişleri tekrar etmelidirler ve kam nefeslenmek için ara verdiği tek olarak da söylemelidir. Kam onlara ödül olarak sunu bragası ve et ikram eder. Özel bir ödeme olmaz. Bunlar gönüllülerdir, kamlık ayininde kama yardım edip etmeyeceğine kendileri karar verirler. Ancak aralarında bazıları vardır (yetenekli, güzel şarkı söyleyen vb.) ki, kam kamlık ayini öncesinde kendisine yardım etmeleri için özellikle davet eder ve onlar hemen hemen çok gerekli addedilirler.

Toplanmış olanların sesleri bütün kamlık ayini süresince devam eder.

Kam şarkı/dua söyler. Orada hazır bulunanlar da onu takip ederler, kadınlar hariç. ¹

Kam, könök'lere ve tol'a yönelir, onları ak mar ruha gönderir. ²

<i>Aydın bolzo, aruunda,</i>	<i>Ayın aydınlığında,</i>
<i>Künüñ bolzo, körkündä,</i>	<i>Günün parlaklığında,</i>
<i>Yıldıñ bajı aylanganda,</i>	<i>Yılbaşı döndüğünde,</i>
<i>Yılan bajı sayılganda,</i>	<i>Yılan başı deri değiştirdiğinde,</i>
<i>Ämäl ağaş pür alganda,</i>	<i>Meyveleri ağaçlar pür verende,</i>
<i>Ääk kuuk kıygırganda,</i>	<i>Guguk kuşu haykıranda,</i>
<i>Yär yarılıp pür çıkkanda,</i>	<i>Yer yarılıp pür çıkanda,</i>
<i>Agın suum puzulganda,</i>	<i>Akan suyum buzları kıranda,</i>
<i>Ak tayka pürü sözülgändä,</i>	<i>Ak tayga pürü sökülende,</i>
<i>At ködürbäs ar tolum,</i>	<i>At kaldırıp götüremez arı tolu,</i>
<i>Agım kögün çadıldı otur,</i>	<i>Ak ve gök ışıkla parılda dur,</i>
<i>Ay onunga purulup otur!</i>	<i>Ay önünde dönüp dur!</i>
<i>Ködürmäli köl täpşim.</i>	<i>Yükseltmeye uygun göl tepsim,</i>
<i>Kök ürüs-çä yayılıp otur,</i>	<i>Gök suyu döküp dur,</i>
<i>Kün onunça purulı otur!</i>	<i>Gün yönünde dönüp dur!</i>
<i>Tura yiktü tos könögüm,</i>	<i>Dış dikişi olan akağaç kovam,</i>
<i>Mälkildägän pay sabam!</i>	<i>Benim saba'mı sallam!</i>
<i>Är aldımnañ yayalı otur,</i>	<i>Önümde er gönder,</i>
<i>Atkanoktoñ äñil al,</i>	<i>İyi atılan okları al,</i>
<i>Ak-kan südañ şurgun tart!</i>	<i>Hızlı akan sudan geç.</i>
<i>Al taykadañ aju al,</i>	<i>Ak taygadan aşıt al,</i>
<i>Agıñ sýdan kaçü al!</i>	<i>Akan sudan geçit al!</i>

Kam, ak-mar'ın ruhunun tam adını söyleyerek tefe vurur. Ondan sonra evin kapısına doğru dönerek selamlar ve uzun süre tefe vurur. Bununla o, tolu ve könök'ü önceden belirlenen ruhlara gönderir. Bu hareket tabu, kakyat adını taşır, 3 kere tekrarlanır. Kam "aydın bolzo arunda..." sözlerinden başlayarak bütün sözleri 3 kere tekrarlar.

Kam geriye döner, könök'lere ve tolu'ya yönelişin sonuna girişte şu sözleri söyler: "al taygadan aju al, adın sudan kaçü al!"

Kadınlar yabancı boya mensup kabul edildikleri için, birçok hallerde bu durum muhafaza edilerek, kamlık ayinine iştirak etmelerine izin verilmediği anlaşıyor. Bu çalışmada ilkbaharda yapılan kamlık ayini varyantları sunulmuştur. Sonbaharda kam, sonbahar doğasının tasviriyile kamlık ayini yapmaya başlar.

O, evin için de sırtını çevirerek hareket eder ve bir kaç defa “tabu dâp” sözlerini söyler. Zeminin ortasına kadar varır ve devamlı olarak güneş yönünde döner, uzunca tefe vurur ve “ay hooo!. . .” diye bağırır. Bekler. Ondan sonra, tekrar “ay hooo!. . .” diye haykırarak uzun süre döner. Bu hal kaminin yola gittiği manasına gelir. O, bura’sının sırtına binerek gider. O, kimse fark etmesin diye kendi bura’sını böyle çağırmıştır. ¹

Kam, orba’yı sallar ve “şau, auu” diye bağırır, evin ortasında dikilir. Orada bekleyerek, Teleütlerce saygı duyulan, Çoluhov ulusuna yakın yerde bulunan küçük dağların ruhu “Yayık yüräkäy hanın”² adını telaffuz eder,

<i>Ulu Bayat kâzâ oturgan,</i>	Ulu Bayat’ta oturan,
<i>Üssün yanın üç kazık,</i>	Üst yanında üç kazık,
<i>Aldın yanın muñ kazık,</i>	Alt yanında bin kazık,
<i>Üç toluktu äñäm Yüräkäy, Kayrakan!</i>	Üç köşeli anam Yürekey, Kayrakan!
<i>Kol ködurzäm çaçu al,</i>	Kol kaldırsan, saçı al,
<i>Koltık açsam, ülüü al,</i>	Koltuk altına kumaş al,
<i>Tarak polgon pajına.</i>	Tarak olsun başına.
<i>Tarsma polgon sınına.</i>	Kiriş gibi olsun omzuna.
<i>Oñ közünnän körüp kal,</i>	Sağ gözünle görüp al,
<i>Oñ alkıjın pärip al!</i>	Sağ alkışın verip al!

Daha sonra kam, ruhtan tavsiye almış gibi, kendi iki töşünün adını (kendisinden önce yaşamış olan, hiyerarşik kam atalarından son iki kam atasının adları) söyler. ³

<i>Kam Kobordın kaldığı,</i>	Kam Kobor’un soyundanım,
<i>Kam Pönök üräni,</i>	Kam Pönök’ün ailesiyim,
<i>Aygır yaldu kan Kıçkılgä,</i>	Aygır yeleli Kağan Kıçkıl’a,
<i>Män sabılıp par yarım!</i>	Ben salınıp gidiyorum!

Yayık (ruh) adını çağırdıktan sonra kam, onun iyesinin önünden geçer. O, kendisine refakat eden bütün ruhlar “ekibini” çağırarak peykeye oturur ve şarkı söyler:

<i>Karlıgaştıy kalın çärii.</i>	Kalabalık çeri gibi,
<i>Är aldımnañ yayalı oturgar,</i>	Er önümden yayılıp otur,

Kam kendi bura’sını saklar, çünkü kama, ona düşmanlık eden ruhlar, onu öldürmeyi arzularak, pusuda beklerler ve ona yaylarıyla ok atarlar, saldırırlar.

Her ulusun kendi Yäyık’ı vardır. Bu alçak bir dağ veya duvar olabilir. Şöyle ki, Çertu ulusunda – Yäläş-han, Büyük ulusunda yayık-Kubazan.

Kam Kanakay’ın atalarının ruhları verilmiştir. Diğer kamların kamlık ayinleri varyantlanmaktadır, çünkü onlar da kendi töş’lerini çağırırlar.

Mäniä polup kabıçı oturgar!

Önümde olup, kapıcı olarak otur,

Kam onları “orbu - äzi” (tokmağın iyesi) diye adlandırır:

Karlıgaştıy paştu kan kızıl yar kâzä bilgän,

Kızıl Yar'ın Kağanı, kırlangıç başlı,

Sarı Çımış kâzä oturgan,

Sarı Çımışla oturan,

Änäm toylu, Kayrakan!

Anam, toylu Kayrakan!

Taş orbÿñ äzi,

Taş tokmağın iyesi,

Tabılğımınñ sürmädil

Çayır melekесinin suretil

Ondan sonra kam, tefin iyesine yönelir:

Ağı Mardıñ ak Taylık,

Ak Mar, ak Taylık,

Ak pös adın yaratkan,

Ak boz atını yol için donat,

Köğü Mardıñ kök Taylık,

Gök Mardın, gök Taylık,

Kök pös adıñ yaratkan!

Gök boz atını yol için donattın!

Kök marın tayangan,

Gök marına dayanan,

Köğü marın tudungan,

Gök marına tutunan,

Altı örköştü ak adanıñ äzi!

Altı hörgüçlü ak adan iyesi!

Kam, “yaratıldığı ruhu”, yani kamı yeniden yaratan ruhu çağırır.

Kam Kanakay'da bu ruh “Soom adazı Yöö-kan”dır.

Altın Soomnıñ adazı,

Altın Som'ların atası,

ÿr Sömnın äzil

Ağır Som'ların iyesi!

Üç täñärä täbilgän,

Üç göğe yol açan,

Tämir tañdak pazılğan!

Sabah kızılığında basan!

Altın paratı açıl-yarabilga,

Altın kapılar açılır, kapanır,

Aldı söögü kuyalğan.

Yabani hayvan kemikleri yığılan,

Ak çaldarga minätü,

Ak ala at binitli,

Aygır yaldu Jöö-Kan!

Aygır yeleli Jöö-Kağan!

Kam uzun yolculuğu için kendisine, yaşlı “yär-yol” ruhlarından refakatçiler seçer. Bu ruhlardan hiç biri, kam'a refakat etmeyi reddetme hakkına sahip değildir.¹

Kam etrafında döner. Hazır bulunanların hepsi bağırır. Bu kamın yayık'a kadar gitti anlamına gelir.

Kam tokmağı çevirir ve şauu diye bağırır, daha sonra ise yayık'ın ismini söyler.

Küçü Bayat kâzä oturgan! Küçük Bayat'ta oturan,

Som äzi ve Adam ruhları istisnadır. Onlar devamlı olarak evvelden beri birbirlerine düşmandırlar, bundan dolayı kam, Adam'a gittiğinde yanı Som äzi'ni almaz ve diğer halde de tam tersini yapar.

<i>Kıs çıraylı kuba kadın!</i>	Kız suratlı solgun kadın!
<i>Kol ködürzäm, çaçu al,</i>	Kol kaldırsan, saçı al,
<i>Tarak polgon pajiña.</i>	Tarak olsun başına.
<i>Tarsma polgon sınıña.</i>	Kiriş gibi olsun omzuna.
<i>Oñ közünnäñ körüp kal,</i>	Sağ gözünle görüp al,
<i>Oñ alkijiñ pärip al!</i>	Sağ alkışın verip al!

Kam bu sözlerle ikinci Yayık'ın iyesine varır. Kam oturur. Yine kendisine yardım etmeleri için, kendi tercihihine göre ruhlardan birini daha çağırır. Bu ruhu çağırırken şu sözleri haykırır:

<i>Är aldımnañ kabılı otur,</i>	Er önümden kapılı olup otur,
<i>Mänçä polup yayalgı otur!</i>	Önümde yayılıp otur,

Kam tekrar ayağa kalkar: orada bulunanların hepsi bağırır ve kamın söylediklerini tekrar ederler; kam üçüncü Yayık'a kadar varır; o bu Yayık'a yönelir:

<i>Änäm Sınırlık kääzä oturgan,</i>	Anam Sınırlık'ta oturan,
<i>At puluju pay Karagay,</i>	At bağlanan kutsal Karagay,
<i>Änäm çıkman, Kayrakan!</i>	Anam, Çıman Kayrakan!
<i>Kol ködürzäm çaçu al,</i>	Kol kaldırsan, saçı al,
<i>Koltık açsam, ülü al,</i>	Koltuk altına kumaş al,
<i>Tarak polgon pajına.</i>	Tarak olsun başına.
<i>Tarsma polgon sınıña.</i>	Kiriş gibi olsun omzuna.
<i>Oñ közünnäñ körüp kal,</i>	Sağ gözünle görüp al,
<i>Oñ alkijiñ pärip al!</i>	Sağ alkışın verip al!

Kam, üçüncü Yayık'ın iyesinin yanına varır. Oturur ve yine kendisine herhangi bir ruhu, şu sözleri haykırarak yardımcı olarak çağırır:

<i>Är aldımnañ kabılı otur,</i>	Er önümden kapılı olup otur,
<i>Mänçä polup yayalgı otur!</i>	Önümde yayılıp otur,

Kam gönderilen tabu'yu, yani ruha gönderdiği *könök*, *tapşı* ve *tolu*'yu hatırlar (*tabu*, kamın önünden mar äzi ve ak mar ruhlarına gönderilmiştir).

Kam kendi tösleri – kan bağı ruhlara ve onun refakatçi *yäryol* ve *payana*¹ ruhlara başvurur, onlardan *tabu*'nun kaderini sorar, onları ulaştırmalarını talep eder:

<i>Paji pargan pay tabylar</i>	Başa varan Bey kutsal tabular ²
--------------------------------	--

Yäryol ve Payana/Bayana ruhları bahse konu anda, onun tösleri – yardımcı-ruhları olarak kama refakat ediyorlar.

"Tabular" terimi altında şu veya bu ruha kurban sunumu sırasında kama refakat eden kamın ruh-yardımcıları kastedilmektedir, aynı şekilde onlar tarafından sunulan kurbanlar (ruha gönderilen nesneler).

*Kança tayka kaya bādi-nä,
Kança talay kăçä bādi-nä?
Körgön yärgä sürä yätkär!
Sürgän yärgä sürä yätkär!*

Kaç tayga geçitin,
Kaç nehir geçtin?
Gördüğün yerde, kovala!
Yakaladığın yerden kovala!

Kam dördüncü yayık'a varır. Kam kendi etrafında döner ve bu yayık'a yönelir:

*Äyälü siindü äki çartu kăzä bilgän!
At puluzı kukazık,
Aygır yaldu kıs yäläs!
Kol ködurzäm çaçu al,
Koltık açsam, ülüü al,
Tarak polgon pajına.
Tarsma polgon sınına.
Oñ közünnän körüp kal,
Oñ alkıjın pärip al!*

Büyük ve küçük iki kız kardeş Çartu – herşeyi bilen!
At bağlanan boz kazık,
Aygır yeleli kız Yeles!
Kol kaldırsan, saçı al,
Koltuk altına kumaş al,
Tarak olsun başına.
Kiriş gibi olsun omzuna.
Sağ gözünle görüp al,
Sağ alkışın verip al!

Yine ruhlardan birini çağırır. Oturur ve kendi ruhlarına başvurarak tabu hakkında konuşur:

*Tabuıdın baji körünä-bādi,
Tolıdın baji pildirä-bādi?!
Körgön yärgä körö yätkär,
Sürgän yärgä sürä yätkän!*

Tabu başı göründü mü?
Tolu başı bildirildi mi?
Gördüğün yerden, kovala,
Yakaladığın yerden kovala!

Kam ayağa kalkar, kendi etrafında döner: o, beşinci yayık'a varır ve ona seslenir:

*Äyälü siindü äki Oskottı kăzä bilgän,
Änäm konus, Kayrakan!
Kol ködurzäm çaçu al,
Koltık açsam, ülüü al,
Tarak polgon pajına.
Tarsma polgon sınına.
Oñ közünnän körüp kal,
Oñ alkıjın pärip al!*

Ablalı, kız kardeşli Oskot'u bilen,
Anam Konus Kayrakan!
Kol kaldırsan, saçı al,
Koltuk altına kumaş al,
Tarak olsun başına.
Kiriş gibi olsun omzuna.
Sağ gözünle görüp al,
Sağ alkışın verip al!

Kam beşinci yayık'ın varır. Kam oturur. Şimdi kam kendi tabu'sunu gönderir. Refakat eden tabu (tös), kama kendi memnuniyetsizliklerini ifade ederler; hepsi adına bir ruh, kam söyler:

*Alay, alay, alay, alay kam!
Saktay, Saktay sak poldım,
Sañıskan kuyrugun şart Kästim.*

Alay, alay, alay, alay kam!
Dört gözle bekledin kaldın,
Saksağan kuyruğunu kestim.

Karayäriñ kazındın-ba?

Kara yerin kazıldı mı?

Kat̃y agajıñ çamındıñ-ba?!

Katı ağacın yontuldu mu?!

Kam cevap verir:

Kara yärim kazınbadım,

Kara yerimi ben kazdım,

Kat̃y agajım çamınbadım!

Katı ağacımı ben yonttum!

Ayluduñ küni küç polup,

Ay altında yaşayan güç olup,

Aylık polup kabılıp yattım!

Aylı olup, ben kapılıp yettim!

Kündüniñ küni küç polup,

Gün altında yaşayana güçlük olup,

Kündük polup kabılıp yattım!

Gün bulup, ben kapılıp yettim!

Korlonbogor kaksunbagar,

Hiddetlenme, ayıplama,

Tab̃yçılar tol̃yçılar!

Tabular ve tolulara refakat edenleri!

Şimdi kam kendi tabu'sunu gönderir. O, tokmağı savurur, onu, *könök* ve *tolu*'nun çevresinden dolaştırır ve *alas*'ı çağırır:

Ak Ülgäniñ çın alas!

Ak Ülgen'in gerçek *alas*'ı!

At ködürbäs ar tolum,

At kaldıramaz ağır tolum,

Ağın körün çağılı-otur!

Ak gök teşlerle parılda – otur!

Tura yiktü tos könögüm!

Dışından dikişli *könök*'im!

Mäilkildigän pay sabam!

Sallanan kutsal sabam!

Ködürmälü köl täpşim!

Yükseltmeye uygun göl tepsim,

Kök pulut-ça köçüp otur,

Gök bulutu göçürüp otur,

Kök ürüs-çä yayılı-otur!

Gök suyuna yayılıp otur!,

Aygır yaldü kan Kıçkılga,

Aygır yeleli Kağan Kıçkıl

Atkan oktoñ sürüm tart!

Yüksekten uçan okları seç!

Akkan suudañ türgän all

Hızlı akan sudan hızlı ol!

Är aldımnañ yayalı-otur!

Er önümden yayılıp otur!

Kam bir yerde döner durur. Orada bulunanlar bağırırlar.

Kam oturur ve kendi ruhlarından birini çağırır.

O kalkar ve döner.

Altıncı yayık'a gider ve "şau" haykırışıyla onun iyesinin önünden geçer. O, Yayık'ın adını söyler:

Közgö göjü yabılı,

Gözü, göğsü kapalı,

Tünük äji pürkälü,

Duman deliği tıklı,

Kündügä ün pərbäytän,

Gün altında yaşayana ses vermeyen,

Ayluga kıygı samış paytan,

Ay altında yaşayana çılgılla vermeyen

Kül toronuñ çıkkanyär!

Kül gibi sayısız nesiller çıkaran!

Kol ködurzäm çaçu al,

Kol kaldırsan, saç al,

Koltık açsam, ülüü al,

Tarak polgon pajiña.

Tarsma polgon sınıña.

Oñ közünnäñ körüp kal,

Oñ alkıjıñ pärip al!

Koltuk altına kumaş al,

Tarak olsun başına.

Kiriş gibi olsun omzuna..

Sağ gözünle görüp al,

Sağ alkışın verip sal!

Kedisine refakatçi olarak bir ruh daha çağdırdıktan sonra kam, tabu üzerine *alas* icra eder:

Ayağa kalkar, etrafında döner; bu, kamın yedinci Yayıık'ın vardığını gösterir.

Kam, Yayıık'a yönelir:

Ogum, ogum ayrı baştarı,

Anäm Şarat içtäre!

Kol ködurzäm çaçu al,

Koltık açsam, ülüü al,

Tarak polgon pajiña.

Tarsma polgon sınıña.

Oñ közünnäñ körüp kal,

Oñ alkıjıñ pärip al!

Ogum ogum nehir başları!

Anam Şarat'ın akışı!

Kol kaldırsan, saçı al,

Koltuk altına kumaş al,

Tarak olsun başına.

Kiriş gibi olsun omzuna.

Sağ gözünle görüp al,

Sağ alkışın verip sal!

Kam oturur ve kendisine refakatçi olarak bir ruh daha çağırır. Ondan sonra ayağa kalkar ve tekrar *tabu* üstüne *alas* icra eder.

Kam hızla dönmeye başlar, oradakiler bağırırlar. Kam sekizinci yayık önünden geçer. Kam söyler:

Aldın janıñ kät, Kayrakan!

Üssün yanıñ änäm Sanıs, Kayrakan!

Agın suu üs tadıgan,

Ak çabagın may tadıgan.

Altın saylu änä Tom!

Kümüş saylu küni Tom!

Ak palıgıñnañ may tadıgan,

Akkan suu iñnañ üs tadıgan;

Kök palıgıñnañ may tadıgan.

Ködñ suuñ may tadıgan,

Anäm Sañıs, Kayrakan!

Kol ködurzäm çaçu al,

Koltık açsam, ülüü al,

Ket Kayrakan nehri, senin aşağı tarafın!

Anam Sañıs Kayrakan, üst yanın

Akan suyun tatlı,

Ak balıgñ, yağlı, leziz.

Altın çakıllı Tom anal

Gümüş çakıllı sevilen Tom!

Akbalıkların yağlı ve leziz,

Akan suların tatlı,

Gök balıkların yağlı, leziz,

Dalgalanan suların tatlı,

Anam Sañıs Kayrakan,

Kol kaldırsan, saçı al,

Koltuk altına kumaş al,

"İçki" nehrinin başlangıcını aldığı bataklık.

Tarak polgon pajiña.

Tarak olsun başına.

Tarsma polgon sınıña.

Kiriş gibi olsun omzuna.

Oñ közünnän körüp kal,

Sağ gözünle görüp al,

Oñ alkjiñ pärip al!

Sağ alkışın verip sal!

Kam oturur ve kendisine bir ruh daha çağırır. Ondan sonra kalkar ve dönmeye başlar. Kam içki içmek ister ve orada bulunanlara yönelir:

Ayl'yardıñ kara sugat,

Yerden çıkan kara suvarma,

Aylangay-minä art sön-mınañ!

Kadeh bakacak yer geldi!

Ayak alçaziñ körör yär kældi,

Kadeh tutacak yer geldi,

Çöçiy alçaziñ tudar yär kældil

Sonuna geldiğin yer geldi!

Kama, çöçiy'le (küçük tahta kadeh) içecek verirler.

Suyu içtikten sonra kam, dudağından kâseyi ayırmadan, onu dişleriyle tutar. Ondan sonra tefi hemen hemen tam yatay konuma getirir (sol tarafı yukarı gelir), çöçiy'i onun üzerine koyar. Kâseyi, tefin üzerinde tutarak, tefi sallır ve şu sözleri söyleyerek, kendi töslere yönelir:

Agaş ayagı ayludıy,

Ağaç kase ay gibi dönüp geldi,

Ağın alçazı aygır yaldu Kıçkıl kandij!

Aygır yeleli Kıçkıl hana ayağıyla alçalan!

Çöçiy ayagı kündü diyi,

Gün altında insanlara tahta kap geldi,

Çöök alçazı aygır yaldu Kıçkıl kandij!

Aygır yeleli Kıçkıl hana sunulan kâse,

Közi yaman körgüs pägär,

Gözü yamana gözükmeye,

Küni yaman tandatpagar.

Yaman niyetliye fırsat verme.

Refakatçi-ruhlarına yönelerek şöyle söyler:

Bazar puzar kanattu,

Çarpan kanatlı,

Yabar yubar kuyruktu,

Sallanan kuyruklu,

Ay tumçugun müs polgon,

Ay burunlu, buz gibi gagalı,

Ay tırmagın yäs polgon,

Ay gibi bakır tırnaklı,

Ülgän kuju pay mürküt,

Ülgen'in kutsal kartalı,

Yäs tırmaktu kara kuş!

Bakır tırnaklı karakuş!

Yoldaş - ruhlarına yönelerek söyler:

Sabıltarga salbagar,

Sallandırma, çalkalatma,

Çajbaltarga pärbägär,

Sarsılmasına imkân verme,

Kam, tefle kâseyi bırakır, tefi dik çevirir ve onun iç kısmını tutmaya gayret eder (ayak alçalap yat). Kâsenin, yerde, tefin yanına veya üstüne düştüğü yer önemli görülmez. Önemli olan kâsenin dibinin yerde aşağı veya yukarı gelmesidir.¹

Alça tüşsä yakşı kötgörö tüşsä yaman – eğer dibi aşağı gelirse – iyi, yukarı gelirse – kötü.

Eğer kâsenin dibi kömdörö (yukarı) gelerek düşerse, kam kâseyi yeniden fırlatır, bu şekilde kâsenin dibi alça (aşağı) gelinceye kadar bunu tekrarlar. O zaman içmesi için kâseyi kama veren kişi, kâseyi alır ve kâse ile ateşin üzerinde daire çizer.

Kam oturur ve orada hazır bulunanlara yönelerek, şu sözleri söyler:

Alkım yätsin üssün Ülgängä,

Alkım yätsin aldınğı yuskal

Oñ közünnäñ körgödiş oşkoş,

Oñ alkıñıñ pargäydiy oşkoş!

Ääm közün körgödiş oşkoş.

Ärü çıray pakadıy oşkoş!

Äzändikkä pargädiy!

Älbäk küngä yayagay-minä,

Törsün däyin pargäy-minä,

Tüktäp ala yayagay-minä?!

Alkışım yetsin üsteki Ülgen'e,

Alkışım yetsin Yer-yol ruhlarına!

Sağ gözüyle aşağı gören,

Sağ alkışını ver,

İyi gözle bakar gibi,

Temiz yüzle yönel!

Esenliğimize işaret verir!

Uzun, esen günler için yaratmaz,

Ahfadı insan suretine benzer mi?

Hayvanları yünlü yaratmaz mı?!

Eğer kâsenin dibi alça (aşağı) gelirse, Kılıç-Kalkan, kamı iyi karşılar demektir.

Kam ayağa kalkar, çevresinde döner, tabu'ya yaklaşır ve onun üzerine alas yapar.

Yeniden etrafında döner ve genel bir haykırıyla dokuzuncu Yayık'a geçer.

Kam, kendi yolu üzerinde dokuzuncu Yayık'ı çağırır:

Suruk çatpäs taş könök!

Änäm pras içtäri!

Kol ködurzäm çaçu al,

Koltık açsam, ülüü al,

Tarak polgon pajiña.

Tarsma polgon sınıña.

Oñ közünnäñ körüp kal,

Oñ alkıñıñ pärip al!

Taş könök sırtığın ucuna çatmaz!

Anam Mrassu nehri akıntısı!

Kol kaldırsan, saçı al,

Koltuk altına kumaş al,

Tarak olsun başına.

Kiriş gibi olsun omzuna.

Sağ gözünle görüp al,

Sağ alkışın verip al!

Kam oturur ve kendisine yeni bir refakatçi-ruh çağırır. Ayağa kalkar ve alas icra eder. Şimdi ise onyedili hanların-ruhların yolunun doğduğu yere yaklaşır. O yüksek sesler haykırır:

On yätti kannıñ yanlıgı,

Onço kannıñ taram yol!

Kol ködurzäm çaçu al,

Koltık açsam, ülüü al,

Tarak polgon pajiña.

Tarsma polgon sınıña.

Onyedili Kağanın yol ayrımında,

Onca Kağanların yol ayrımına!

Kol kaldırsan, saçı al,

Koltuk altına kumaş al,

Tarak olsun başına.

Kiriş gibi olsun omzuna.

*Oñ közüñnän körüp kal,
Oñ alkıjıñ pärip kal!*

*Sağ gözünle görüp al,
Sağ alkışın verip al!*

Kam ayağa kalkar, tefi eliyle sol omzu üzerinde tutar, evin içinde ileri – geri gider. Yeniden oturur ve tekrar kalkar, tekrar dolaşmaya devam eder. O, tefin derisi ile kaplandığı atın gezdiği yeri arar. Ruhlar, ona bu atın herhangi bir zamanda bulunduğu bütün yolları gösterirler. Kam, tefin yapıldığı ağacın kesildiği yeri de bulur.

Kam kendi boy ruhları olan “tös”lere başvurarak şöyle sesleni:

Altı örköştü ak adanıñ altın Kayın.

Altı hörgüçlü ak adanın altın kayın kasnağı.

Kayı yärdän kästi-nä?

Nereden kestiler?

Kayı suuduñ kajınañ?

Hangi suyun kenarından?

Kayı tuuduñ burunañ?

Hangi dağın yamacından?

Altı örköştü ak adanga

Altı hörgüçlü ak adan,

Yapkan baytal kakıy suunda poldı-nä?

Hangi suyun kenarında yaşadı?

Kayı yärdä östü-nä?

Hangi toprakta büyüdü?

Üssün Ülganiñ, aldındı yuugum,

Yüksek telli Ülgen'im, aşağıdaki ruhların,

Çolmın bolgon köstülärim,

Parlak çoba yıldızı gibi gözlerim,

Kalkan ala kulaktular,

Keskin duyan kulaklar,

Täyä ala körö bärgär,

Delerek bakışlarla bak,

Täbä ala sıñay bärgär!

Arasına sızarak anlamaya çalış!

Tösler, at'ın ve ağacın nerede yetiştiği, büyüdüğünü öğretirler. Kam, onların sözlerini oradakilere tekrarlar:

Ruhlar, kama cevap verirler:

Aaytä aaytä, aaytä!

Eeey, eeey, eeey!

Kam (şarkı) söyler:

Altı örköştü ak adanıñ altın Kayın,

Altı hörgüçlü ak adanın tefine altın kayın,

Altın saylu änä Tomnın,

Altın taşlı anamız Tom,

Änäm sagıs, Kayrakannıñ poyunañ kästir.

Anam Sagıs, Kayrakan boyundan kestir.

Altı örköştü ak adanga yapkan baytal,

Altı hörgüçlü ak adan derisi,

Äyälü siindü äki Oskottnıñ,

Ablalı kız kardeşi ile Oskot nehri kıyısında,

Änam koñıs Kayrakannıñ içindä östür

Anam Kayrakan'ın içinde büyüdü,

Altı köstü ala barsın Ulu Bayat içinañ,

Altı gözlü pars Ulu Bayat içinde,

Yüräkäy kannıñ poyunañ kästir.

Urekey Kağanın bölgesinde kesilmişsin.

Tösler, atın gezdiği yerleri, ağacın büyüdüğü dağın yamaçlarını gösterirler. Kam uzun süre (bazen 2-3 saat) ileri geri dolaşır, dileycilere ve ruhlara seslenir:¹

Altı örköştü ak adanın altın Kayını!
 Änä Tomnıñ Kayınañ rak ämäš.
 Puik tunduñ purunañ,
 Kün tüstüğü yanınañ,
 Kuzuk ağaştı käskän poltur.
 Kuzuk ağaştı käskän yärdäñ turub-alıp,
 Kün tüstüğüñ körğöndö,
 Yajıl torko yaygan oşkoş,
 Yakazı sılıu Tom änä poltır.
 Kızıl torko yaygandıy,
 Kuyuzı sılıu Tom änä poltır.
 Mınıñ pütäkän yärim körzön.
 Yonıp koygon pilüdi oşkoş,
 Mındağı pütäkän ağaştı körzön,
 Koşkop yongon oktı oşkoş.
 Sıbıskıdıy tuuların körzön.
 Sılagardıy sındarın körzön,
 Mındağı yatkan yurttarın körzön,
 Mındağı yatkan älädärin körzön.
 Kara çımındıy köbürzün körzön,
 Mındağı nütäkän maldarın körzön,
 Kara taandıy köbüzün körzön,
 Pulardıñ içkän suularıñ körzön,
 Ağın suu üs tadıp yat,
 Ak çabagı may tadıp yat.
 Aylana pütäkän tuuların körzön,
 Ak tumanı yayıl-turganı
 Albatı yonuñ ayırat turagan.
 Aldızınıñ köbüzün körzön,
 Ak köbölökti yabırıp turganın,
 Toptoy-pütäkän tuuların körzön,
 Tolgonıp akkan suuların körzön

Altı hörgüçlü ak adanın kayını!
 Tomsk ananın kıyısına yakın.
 Büyük dağın burnunda,
 Gün düştüğü yanında,
 Sedir ağacı kesildi,
 Sedir ağacının kesildiği yerde durarak,
 Gün düştüğü yönde göründü,
 Yeşil ipek yayılmış,
 Güzel ana Tom kıyısındaymış.
 Kızıl ipek yayılmış,
 Güzel ana Tom'un yamacındaymış.
 Eğer bakarsan, yeri görürsün.
 Sivriltilmiş kazık gibi,
 Burada büyüdü, eğer bakarsan,
 Rendelenmiş gibi okları,
 Bakarsan uçuldayan dağalar görürsün,
 Bakarsan sıradağları görürsün,
 Büyüyen ağaçlara görürsün,
 Burada yaşayan halkı görürsün.
 Onların kara karınca gibi çok
 olduğunu görürsün,
 Otlayan hayvanlara bakarsan, görürsün.
 Kara kargalar gibi çok olduklarını görse.
 Sulardan içenleri görsen.
 Akarsuları yağlı gibi, tat.
 Ak yağlı balıktan tat.
 Yüksek dağlara bakarsan, görürsün,
 Ak dumanı yayılır durur
 Halkı ayrılıp durmuş.
 Kendine tabi halkı doyuran,
 Uçuşan ak kelebekler gibi.
 Bakarsan yığılmış dağları görürsün,
 Dolanarak akan suları görürsün

Kam çanap yat – kam kendi ruhu vasıtasıyla gördü ve öğrendi.

Tus tumanı yayılıp turgganı.
 Tundura putkân yıstarıñ körzöñ.
 Täkşi kalgın ayırıp turgan,
 Kanattu kujunun köbüzin körzöñ,
 Kök köbölöktü kübüräp turgan.
 Kuzuk ağaştı kăzăr tušta,
 Kök sü tuyuk kündü äl
 Tuudıñ purunañ turupalıp,
 Äbärädä körüp makatıp turu,
 Kaltagım sääni! Tagän boltur:
 Mında yadıp yurtazäm-çi!
 Mında yadıp äldäzäm-çi!
 Mınañ oyto yanbas polzom-çi!
 Mınañ oyto purbas polzom-çi!
 Anıyıp süläp könülgän boltır.
 Kuzuk ağaştı kăzärdä,
 Kança pilgäniñ alkagan boltır,
 Üssün Ülgäniñ adagan boltır,
 Adıngı yuzın kıçırgan boltır,
 Ak sağıyın sanagan boltır.
 Alçak kılıgın kılıngan boltır.
 Anıyıp kăzip purulgan boltır.
 Altı örköştü ak adanımnın.
 Änäm Oskottın içindä,
 Ak paygalı tolgan yäri,
 Änäm Koñıs, Kayrakannıñ
 koynunda poltır.
 Ak paytaldı ämiskan äkăzin
 mını körgözör!
 Ak çaldarda-da tüktü baltır.
 Oñ yarında yalı baltır,
 Kuyruğı yalı kök çaldar baltır,
 Küyndäğä oñ ajagı ajığında
 Çäbăzănän aktu baltır,

Tuz gibi dumanları yayılıp durur.
 Geçit vermez ormanlarını görsen!
 İyi halkı besleyip duran,
 Sayısız kanatlı kuşları görürsün,
 Gök kelebekler gibi çoğalır kuşlar.
 Sedir ağacı kesildiğinde,
 Güneş altında yaşayan insanlar¹
 Dağ yamaçlarında durarak,
 Çevreye bakıp haykırdılar.
 Onlar haykırdılar:
 "Ah, eğer burada yaşadıysam!
 Ah, orada beslendiysem!
 Eğer buradan dönemezsem!
 Eğer buradan geri dönemezsem!
 Böyle dediklerinde, tasalandım.
 Ağacı kesmeden önce,
 Hayır dua etmeyi bilirler,
 Ülgen'in yukarısında bulunan.
 Aşağıda bulunan ruhları çağırdılar.
 Temiz düşüncelerle düşündüler,
 İyi niyetlerle kendini düzenleyen.
 Böylece kesip, kıvrıran.
 Altı tümsekli ak adanımnın,
 Anam Oskot'ın içinde,
 Ak baytal'ın doğduğu yer,
 Anam Konıs, Kayrakan'ın
 koynunda olan.
 Ak baytal'ı besleyen anaya
 bakınız!
 Ak yün içinde sarılı olan.
 Yeleleri sağ yanına dökülmüş olan,
 Kuyruğu ve yelesi gök rengi olan,
 Arka sağ ayağının aşık kemiğinde
 Ak fırça olan,

Köksü tuyuk kündü äl – göğsü kapalı kişi; kam dilinde, kam olmayan, basit, sıradan insan manasına gelir.

Tunçugında kol payımı aktu baltır.
 Anañ tulgan ak paytal,
 Ak Ülgännän yayılı baltır.
 Altı örköştü ak adanga,
 Üssün Ülgän puyurgan baltır.
 Ülgännän üzüli baltır,
 Yüzünañ yargılı baltır,
 Ak paytaldıñ içkän suu,
 Änäm Oskottıñ özögü baltır.
 Ak paytaldıñ kaap yügän ölöñin körzön!
 Ak yazınıñ poyunañ ämtir!
 Ölöñniñ bolzo, kurçun kaap,
 Suugiñ bolzo, sügümüp tartıp!
 Agın suun tartkanda,
 Arka yakına may örgön baltur;
 Ölöñniñ kurçun kapkanda,
 Kuyurugu yalına may örgön baltur!
 Közi yaman kör böğön baltur,
 Küni yaman tañ dabayt,
 Anıñ yürgän yazızın körzön,
 Yazap yongon pilüdiy baltır.
 Äbärä yanın körgöndö,
 Äbän ädär nämä yok ämtir.
 Yaya turup körgöndö,
 Yalbañ ädär nämä yok poltır.
 Ak yazınıñ boyında.
 Kün külättan yanında,
 Tus yalguu polgon baltır,
 Kün tüştügi yanında,
 Küçü dä polzo, tuu baltır.
 Ak yazınıñ boyında,
 Ölöñ üyü alinganda,
 Ak paytal tulgan baltır.
 Tulgannañ sonda.
 Agın suu kabıyarda,
 Ak tayka purup karalarda,

Burnunda aklik kol ucu gibi olan.
 Ak baytal'ı doğuran ana,
 Ak Ülgen'den yaratılan.
 Altı tümsekli ak adan (tef),
 Yüce Ülgen'in buyurduğu,
 Ülgen'den ikaz alan,
 Ruhlardan yargılanan,
 Ak baytal'ın içtiği su,
 Anam Oskot'un kaynağı olan.
 Ak baytal otları koparıp, yedi, yuttu!
 Ak bozkır gibi görünen!
 Besleyici, kuru otları koparan,
 En leziz suların içti,
 Akan suyu içine çeken,
 Sırtı ve boynu yağlandı,
 Besleyici otları kapanda,
 Kuyruğu ve yeleleri örülen!
 Gözleri kesin bakan, gören,
 Yaman düşüncelere fırsat ver,
 Gezdiği steplere bakıp görürsün,
 Sırığı düz ve eşit,
 Etrafa bakıp gördüğünde,
 Stepe çıkan hiç bir şey yoktur.
 Geniş bakışla, etrafta gördüğünde,
 Düz ovalara mani yoktur,
 Ak yazının boyunda.
 Güneşin kalktığı yönde,
 Tuzlu et orada olan,
 Gün düştüğü yönde,
 Küçük de olsa, dağ vardı,
 Ak yazılar boyunda,
 Otlar düğümlerle bağlandı,
 Ak baytal doğdu,
 O doğduktan sonra.
 Akan sular buz bağladı,
 Ak tayga ak karla kaplanmadan önce,

Ak baytaldı arka kuyrugun salınıp,
 Al pörü alarga sürtüp;
 Kögüs kurugun salınıp,
 Kök pörü ak paytalı tudarga,
 Ak paytaldın ürüzin,
 Arazına kirgan boltur.
 Ak Ülgännäñ yayalgan bolup,
 Al pörä aldırbay Saltır;
 Kök Ülgännäñ tämdälğan bolup,
 Kök pörö tuturbay saltır
 Aldındagı oñ ajagı tuygagındaaktı,
 Kol pazımı pälğälü baltır.
 Ak paytaldın sugat tartkan yärläri
 Kün tüştüğü yanında baltır.
 Änäñ Oskottun yurtunun
 Sugat tartarga tüşkändä,
 Yardına çapçak salınıp,
 Tört çürmäyi tögölüp,
 Kıs ordozı arı yaşı.
 Ak paytaldı körgö baltur.
 Suu suzarın undup salıp,
 Ak paydaldı köstöjip,
 Uzak pakatıp körgö baltur.
 “Kaltagım säni tägän baltur,
 Yalı-mınañ yäbräş poltır,
 Kuyruğı össö kulaş bolor,
 Kangiy kündüdiñ malı-nä?l
 Män abamnıñ kütkäni
 Çul-an toltıra malı par.
 Yätti aygır malında,
 Poo yädär malı yok täptir.
 Tolzo tolbozo yajın tolgon,
 Yästä yätpäzä, poyoyo yatkäm.
 Küyzä küybazä odım küygändiy.
 İzibizä-dä ordın izidän.
 Tılay paştı tü yalagalu.

Ak baytalın kuyruğunu yakalamak için,
 Al börü sırtına atıp,
 Arkasından kovalayıp,
 Gök börü ak baytal'ı tutunca,
 Ak baytalı yakalayp tutmak için,
 At yılıkısı arasına girdi.
 Ak Ülgen'den yaratılmış olup,
 Ak baytal, al börüye teslim olmadı;
 Görünen Ak Ülgen olan,
 Gök börüye kendini kaptırmadı.
 Sağ tırnağında ak lekeli,
 Kol başında olan,
 Ak baytal suvarmasının olduğu yerleri,
 Gün düştüğü güney yönünde olan,
 Anam Oskot'un yurtundan,
 Ak baytal içmek için suya koştuğunda,
 Sırtına kovaları alıp,
 Dört beliğini çözerek,
 Kızlardan en naziği,
 Ak baytalın geldiğini görünce,
 Avuçlayıp su almayı unutup,
 Ak baytala göz atarak,
 Uzunca bakıp, görür,
 “Haykırarak dedi ki:
 Yumuşacık yelesi var,
 Kuyruğu bir kulaş olup,
 Güneş altında yaşayan kimin malı?!
 Babamın güttüğü,
 Onların kazandığı mal var.
 Yedi aygır at arasında,
 Bununla kıyaslanabilecek at yoktur.
 Olsa olsa, yazın olan,
 Ona ulaşamadı,
 Erişkin yaşa ulaşana kadar.
 Eğer yakmazsa, benim ateşim yanar.
 Yatağım yanıyor işte.

Män abam tägän baltır,
 Äldiñ pajın äbirgän,
 Altın akçalı bay ädä.
 Ayımdı mäniñ içkän bolgon
 Agılımdı körgön polgon.
 Ak yayıktı sugattı,
 Tanay köldö ordolu,
 Änäm Maygıl, Kayrakannıñ,
 Tañay köldŷn poyında,
 Paza paydın ŷluna,
 Arakımdı içkän polgon.
 Kaçan uylı aştı polzon,
 Aygırlı malı kăräk yok ädä.
 Mına, bu maldı sadıbı-alıp,
 Män abam maldanarga,
 Ma yädäktäp pärättän bolzo,
 Alkım yätsin tägäy ädäm”
 Anıyıp süläp aktlam boltır.
 Ak adanga yargan baytal,
 Arı paskan yolunda,
 Aylü kündü tuştagenda,
 Anı maktabas kiji yok poltur.
 Äniy yaraş paytal boltır!
 Äki yaşka yaşkändä,
 Änä Bayattın içinä,
 Äki kündü äl parıp,
 Sanıbı-alıp akkälgän baltır.
 Ak paytalga yargan boltur,
 Ak adanga yabılğan boltur.
 Ala barzın käskän yärin
 Körzögör mını!
 Yuräkäy kannıñ boyunda.
 Kün tüştüğü yanında,
 Toptoy pütkan tulardın
 Tudun pajınañ käskän boltur.
 Ala barstı käskän yärdän,

Abam benim, dedi o,
 Başıyla halkı yöneten,
 Altın akçalı olan bey,
 Beni içkiye batıran,
 Benim arzumu önceden gören,
 Ak boğazda suvarması olan,
 Tanay gölünde ordulu,
 Anam Maygıl, Kayrakan'ın
 Tanay gölün başında,
 Başka zenginin uluna,
 Arakamı içen olsun,
 Kendi ev ve aş olsun.
 Bana at yilkısı gerekmez,
 Eğer bu atı satın aldıysa,
 Dizgini tutarak bana versen,
 Malları arasında tutmak için,
 Alkışım yetsin sana,
 Dedi genç kız.
 Ak adanın, ak baytal,
 Onu bastığı yollarda,
 Aylı günde insanlarla tutuştu,
 Onu övmeyecek hiç kimse yok.
 Öyle iyi baytal idi!
 İki yaşını doldurduğunda,
 Ana Bayat'ın içine,
 Gün altında yaşayan iki kişi,
 Onu satın alıp, getirdiler,
 At ak baytal oldu,
 Ak adan deriyle kaplandı,
 Ala parsın kesildiği yerde,
 Bunu görün!
 Yürekey hanın boyunda,
 Gün düştüğü yönünde,
 Yükselmiş dağ yığınları!
 O, dağın başında kesilmiş.
 Ala parsın kesildiği yerde,

Aylandıra körgöndö,
 Änä Bayattıñ yazızı,
 Ayıra körüngän yär boltur.
 Kücü Bayattıñ koyını,
 Käçirä körügän yär boltur.
 Ala barstı käskän kündü,
 Közü minıñ ottu boltır;
 Köksü minıñ oylı boltır.
 Ala barstı kâzärgä,
 Alançıgınan çığarda,
 Ak çaçılğı tämdän tuttur.
 Täkşi täñäräzin täkşi adaptır,
 Ülgän bayanazın üzä adaptır.
 Älgä polzo äptü boltır.
 Yatka bolzo, yarulu boltır.
 Ak yaldınañ çığarda,
 Aştıñ bolzo, ürsüm içip,
 Ärään para'an tuşkän poltur.
 Alça pökkö tüşkäniñ körüp
 Tärgäp täskäp çığargan kililäp
 Paза yaş ylandı yakşı ärdi
 Aa ko jo tärgägän boltır,
 Ala barstı käskän yärdä
 Köksü tuyuk kündü äl,
 Samayına çal kapkan,
 Çaçına minıñ purul kapkan,
 Är yiçit alkış sözün aydalbay.
 Ayıra aştı içkän polup,
 Alça pökkö tuyä bärtir.
 Koyo pargan yaş ulan,
 Ala bars-tı käskän poltur.
 Ak sagıyın sanagan baltur.
 Alçak kılgın kılınan baltur.
 Alkış sözün pilbäs poltur.
 Ala barstı käskän poltur.
 Alançıkka a y yaldına.

Çevrene baktığında,
 Ana Bayat'ın yazısı,
 O yer, görünen yer,
 Küçük Bayat'ın koynunda,
 Sınırları içinde yer vardır.
 Ala parısı kesen kişinin,
 Ateşli keskin gözleri vardır;
 Parlak engin aklı vardır.
 Ala parısı kesmeye,
 Alançığından çıkınca,
 Ak sunu saçtı,
 Bütün göksel ruhları, adlarını çağırarak,
 Ülgen Bayanın özünü saydı,
 Halkı arasında o munis idi,
 Yabancılar arasında saygılı ve nazik
 Ak ocaktan çıkmadan önce,
 İçecekten, tatlı et suyundan içip,
 Votkadan daha çok içip,
 Aşağı inerek, yüzünü görüp,
 Onu techiz eden insanlar,
 Genç yaşlı oğlan erdi,
 İyi adamı onunla techiz ettiler,
 Ala barsı kestikleri yerde
 Gün altında sıradan kişi ol,
 Ak saçları tutulmuş,
 Saçına aklar düşmüş,
 Er alkış sözü edemez.
 Aşırıyı aştı, içki içti,
 Aşağı yüze ve yukarı yüze verdi,
 Onunla gelen oğlan,
 Ala barsı kesti,
 İyi düşüncelerle iyi düşündü.
 İyi niyetleri olan,
 Alkış sözü bilmez odur.
 Ala barsı kesen odur.
 Alançığa ak ocağa,

Ala barstı kâzibâ-alıp,
 Alkışınçı yigitti algança,
 Anıyıp alar yangan yolunda,
 Anañ yangan yolunda,
 Ala barstı kâskân kündü.
 Aylana yanın körgöndö
 Kızıl torko yayçan oşkoş,
 Kuyuzu kıymak Bayadım, dâp.
 Koñalüp sarnap yañgan baltur.
 Yajıl torko yaygandıy,
 Yakazı yaraş Bayadım, dâp,
 Yazap sarnap yangan poltur.

Ala parsı kesip alıp,
 Alkışçı yiğidi alıp gitti'
 Öylece yolunda geri döndü.
 Evine döndüğü yolunda,
 O güneşli kişi ala parsı kesti,
 Her yere göz gezdirip, gördüğünde,
 Sanki kızıl ipek yayılmış,
 Değerli kıyısıyla benim Bayat'ım.
 Düşünüp şarkı söyleyerek eve dönmüş,
 Yayılmış yeşil ipek gibi,
 Güzel kıyılılarıyla benim Küçük Bayat'ım,
 Ve şarkı söyleyerek eve döndü.

Kam daha sonra atı getiren ve ağacı kesen kişiye yönelir:

Altı örkoştü ak adannıñ,
 Altın kazıñ kâskân aylü,
 Ak paytaldı tap kâlgân kündü äl,
 Ala barstı kâzip kâlgân kündü kijilär,
 Yayı pulardıñ uzak polzın!
 Yayanp pulardıñ mönkü polzın!
 Sabaganıñ südü çaçılzın!
 Yastat küstâp mal kýt-sä,
 Yabaga tayı kör polzın!
 Küstân yastap mal kütsä,
 Kunayın tayı kör polzun,
 Äyiginä äl turlazın,
 Tünüginä kuş turlazın,
 Aldıñı ädägin pala passın,
 Kiyingi ädägin mal passın!
 Äldäñ alardıñ aları polzın,
 Älgä pärärdiñ, päräri polzın!
 Män alkazam yätpäzä
 Ülgän bayanam alkazın!
 Man süülazım, yätpäzä,
 Ülgän bayanam alkap yättirzin!

Altı hörgüçlü ak adanın,
 Altı kayın kesen kişi,
 Ak Baytal'ın bulduğu halkta,
 Ala parsı kesen kişiler,
 Arkadaşın konuşması uzak olsun!
 Onun hayvanları çoğalsın!
 Bol süt serpinsin!
 Yaz ve sonbaharda, hayvanlar otlasın,
 Genç tayların çok olsun!
 Yaz ve sonbaharda, hayvanlar otlasın,
 Üç ve dört yaşındaki tayların çok olsun,
 Eşiğine halk yığılsın,
 Baca deliğine kuşlar toplansın!
 Ön eteğine balalar bassın,
 Arka eteğine mal bassın!
 Onlar halktan alsınlar!
 Onlar halka versin,
 Eğer alkış versem, onlara yetmez,
 Onları, Ülgän Bayan alkasın!
 Eğer söylersem, sözüm yetmez,
 Ülgän Bayanam ulaştırısın!

Ancak o sarhoş olmuştur ve konuşamaz.

Kam kendi yolunun daha ileri bölümünde, on yedinci Hanların yolunun *akmar'a* giden ayırım yerinde yaşayan *üzüt*'lerle karşılaşır. *Üzüt* ölmüş insanların ruhlarıdır. *Üzüt*'lerden en korkuncu *Orsok* ve *Padükay* (erkek ve kadın) bu kamlık ayınının gerçek kişileridirler.

Kam, bu *üzüt*lere kadar varmadan, onların nasıl votka damıttıklarını anlatır, onları sesi ile taklit ederek, aralarında nasıl tartıştıklarını ve kamı gördüklerinde panik içinde nasıl söğüşüklerini tasvir eder.

Erkek (Koca) Orsok bağırır:

O, Pädükay, kara yärgä kirgän!
Kazanıñdı kaçırğan,
Tatkuruñdı' tadızan
Aylü yärdäñ kam kältät.
Taş oçogundı talaş,
Talkan külgüñbu çaçıp,
Taganıñdı tagradıp,
Kazanıñbı kañgrap,
Kara yärgä kiydirip iyär!

O, Padükay, kara yere giren,
 Kazanını kaçır,
 İçkim tadımlığının keskinliğini tat,
 Aylı aydınlık dünyadan kam gelir.
 Taş ocağını yıkar,
 Kavut gibi külünü savurur,
 Sacayağı takırdayıp,
 Kazanı güröldeyip,
 Kara yere girer!

Karısı Padükay cevap verir:

O, Orsok, kara yärgä kirgän!
Sän näni atpyazın?!
Yununu yıskırıp yıskırıp,
Oduñañ salzan!
Arakıñ puu kapşıgay külin!
 Orsok:

O, Orsok, kara yere giren,
 Sen ne yaparsın?!
 Kazan altındaki ateşi karıştırıp,
 Odunları atsan!
 İçkinin buharı çıksın!

O, kara yärgä kir, Pädükay!
Käbiñ suup samayın salaktap,
Çimgiriñ ägıp,
ÿzu murduñ yalgılba,
Sääñ tärgüüñ pütpäktän!
Käçä azıp alğan polgon,
İçip alğan polor ädäk.

O, kara yere gir Pädükay!
 Görüntün iğrenç, saçlların dikilmiş.
 Sümüklerin akar,
 Islak yüzü ve burnu yayılmış,
 Hiç bir şey vaktinde hazır olmaz!
 Dün içkiyi hazır etsen,
 Biz içmiş olurduk!

Padükay:

O, Orsok, kara yärgä kirgän!
Kazan kamıştı tämir yästi,

O, Orsok, kara yere giren,
 Kazan demir ve bakırdan,

Odun suudu mäne kayduñ alzın!

Täp sanagan.

Är polyadıp sän tärgän täskäbägändä!

Orsok:

O, Pädükay, kara yärgä kir!

Azarga, azarga täp,

Arakını sän ustañ salbay,

Päländäp yazıñ!

Pu tuy ärtsin täp.

Män aytkam-ok ukpaganızıñ!

Kara yärgä kirgän,

Kör çorgan andarıñ-poldır!

Yakşaa miinyät ämäs-päl

Sän-bä kaza paskañda,

Yakşı polboyton!

Yäl Mıñay Kam yät klat!

Kanıy pararıñ! Kaniy kirärik!

Kam, könök ve talu'ya yaklaşıp ve onlar üzerine alas icra eder. Daha sonra kendi ruhu "kär balık'ı" çağırır, ona yönelerek bu balık ile yeniden kuşanır.

Ondan sonra kam, üzüt'lerin yaşam yerine yaklaşıp, ruhların yardımıyla onların obalarını dağıtır. O, kendi ruhlarına yönelerek şöyle söyler:

Kandu üzüt kara yäktiñ

Taş oçogun talapçıkkar.

Talkan külün çaçıp çıkar!

Tazandarıñ tagıradıñp,

Kazandarın konradıp,

Oyup tolku salıp çıkar,

Aylü yärdiñ altın kudun.

Män kappazam, sār kabıgar,

Män albazam, sār alıgar!

Kam hızla kendi etrafında döner ve yüksek sesle haykırır. Hazır bulunanların hepsi onun haykırışını tekrar eder: kam ve onun ruhları, üzüt'lerin yaşam yerlerine toplanırlar ve içki damıtmaya uygun olan onların pabärnäsını tahrir ederler, evlerini yıkarlar ve üzüt üyün talap yat (üzüt'leri yok ederler). Yok edilen üzüt'lerin

Odun ve su aldığı yerde,

Sen düşün.

Er olduğun halde hiç birşey hazır etmedin!

O, Pädükay, kara yer gir,

İçki hazırlamak, hazırlamak gerek,

Arak'ını sen ustaca yapamayıp,

Sen her zaman tekrarlıyorsun!

Söyledim, hep boşa zaman geçirirorsun,

Sen dinlemiyorsun!

Kara yere giren!

Bak cesetlere, devrilmişler. ¹

Bu yahşı yapılmaz!

Sen üstelersen,

İyilik olmayacak!

Eee! İşte Kam yaklaşıyor!

Nereye gidelim?! Nereye girelim?!

Kanlı üzütler, kara kirliler,

Taş ocaklarını yıkın,

Kavut gibi külünü saçıp savur!

Sacayaklarını tangırdatıp,

Kazanlarını şakırdatıp,

Yıkarak, eğlence için salıp çıkar!

Aylı yerin altın kut'un.

Eğer ben avlayamazsam, siz avlayın,

Ben tutamazsam, siz yakalayın!

çığlıkları duyulur. Kısa süreliğine duran kam, üzüt'lerin seslerini yansılayarak haykırır ve daha sonra yine döner.

Kam şimdi de gitmiş *yula'yı* haykırışla *yula kap yat*¹ (ruhu yakalamaya başlar): kam tefe vurur ve "op kuruy"u devamlı olarak daha aşağı, daha aşağı göndererek yere yaklaşır. Orada iki elini birleştirir, tefi bir eliyle tutar, diğer eliyle de tokmağı, şiddetli bir hareketle tefi yukarı kaldırır, bu da kamin *yula'yı* yakaladığı anlamına gelir. Ondan sonra hızla döner. İki elini de yüzünün hizasında tutarak, bu ruhu koruması talimatını vereceği kendi ruhlarından birini çağırır. Tefe bir darbe vurarak kam, *yula'yı* bu ruha gönderir.

Daha sonra kam Talaykan'ı çağırır ve ona, kam ve yardımcı ruhlarıyla tahrip edilmiş olan üzüt'lerin meskenlerini sularıyla boğması talimatını verir.

<i>Köbüktüdə Kölböy-kan,</i>	Köpüklü sular da Kölböy-Han,
<i>Balıktuda, Balay-kan,</i>	Balıkli suda, Balay-Han,
<i>Çıgıtuda Çımay-kan,</i>	Nemli birikintilerde Çımay-Han!
<i>Tal taptılı Talay-kan!</i>	Tal taptılı Talay-Han!
<i>Ak yayığın tartıp käl,</i>	Ak geçidin eriyip gel,
<i>Ak yitkâgiñ salp käl!</i>	Ak bataklığınla salıp gel!
<i>Känbu üzüt kara yätkiñ,</i>	Kanlı üzütlerin kara obası,
<i>Kara yurtun kazıp par,</i>	Kara kirli yurtu, kazıp git,
<i>Üzüt yurtun oyup par!</i>	Üzütlerin yurtunu oyup git!

Kam yerinde döner. Mahvolan üzüt'ler bağırsırlar.

Orsok haykırır:

"O, kara yärgä kir, Pädükay!"

"O, kara yere gir, Pädükay!"

Pädükay haykırır:

"O, kara yärgä kir Orsok!"

"O, kara yere gir, Orsok!"

Orsok haykırır:

"Ono! Aytkan! Kara yärgä kir-pardiñ!"

"İşte, söyledim, sen kara yere girersin!"

Kam son kez yerinde döner, üzüt'lerin evlerinden ayrılır, onlardan uzaklaşır.

Kam oturur ve şarkı söyleyerek tefe vurur. O şimdi de Kan Kıçkıl'ın ruhuna yaklaşmıştır.

Kam ileri doğru atılır, kendisinden önce ruhları, Han-Kıçkıl'a, *tabu'*ya giderler. O, bunun için kendi *könök'*lerinde (üç tanedir) iki tane seçer ve onları ruha

Yula'nın ruhu Teleütlerin tasavvurlarına göre, her an insandan ayrılabilir. Ruhunu kaybeden kişi, uzun süre bunu farkedemeyebilir. Bundan dolayı kamlık ayini esnasında kam, gezip dolaşan ruhları arar ve yakalar ki, onları geri sahibi olan hastalarına gönderirler.

gönderir. Ruha yönelişte kam “iki könök” ile değil, ruhu aldatıp içkinin kalitesini artırmak için üç tanesiyle konuşur.

Kam, Kıçkıl-Han’ın adını söyler:

*Ak mardın ak Taylıkka,
Aygır yaldu kan-Kıçkılga.
Üç yakalu ağır tolu,
Tura yiktü toe könögim,
Är aldı-mnañ yayalıp kirgär!
Päs yakalu ağır tolu
Tura yiktü tos könögim,
Mäkildägän paj sabam,
Ködürmäli köl täpşi,
Ağır mardın kadazına,
Aygır yaldu kan-Kıçkılga,
Ar aldı-mnañ yaylı-otur,
Mänçä polup kabılı-otur!*

*Ak mardın ak Taylık’a,
Ak yelesi Kan-Kıçkıl’a,
Üç yakalı ağır tolu,
Dıştan dikişli akağaçtan kovam,
Er önümde, git, hızlı tol’um,
Beş yakalı ağır tolu,
Dıştan dikişli akağaçtan kovam,
Sallanan zengin saba,
Yükseltmeye uygun göl tepsim,
Ak pars’ın oturma,
Aygır yelesi Kan-Kıçkıl,
Er önümde git -dur,
Benim gibi olup, fırla dur!*

Son kelimeyi söyleyerek, kam ayağa kalkar, yüzü tabu’ya dönüktür; onlardan ikisini ayırır, onları kendisinden önce ruha gönderir.

Kam yerinden döner, evvela Kan-Kıçkıl’ın yolu üzerinde yaşayan Taylık-Han veya ak-mar’a yaklaşır. Ondan sonra oturup tefine vurarak, bu ruha yönelir. Bu da kamın ak-mar’ın ruhun yaşam yerine yaklaştığı anlamına gelir:

*Agım mardın ak Taylık,
Kökün mardın kök Taylık,
Ala barska tayangan,
Ak adanın äzi kan!
Ak mardın ak Taylık,
Aygır yaldu kıs Yäläs!
Oñ közunäñ körgöy-minä?
Oñ alkıjın pärgäy-minä?
Ääm közün körgöy-minä?
Ärü çıfayın pakkay-minä?
Oñ kulagın soñotkor,
Oñ tabanın sırlatkar,
Sol kulagın soñotkor.
Sol tabanın sırlatkar!*

*Ak mardın ak Taylık - at,
Gök mardın, gök Taylık- at,
Ala parsa dayanan,
Ak adanın iyesi Han!
Ak mardın ak Taylık,
Aygır yelesi Yeles kız!
Sağ gözünle görür müsün?
Sağ alkışın yetişir mi?
Şefkatli gözünle görür müsün?
Arı yüzünü gösterir misin?
Sağ kulağını cınlat,
Sağ tabanını titret,
Sol kulağını cınlat,
Sol tabanını titret!*

Kam yerinden kalkar. Tefini eliyle sol omzunun üstüne kaldırır, güneş yönünde 2-3 defa odanın ortasında dolandır.

Onun yaklaştığını öğrenen Taylık-Han'ın hizmetkârları onu karşılamaya çıkarlar.

Kam kendi yerine oturur ve şöyle seslenir:

Körzögör mını, kalın çärülär!

Taylık-kannın kan älçilär,

Kündük yärdön utku-y-badi?

Kan äjigin açar yär kälđi,

Piy äjigin açar yär kälđi,

Kan yargızın alar yär kälđi,

Piy yargızın alar yär kälđi,

Kan äjikkä tu'ula tüstüm,

Alkım jatsın üssün Ülgängä!

Alkım yätsin aldınğı yuska!

Bu kalabalık orduya bak!

Taylık-Han'ın han elçileri!

Bir günlük yerden karşılarlar mı?

Kağan kapı eşiğinde açık yere geldi,

Beyin eşiğinde açık yere geldi,

Kağan'ın hükmünü gördüğü yere geldi,

Beyin hükmünü gördüğü yere geldi,

Kağan eşiğinde kör sokağa düştüm,

Alkışım yetsin Ülgen'e!

Alkışım yetsin yer-yol ruhlarına!

Kam artık Taylık-Han'ın ruhunun meskenine yaklaşmıştır.

Kam ayağa kalkar, tolu ve könök üzerine alas icra eder. Ondan sonra o dikilir ve könök'ün bulunduğu köşeye yönelir. O, kendisini içeri giren çekingen bir insan gibi gösterir: yavaş yürür, küçük adımlar atar, sanki ruh, ona evine girmesine izin vermiyor gibi. Kam, Taylık-Han'ın evinin ilk kapısına doğru yaklaşır.

Ruhun kapısının yanında kam, *kirbi tay'ı* (refakatçi ruhlarından biri) durdurur.

Yavaşça ileri doğru hareket ederek kam şunları söyler:

Aydıñ polzo aruında,

Künnüñ ala körküündä,

Yıldıñ baji aylanganda,

Yılan baji soyılğanda,

Ämäl agaş pür algana,

Ääk ku'uk kuygırganda,

Yär yarılıp kök çıkkanda,

Agaş yarılıp pür çıkkanda,²

Yeni ayda olsa,

Gün ışıklarının parıdayışında,

Yılın başı çevrildiğinde,

Yılan başı soyulduğunda,

Emil¹ ağaçlar pürlendiğinde,

Guguk kuşu ötüştüğünde,

Yer yarılıp kök çıktığında,

Ağaç yarılıp pür çıktığında,

Kendi ruhlarına yönelir:

Pir äjigin aç a kirgär,

Bir eşik açarak girin,

Ämäl: Emel, Emil: Bir ağaç ismi.

Eğer kamlık ayını ilkbaharda yapılırsa kam bu kelimeyi söyler; sonbaharda ise "konur maldıy" kelimeleriyle başlar.

Pir adamnañ yargı alıya kabil-kirgär!

Pir suruga suray-kirgär,

Pir tilüga tiläy-kirgär!

Pogor tizäm pagınıp kirgär,

Podolbu moyum suna kirgär!

Üç poguna mörgüy kirgär!

Bir adamdan yargı alarak girin!

Bir rica ederek girin,

Bir dille rica ederek girin!

Diz kapağıma kapanıp gir!

Boynunu uzatarak gir!

Üç kere diz çökerek gir!

Kam, Taylık-Han'ın evinin ilk kapısını açar. Kapının yanında Taylık-Han'ın kapıcısı vardır. O, içeri giren kama seslenir.

Kam yerde bir daire çizer ve kapıcının çığlığını taklit eder:

Aäy! Kiji kälzä kiydırbä-tägän,

Kiik kälzä pastırba-tägän,

Yıda-mınañ yımır-tur-tägän,

Kılış-mınañ kımır-tur-tägän!

Eey! Kimseyi içeri girdirme - dedi.

Eğer geyik gelse, izin verme - dedi.

Mızrağıyla öldür - dedi,

Kılıcınla doğra, boynunu çevir - dedi!

Kam döner, ocak tarafında olan, evin başköşesine geçer ve tefin tokmağı ile ocağın yanında oturanlardan birini kafasına dokunur. Bu hareketle kam, onun şahsında Taylık-Han'ı cisimlendirir, böylece onu da kendi yardımcı ve refakatçilerinin arasına katmış olur. Bu hareketi kam daha sonra, ruha giderken yolu üstünde geçtiği her üç kapıda da tekrarlar. Tokmak ile seçtiği kişinin başına hafifçe dokunarak kam şöyle söyler:

Abräy, abräy, abräy!

Kan aldında kozır bol,

Piy aldında piyik bol!

Kanga kirzän kamayba,

Piygä kirzän yaltanba,

Kanga kirzän kayral al,

Tiliñ aka yarj tart,

Tizän ala çäğü tart!

Abrey, abrey, abrey!

Kağan önünde güçlü ol,

Beyin yanında dik dur!

Kağanın yanına girsən, utanma,

Beyin yanına girsən, çekinme.

Kağan yanına girsən iyilik al,

Senin dilin keskin olsun,

Dizlerin yere değmesin!

Kam ilk kapıdan geçer ve ikinci kapıya yanaşır. İkinci kapıda da o, yine kapıcı ile konuşur.

Kam, ocağın yanında oturan herhangi bir diğer kişiye yaklaşıp onun üzerinde *abräy* geleneğini yapar, tokmak ile onun başına dokunur, aynen ilk kapıda yaptığı gibi ve şu sözleri söyler:

Altın kästik pıkınıñ pıç!

Altın bıçakla, uyluğunu kes!

İkinci kapıyı geçerek kam üçüncü kapıya yanaşır, orada da kapıcı ile karşılaşır.

Kam yine ocağın yanında oturan bir diğer herhangi kişi üzerinde *abräy* yapar, şu sözleri söyler:

Senin göz kapakların altın iğneyle dikilmiş. ¹

Kamın şarkı (şiiir/dua) icra tarzı fevkalade farklılaşmıştır. Onun sesinde korkuya benzer yalvarış duyulur. O, eğilir, selamlar ve onun kendi önünde hafifçe tefini sallar. Kam, Taylık-Han'a şu sözlerle gelir:

Aay, mörgü, aay mörgü aay mörgül. . .

Kam, selamlar ve tefini önde sallayarak yavaşça evin başköşesine doğru yönelir. Ondan sonra ellerini sallayarak geri çekilir. Bunu üç kere tekrarlar, kam, ruhun yanına girip girmemeye karar verememiştir.

Taylık-Han, kama döner ve nereden geldiğini sorar.

Aaay! Pudu-mınañ tınardan ala, kam!

Aaay! Kam, ayakları

üstüne dayandığından beri!,

Murdu-mınañ tınardan ala, kam!

Kam burnuyla nefes almaya başladığında!

Kanaattu uçpagan,

Kanatlarıyla uçan,

Kaygaktu paspagan, kam!

Ayak basmayan, Kam!²

Ak adanıñ sagırgayıp,

Ak adanın şakırdarak,

Taş orbuna tayanıp,

Taş tokmağa dayanarak,

Tabılğıña şidäñip,

Çayır melekeseine dirseğini dayayıp,

Ala barska tayanıp,

Ala barsa dayanıp,

Ak adaña Söönüp,

Ak adana yaslanarak,

Kajı yärdäñ kabilıp çıktıñ;

Hangi yerden kapılıp çıktın,

Kajı yärdäñ küläp çıktın?

Hangi yerden içip çıktın?

Adı yolun aydın, kam!

Adın yolun aydın, Kam!

Kam önünde tefini sallamaya devam eder. O, kamlık yaptığı ulusun saygı duyduğu Yayıq'ın adını söyler. ³

Kam Taylık-Han, ruha cevap verir:

Polorçık polgon ay kara jıstañ

Ay kara yıştan dörtñala gelip,

kabilbadım.

kapılmadım.

Alakança ay yatıdañ küläp çıkkam!

Ayla parlayan stepten avucumla

içerek, çıktım!

Ulu Bayat kăzä oturgan,

Ulu Bayatla yönetenden,

Üssün yanıñ üç kazık,

Üst yanın üç kazık,

Aldın yanıñ muñ kazık,

Alt yanın bin kazık,

Göz kapaklarının açılmaması için.

Harfiyen tırnaklı pençeler.

Kanakay kamlık ayinini Çoluhoy ulusunda yapmıştır, bundan dolayı da o, kendi yâr suudun âzi yıyık'ı, yani ânäm yuräkäy'i işaret etmek zorundadır.

Üç toluktu nām Yüräkäydañ çıktım.

Ääy, ääy!

Kiji bolzo, adı polor,

Kiik polzo, tüktü polor!

Nä tägäniñ kaldıgızın,

Nä tägäniñ üräzin?

Adı pajın ajdın, kam!

Kam tefine vurur ve devamlı şiir okur. Ruha cevap verir.

Nä tägäniñ kaldık poloyın!

Nä tägäniñ ürän poloyın!

Uktu udul' üräni-min!

Uçukçunuñ? kaldığı,

Töstü kamnıñ kaldığı ädäm,

Yölgö' çünün üräni ädäm!

Kam, Taylık-Han'ı bütün ataları tös'lerin adlarını söyler.

Kam, bütün kam atalarının adlarını söyler.

Kam Apurnak kağılgam,

Kam Sölpöktön targılgam,

Kam Otkonnoñ kışırğam,

Kam Yärännän kıyırğam,

Kam Mitkädän, kam Mitamnañ!

Kam Yazı-balık kışırğam,

Kam Sargabañ tarılgam,

Kam Kobordoñ kıyburgam,

Üç köşeli anam Yürekey'den çıktım.

Eeey! Eeey!

Kişi olsa, adı olur,

Geyik olsa, tüylü olur!

Soyun sopun nedir?

Kama ne dersin?

Adı ve başı aydın, kam!

Kam'ı çağırın son kalan olacağım!

Kam'ı çağırın ahvad olacağım

Ben, kamın ahvadı!

Kirişi bükenin soyu ben,

Ruhları olan Kam'ın adamıyım,

Yayla kamlık yapanın ahfadıyım ben!

Kam Apurnak'la bağlantım var,

Kam Sölpöktön, beni celbetti,

Kam Otkon'u ardından çağırdım,

Kam Yeren'in ardından haykırdım,

Kam Mitke ve Kam Mite'den!

Kam Yazı-Balık'ı çağırdım,

Kam Sargaban beni celbetti,

Kam Kobor ardından koştum,

Udul kamın sinonimidir (mukayese ediniz. Moğolca udul kadın kam). Kam çağrılarında kam çok sıklıkla kendisini udul ve udıl diye adlandırır. Uzılı yäldü kam udul Kanakay ädäm (ben ruhlarla konuşmaya muktedir ağza sahip kam Kanakay). Kamı ruhlar da böyle adlandırırlar. Uzi yäldü kam udulım (Ben, ruhlarla konuşmaya muktedir ağza sahip kamım).

Uçukçu kam'ın sinonimidir. Yanıs som'ya kamlık yaptığı zaman, kamı böyle adlandırırlar. Yer yarığını muhafaza etmek için, kam, uzman bir ustanın yardımıyla 27 tane keten ve inek veya öküzün kirişinden yapılmış ip alır, bu ipler "uçuk" diye adlanır (yaşam tarzında sadece kumaşı dikmek için olan ipler adlanır uçuk diye adlanırlar). Bu iplerle yerin(dünyanın) yarığı/deliği dikilir.

Uçukçu – kam dilinde yayın kirişi olarak da adlanır.

Yölgö – uzman büyücüler ve kamların, onun yardımıyla kamlık yaptıkları küçük yay.

Yölgöyirgä – yay yardımıyla büyücülük yapmak, kamlık yapmak.

Kam Pönök pazılga!

Taylık-Han yeniden sorar:

Ääy, ääy!

Karada ala poyuñnañ-ba

Kalık-ta ala kijidän-bä?

Adı bañın aydın kam!

Kam yine selamlar, yavaş yavaş söyler:

Kara-da ala poyumnañ ämäš,

Kalık-ta ala kijidän ämäš

Arşındayın tazılım bir,

Arbalajın kılgam bir,

Ozii mınıñ adazı polgon,

Aylı yärdäñ ayrılğan,

Argıs kanga sabılğan;

Kündü yärdäñ ayrılğan,

Kündüs kanga sabılğan.

Är poyumnañ özü mäniñ adam polgon.

Aläš täğän är yigit.

Anın kulgu.

Anaň kalğan kaldıktar

Attıñ kulagı üç tüñäy,

Än ortonı är pojumnuñ.

Kakankay täğän är yigit-min!

Är pojumnuñ yär äjiktäñ kabbıla yättim.

Argımak ayak tär alıp yättim,

Ärdiñ karagın taş alıp yattım!

Taylık-Han söyler:

Ääy, ääy!

Pistiñ yayğan kızılkurt,

Kayış kurlu kara almandu,

Tüktü paştı kündü äll

Pilinbägän pilindi-bä?!

Tıyın bagan tıyındı-ba?!

Kam Pönök bana baskı yaptı!

Eeey! Eeey!

Karadan mı geldin?

Halktan – kişiden mi geldin?

Adın, başın aydın kam!

Kara yerden gelmedim,

Halktan-insanlardan gelmedim. . .

Otların içinde köküm biri,

Arpaların içinde burçağım biri,

Bizden bir ata olursun,

Ayla aydınlanan yerden bölündüler,

Argıs Kağan'a salınan;

Güneşli yerden ayrılan,

Kündüs Kağan'a salınan,¹

Erkeğim, benim öz babam idi,

Er yiğidin adı Aleş.

Onun ahfadı.

Ondan geri kalanlar,

At kulağına denk, üç erkek kardeşiz,

Üç kardeşten ben ortancayım,

Er yiğidin adı Kanakay!

Eşiklerden halsiz kalarak yettim,

Atımın ayağını terletip yettim,

Gözlerim yaşla taşarak yettim!

Eeey! Eeey!

Bizim yaydığımız kızılkurt,

Deri kayış sahibi kara haraçgüzar,

Gün altında yaşayan saçlı halk,

Bilmeyen, bilindi mi?!

Önemsemeyen, önemsendi mi?!

Çocuk kut'u – Teleütlerde kızılkurt/solucan (kızılkurt) ile kıyaslarlar, buradan da kam dilinde halk-insanlar "kızılkurt" adını taşırlar. Diğer taraftan ruhlar, kamı ve insanları genel olarak adlandırarak kendisinin, onlar üzerine olan üstünlüğünü vurgular.

Kam söyler:

Yalınanımdı ukkay-pädiñ?!

Yalbarganımdı säskäy-pädiñ?!

Ääm közüñ körgöy-pädiñ?!

Ärü çıray pakkay-padiñ?!

Bizim yakarışımızı duydun mu?!

Bizim yalvarmamızı hissettin mi?!

Hoşgörülü gözlerinle gördün mü?!

Merhametli yüzünü gösterir misin?!

Taylik-Han:

Ääy, ääy!

Tayka polgon tolu tutsañ,

Talay polgon ajın tutsañ,

Kan yargızı anda polor!

Eeey! Eeey!

Eğer tolu'yu taygada tutsan,

Eğer denizden içecek tutsan,

O zaman Kağanda and olur!

Kam sırtını könöklere döner, karakuşa yönelir:

Yäs tırmaktı kara kuş!

Ustar ätkän tor ajagım,

Ustar ätkän kızıl çuñır,

Koldoñ kolgo kabil tüş!

Üç orolo kurçay tüş,

Altın torn salıp tüş!

Bakır tırnaklı karakuş!

Ustaların yaptığı "tor" kâse,

Ustaların yaptığı kızıl ve derin,

Elden ele dolaşıp!

Üç kere çevrilerek düş,

Altın tor (kâse) salıp düş!

Kam, orada bulunanlar için görünmez olan kâseyi karakuş'un pençesinden alır.

O, onun içine görünmeyen içkiyi doldurur ve Taylık-Han'a götürür.

Kam yüzü könök'lere gelecek şekilde ayakta durur ve bir elinde tefini tutar, diğer eliyle de tokmağı sallar ve ruhlara yönelir:

Orguçular orgıy salgar,

Purgunçılar pırgıy salgar!

Uzundagızın tübänä,

Tübündägizin uzunal

Pirinçi ayak bilgili-yargılı ayak,

Piradamnın alkıştı ayak!

Aylı çäygän ak ayran,

Ay murduñ nı yara alzın!

Kündü çäygän kök ayran,

Toñ köksüñdü polö alzın!

Bükenler, eğin – бүкүн,

Burgucular karıştırın!

Uzaklarda bulunma,

Dipte olmamak için, zirvede ol!

Birinci kâse, bilgiliden yargılı kâse,

İlk atamdan alkış alan kâse!

Aylı hazırlanan ak ayran,

Ağzın ikiye açılın!

Gün çayan gök ayran,

Sert sırtında aksın, sırtını bölün!

Kam, könök'lere yaklaşır, elinde tefin pars'ını tutarak, onunla könök'lere dokunur. Tefiyle 5 kere yatay şekilde hat çizer, kam bununla könök'ü 5 parçaya bölmüş olur. Ruhlara 5 kâse abırtka getirmek zorundadır. Kam, güneş yönünde döner ve söyler:

Ayıra körzöñ adam Taylık-kan.

Yutkun, atam Taylık-Kağan.

Bu, kamın ilk kâseyi, ruha verdiği anlamına gelir. Kam sanki bir şey yutmuş gibi hareket eder ve yüksek sesle geçirir: o ruh, kendisine sunulan kâseyi içer ve abırtka'nın kalitesine olan memnuniyetini gösterir.

Kam ikinci kâseyi ruha sunar ve söyler:

Äkinçi ayak yardılı ayak,	İkinci kâse, yargılı kâse,
Äki adamnıñ kadandu ayak!	İkinci atamın, gelen kâse!
Oñ közüñnän körgöy-minän,	Sağ gözünle görmez misin,
Oñ aldyrñ pärgäy-minän?!	Sağ elinde alkış vermez misin?
Ääm közñ körgöy-minän?!	Şefkatli gözünle görmez misin?
Aru çırayñ pakkay-minän?!	Arı gülüşünle yüze gülmez misin?

Kam yutkunma hareketi yapar ve geçirir: ruh ikinci kâseyi içer ve memnun kalır.

Kam Taylık-Han'a üçüncü kâseyi sunar ve şöyle söyler:

Üçünçü ayak ülgülü ayak,	Üçüncü kâse, örnek kâse,
Üç adamnıñ yargılı ayak!	Üçüncü atamdan yargılı kâse!
Kan tarınbas polbos-pa,	Kağan hiddetlenmez mi acaba,
Kara parıp körböş-pö?!	Ona varıp, görmek olmaz mı?
Piy tarınar polbos-po,	Bey hiddetlenmez mi,
Päri pagıp körböş-pö?!	Beri bakıp görmez mi?

Taylık-Han üçüncü kâseyi içer, lütüfkârlıkla kama cevap verir:

Ääy! Ääy!	Eeey! Eeey!
Aylü çägän ak ayran	Aylı hazırlanan ak ayran,
Ay murdumdı yara aldı!	Dudakların ikiye ayrıldı!
Kündü çäygän kök ayran,	Günde hazırlanan gök ayran,
Toñ köksümdü pölö aldı, kam!	Sert göğsümü böldü, kam!

Kam dördüncü kâseyi Taylık-Han'a şu sözlerle sunar:

Törtünçü ayak yölgölü ayak,	Dördüncü kâse, büyüklü kâse,
Tört adamnıñ kadandu ayak!	Dört atamdan gelen kâse!
Ärikpazän ärdinni,	Eğer bıkmazsan, dudaklarına değdir,
Puzukpazañ murdundu sal!	Eğer tiksınmezsen, ağzına al!
Altın yargındı çäçkäy-pidän,	Altın yargını açmaz mısın,
Aylüdiñ küñiñ körgöy-pidän?!	Ay altında yaşayanı görmez misin?
Kümiş yarındı pärgäy-pidän,	Gümüş yargını vermez misin,
Künbüdüñ künun körgöy-pidän?!	Gün altında yaşayanı gördün mü?

Kam beşinci kâseyi sunarak şöyle söyler:

Pälağaş kannıñ pazınçı ayak,	Peleğes-Kağan'ın beşinci kâsesi,
------------------------------	----------------------------------

Päş adamnıñ yargılı ayak!

Kalganadın kagın pärgär,

Kanıma tolo salıp pärgär!

Ulu tübün şıpkap tutkar.

Oñ közünäñ körgöy-minä,

Oñ alkıjıñ pärgäy-minä,

Äzändikkä pärgäy-minä,

Älbäk küngä yayagay-minä?!

Kam, Taylık-Han adına konuşur:

Ääy! Ääy!

Oñ közümnäñ körörüm, kam!

Oñ alkıjım pärärim!

Äzändikkä tämdarım,

Älbäk küngä yayagım!

Kam artık daha güvenli şekilde konuşur:

Ak Ülgänniñ yayunça

Altı örköştü ak adanıñ,

Paştapkızım ala barsta tayandım,

Ak adanga sööndüm,

Ak mardıñ ak Taylıktañ

Argış surap yayalıp yattım.

Oñ közünnäñ körüp kalzanı

Oñ alkıjıñ pärip kalzanı

Kam, Taylık-Han adına cevap verir:

Ääy! Ääy!

Altı örköştü ak adanıñ,

Altı köstü ala barsıñ,

Salgınduda kündä yölök polzuñ!

Saylı kündä yölök polzun!

Yañılğanda yaak polzun,

Sürnü kändä tuygak polzun!

Kündü älgä tuygak polzun!

Kam, yeniden Taylık-Han'a yönelir ve ondan, daha ileri Kıçkıl-Han'a gidebilmek için kendisine refakatçi yardımcıları ister:

Mınañ ozo kağılbadıñ,

Tunañ ozo külbäbädım.

Beş atamdan yargılı kâse!

Sonuncu düşürerek, ver!

Kağanıma dolu kâse ver!

Ulu tüpün için temiz tut.

Sağ gözünle bakmaz mısın,

Sağ elince alkış verir misin,

Esenlik için vermez mi,

Zengin – geniş günler yaratmaz mı?!

Eey! Eey!

Sağ gözümle, kama bakarım!

Sağ alkışım veririm!

Esenliğe salıveririm,

Kolay ve zengin günler yaratacağım!

Ak Ülgen yaratınca,

Altı hörgüçlü ak adanıñ,

İlk kez ala barsa dayandım,

Ak adana dayandı.

Ak mar'dan ak Taylık'tan

Alkış aldım, yayılıp yettim.

Sağ gözünle baktın mı!

Sağ alkış verip kalsan!

Eey! Eey!

Altı hörgüçlü ak adan,

Altı gözlü ala pars,

Rüzgârlı günde seni korusun!

Kötü günlerde dayanak olsun!

Yanıldığında, sana cevap versin,

Tökezediğinde, tutanak olsun!

Gün altında yaşayan halka fayda olsun!

Şu ana kadar ruhlara katılmadım,

Evvelden (şarkı) mırıldanmadım.

Är aldına älçi pär,

Paştap çıgarga paşçı!

Önümde gidecek elçi ver,

Beni yönetecek başçı ver.

Kam, Taylık-Han adına kabul eder ve söyler:

Är aldına älçi päräyin,

Paştat çıgarga paşçı päräyin,

Karaganiñ köstö polzın,

Karmagañın köldo polzın!

Önünde giden er elçi vereyim,

Başa çıkarak başçı vereyim,

Kendi gözünle görürsün,

Yakaladığın, elinde kalacak!

Kam bir kaç kez Taylık-Han'ı selamlar, şu sözler eşliğinde yapar bunu:

Mörgü-bä, mörgü! Mörgü-bä, mörgü!

-Selamla, selam! Selamla, selam!

Kam, Taylık-Han'ın meskeninden çıkar. O, Taylık-Han'ın meskenine girerken kapının yanında bırakmış olduğu kendi yoldaşına-ruha döner. Yoldaş-ruh, kamı şu sözlerle karşılar:

Ääy! Ääy!

Çıktın-ba, kam?

Kan äjigiñ açtın-ba?

Kan yargızın aldın-ba?

Kan äjigi päk poldı-ba?

Pıy äjigi päk poldı-ba?

Eeey! Eeey!

Çıktın mı, kam?

Kağan eşiğini açtı mı?

Kağan yargısını aldın mı?

Kağan eşiği bek oldu mu?

Başçı eşiği bek oldu mu?

Kam cevap verir:

Kan äjigi kat olgon yok,

Pıy äjigi päk polgon yok!

Kan yargızın algandıy-min!

Kağan eşiği erişilmez idi,

Başçı eşiği pek değildi,

Kağan yargısı aldım ben!

Kam doğrularak, ayakta durur ve yüksek sesle kendi ruhu-kaz'ı (kaz) çağırır, şimdi onunla yolunun daha ilerisine devam edecektir:

Yayık käskä-yañılbas,

Yagı ala Çımar kas,

Ädil käskä ärikpäs,

Äägi ala Çımar kas!

Boğazlardan geçerken yanılma

Ala çımar kazın,

İdil nehrini geçse,

Ala çeneli Çımar kaz!

Kaz, kamın çağırısına cevap verir. Şimdi kam, kaz'ın sırtında gider. Kam, kazın çığlığını taklit eder. Daha ileri bölümde kamın sesinde kaz'ın ötüşleri duyulur.

Kam, kaz'a yönelerek şarkı söyler:

Oñ kanadıñ yaya sal,

Sol kanadıñ kıma sall

Ak ayastıñ aldı mınañ,

Ak puluttun murdu mınañ,

Kapşıgayla kabılı otur!

Sağ kolunu yayıp sal,

Sol kanadını açıp sall!

Ak aydınlık altında,

Ak bulutun önünde,

Hızla uç!

*Kalbırakka targı-bı-otur,
Sürgän yärgä sürä yät,
Körgön yärgä köröyat,
At ködurbääs ar tolunu!
Toludın baji körünä kaldı,
Toludın baji pildirä kaldı,
Alkım yätsin üssün Ülgändäl*

*Gürültüyle kanatlarını doğrult,
Farkettiğin yere sür, yet,
Gördüğün yerde yakala,
At kaldıramaz temiz tolunu!
Tolu'nun başı görünür,
Tolunun başı farkedildi,
Alkışım yetsin Ülgen'el*

Kam ayağa kalkar ve çevresinde döner. Bu hal, kendisi tarafından ileri gönderilen tabu'ya yetiştigi anlamına gelir.

Tabu'ya refakat etmesi için gönderdiği kamin ruhlar, kendilerini yolda tutulmasından dolayı memnuniyetsizliğini kama bildirirler.

Ruhlar, kama haykırırlar:

*Alay, alay, alay kam!
Saktay, saktay, - sak poldim!
Sañırskan kuyrugun sart kästim!
Kärä yärip kazındıñ-ba?
Katu agajıñ çamındın-ba?*

*Alay, alay, alay kam!
Bekledim, bekledim, bekledim!
Saksağan kuyruğunu kestim!
Kara yeri kazdın mı?
Katı ağacın yontun mu?*

Kam önündeki ruhları doğrular, onlardan kendisine hiddetlenmemelerini rica eder:

*Karayärin kazınbadım,
Katı agayın çamınbadım.
Aylüdiñ kuuni küç polup,
Aylık polup kabılıp yättäm;
Kündüdiñ kuuni küç polup,
Kündük polup kabılıp yättim.
Korlonbogor oksınbagar,
Tabıçılar toluçılar!*

*Kara yerini kazmadım,
Katı ağacını yontmadım,
Ay altında yaşayan halka güç olup,
Aylık mesafeden yetiştim,
Güneş altında yaşayanlara güç olup,
Günlük mesafeden kapılıp yettiştim.
Hiddetlendirme, yerme,
Tabu ve tolu'ya eşlik edenler!*

Kıçkıl-Han'ın adını telafuz ederek "ak maldın adalı aygır yaldu kan Kıçkıl", kam könök'lere ve talu'ya yaklaşır; iki könök ve üç tolu'yu ayırır ve onları Kıçkıl-Han'a verir. Ona yönelişinde kam, kendi başısını iyileştirmesi için, beş könök ve beş tolu'dan bahseder:

*Ak Mardıñ adızı.
Aygır yaldu kan Kıçkılga,
Päş yakalu ağır tolu.
Tura yiktü tös könögim,
Är aldımnañ yayalıp körgär!*

*Ak Mar'ın babasına,
Aygır yelesi Kağan-Kıçkıl,
Beş kapıya temiz tolu,
Dış dikişli, akağaç könök'üm,
Benim önümnden giderek, girin!*

Päş jakalu ağır tolu,
Tälkildägän pay sabam,
Ködürmäli köl tapşı,
Agi Mardın adazına,
Aygır yaldu kan Kıçkılga,
Är aldımnañ yaylı-oturl
Mänçä polup kabılı oturl
Ködürmäli köl täpşim,
Kök pulutça köçüp kirzin!

Beş kapıya temiz tolu,
Sallanan bay sabam,
Yükseltmeye uygun göl tepsim,
Ak Mar babamıza,
Aygır yeleli Kağan-Kıçkıl,
Er önümünden yaylı, oturl
Benim gibi fırla, git!
Yükseltmeye uygun göl tepsim,
Gök bulut gibi göçüp gir!

Kam, baş ruh ak Mardın adası Han-Kıçkıl'a, kendi seyahatinin amacı için gider. Han-Kıçkıl ruhun yaşam yerinin üç kapısında kam, kendi refakatçi ruhlarını bırakır, Han-Kıçkıl'ın kapıcıları ile konuşur, nihayetinde de bizzat ruhun huzurunda kendi yeni tefini gösterir. Orada da kamın Taylık-Han ile gerçekleştirdiği konuşmanın aynısı gerçekleşir.

Kam, Kıçkıl-Han'a da sunuda bulunur. Han-Kıçkıl'a da, ak Mar ve Taylık-Han'a yapılan kamlık ayini tekrarlanır.

Kıçkıl-Han ruhla olan konuşma tamamlandıktan sonra kam, onun yaşam yerinden dışarı çıkar ve yine kendi kazını çağırır ki, onunla seyahatinde geri dönecektir. Kam, kaza şimdi eve döneceğini söyler. O, şarkı söyler:

Oñ kanadıñ yaya sal,
Sol kanadıñ kıma sal!
Ak ayastñ aldı mınañ,
Ak puluttuñ murdu mınañ,
Kapsıgayla kabılı oturl,
Kalbırrakka tartılı oturl,
Alançığım ak yaldıma,
Çäçis kıyın tört tolukkal

Sağ kanadını yayıp sal,
Sol kanadının cırpıp sall
Ak ağacın altında,
Ak bulutların önünden,
Hızla uçuşup oturl,
Kanatlarını aç ve git,
Ak alançığımın bayrağına,
Dört köşeli (ev), sekiz kütüğe!

Kam uzun süre döner, bu durum şimdi onun geriye döndüğü anlamına gelir.

Eve dönüş yolu üzerinde kam, Kıçkıl-Han'a giderken geçtiği bütün etapları birer birer geçer. O, ak mar'ı geride bırakır, üzüt'lerin harap edilmiş yerlerini geçer ve On yätti kannın yaralış yär (on yedi hanların yol ayırımına) kadar gelir. O, en uzak Yayık'a (änäm Pras içtär) varır ve ona, şimdi Han-Kıçkıl'dan evine döndüğü hakkında bilgi verir:

Sırk yätpäs taş könök!
Anäm Pras içtäril
Aygır yalbu kan-Kıçkıldın,

Dibine sırk yetmez taş könök!
Anam Pras akıntısı!
Aygır yeleli Kağan-Kıçkıl,

Alnçığım ak yaldıma,

Säçtis kıyın tört tolukka,

Män sabılıp par-yadım.

Ak alaçıkımın bayrağına,

Dört köşeli (ev), sekiz kütüğe!

Gürültüyle arkadan fırlar yeterim.

Bu kelimeleri kam, sekiz yayık'lara tekrarlar.

Son *Yayık*, *yüräkäy*'ı geçerken (Çoluhoy ulusuna daha yakındır) kam son kez döner, evin ortasında dikilerek, ruh-kaz'a yönelir. Kama şöyle söyleyerek onu salıverir:

Yayık kăçsä yañılbas,

Yagı ala Çımar kas!

Ädil kăçsä ärikpäs,

Ääri ala Çımar kas!

Süt ak köldän sugatal,

Sÿrün tuudany ämätal.

Karlÿga körünbä,

Kamçılga tüyürbäl

Nehirden geçse yanılmaz,

Ala boyunlu Çımar kaz!

İdil geçerse, kederlenmesin,

Kızıl boyunlu Çımar kaz!

Ak süt gölünden iç,

Sürün dağından beslen.

Elleri olana görünme,

Rüyada kamçılı olma!

Ondan sonra kam kapıya gider ve orada, eşiğin yanına çömelir. Eşiğin iyesi hemen kama, kendi adını söyleyerek seslenir:

Ääytü, ääytü, kara kööş!

Aayte, aayte, Kara Kööş!

ve kama Kıçkıl-Han'a yaptığı seyahatini sorar:

Kan äjigi kat poldı-ba?

Kağan eşiği kilitlendi mi?

Piy äjigi pāk poldı-ba?

Başçı eşiği pek oldu mu?

Kan yargızın aldın-ba, kam?

Kağan yargısını aldın mı, kam?

Kam cevap verir:

Kan äjigi kat polgon yak.

Kağan eşiğin erişilmez idi,

Piy äjigi pāk polgon yok!

Başçı eşiği pek idi!

Kan yargızın algandiy-min!

Kağan yargısını aldın mı!

Ayna pazar yolına.

Aynaların (kötü ruh) yolunda gitme,

Altı çulğanıp yadıp kal!

Altı kere dönüp kal!

Ayna yolın poş pärbäl

Aynalara yolu boş (geçit) verme!

Kam kalkar ve başköşeye gider. Peykedeki kendi normal yerine oturur.

Kam şu sözlerle kendi *tös*'lerini salıverir:

Yardım paskan jaş ÿlandar,

Sırtıma basan genç çocuklar,

İnim poskan är ÿlustar,

Omzuna basan erler,

Tuular, tuular paştarna. . .

Dağlar başlarına. . .

Hatta rüyada bile benden başka kimse olma.

Yälä, yälä poylorna

Kıyma kılış tudun turgar,

Kirmä kiriş tartın turgar!

Kıçırganım säk ugugar!

Kıygırganım yap ugugar!

Yele, yele başlarına

Ay gibi kılıç tutunup, dur,

Kirmen kirişini ger, dur!

Sesimi dinle, kulak ver!

Çılgılığımı o duymaya hazır ol!

Kam tefine vurmaya ara verir, tokmağı, sanki parmağında bir kementle asılıymış gibi tutar. Kam üç kere tefin derisine şaklatır. Tokmağı tefin kabzasına sokuşturur, tefi ise resimlenmiş yüzü duvara dönük olarak peyke üstünde köşeye bırakır. Kam bir kaç kez esner. Ona yän könök, içinde abırtka olan ve büyük könök'e, kaseye bağlanmış olan küçük bir kase verirler. Kam ondan *pozogo* (eşik) iyesine serpiştirir ve bir kez daha ona yönelir:

Ay karazı yoruktu,

Ayu paşmak ödüktü,

Tün karazı yaruktu,

Tüktü paşmak ödüktü!

Alton ayu täräzi,

Ayak uçka yätpäytän,

Yätton ayu täräzi,

Yän, uçuna yätpäytän,

Kärä sööm azulu,

Käzik pıçkak tırmaktu,

Adazınan küçtü tuğan,

Adam küçtü, Kayrakan,

Üç äyiktü kara Göös-kan!

Ay karasında yola çık,

Ayı potundan pabuçlu,

Gün karasında yola çık,

Yün pabuçlu!

Altı ayı postu,

Ayakucuna yetmez,

Yedi ayı postu,

Kol ucuna yetmez,

Süyüm azı dişli,

Tırmaklı kesik ayaklı,

Atadan daha güçlü doğan,

Atam güçlü, Kayrakan,

Üç eşikli Kara Göös-Kağan!

Kama tütün çubuğu verirler ve o da içer. Bu şekilde yeni tefle yapılan kamlık ayini tamamlanmış olur.

III

Kıçkıl-Han'a bu kamlık ayinini kam eski tefini yenisiyle her değiştirdiğinde yapmak zorundadır.

Yukarıda söylediğimiz gibi orada hazır bulunan Teleütlerin tasavvurlarına göre ruhlar, yeni kam seçimi esnasında onun yaşamı boyunca toplam kaç tane tefe sahip olabileceğini tayin ederler. Her bir kam için tayin edilen tef sayısı aynı değildir: üç taneden on iki taneye kadar olabilir.

Tefinin ne zaman yenileneceğine kam kendisi karar verir. Eski tefi uzunca kullanımdan sonra iyice hırpalanıp eskimesi neticesinde, kam kendisine yeni bir tef yapmalarını rica eder. Kamların beyanlarına göre, yeni bir tef yapması, eskisini

yenisiyle değiştirmesi gerektiği vakti ruhlar bildirir. Kamlar sık sık tef değiştirmeyi istemezler, bundan kaçınırlar, çünkü teflerin sayısı, var olan inanışlara göre kamın yaşam süresini de belirlemektedir. Kaç tef kullanacağı ruhlar tarafından tayin edilen kam, her tefini, aynen ilk tefini edindiğinde icra edilen karmaşık izlek (prosedür) uygulayarak her bir yeni tefini “Kıçkıl-Han’a gösterir”. Yukarıda da söylendiği üzere kam, eski tefinden sadece metal kısımları yatay demir *kirişi*, tabi diğer askıntılarıyla ve tokmağını bırakır. Tefin kalan kısımları (kasnak ve deri) yeniden hazırlanır. Yeniden üzerine resimler nakşedilir. Yeni tefi de eski tefinin aynısı gibi olmalıdır.

Bazı ruhlar tarafından kendisine az sayıda tef edinebileceği tayin edilen kam, ruhlardan gizli olarak eski tefini yeni tef ile değiştirdiği haller de olur.

Böyle bir durumda kam bunu kimseye açıklamaz, tefi, yakınları ona gizlice yaparlar. Hiçbir törensel kamlık ayini yapılmaz. Kam bu “yasal olmayan” tefini Kıçkıl-Han’a göstermeye gitmez.

Kamın ölümüyle onun tefinin “yaşamı da sonlanır”: bunu göstermek için tefin derisi bıçakla yarılır.

Kamın gömülmesinden sonra orada bulunanlardan herhangi biri (akrabası olması şart değildir) bıçak ile tefin derisini keser ve onu da ulustan uzak bir yere bırakır. O kişi tefi, şu sözleri söyleyerek ağaca asar:

<i>Altı örköştü ak adan,</i>	<i>Altı hörgüçlü ak adan,</i>
<i>Ala Kayınga ilil jat!</i>	<i>Ala kayına asılı yat!</i>
<i>Altın tuu</i>	<i>Altın tuğlu – bayraklı,</i>
<i>On yätti kannın taram yolgo çaçıl yat!</i>	<i>On yedi Kağana bölünen yola yayıl!</i>

Tefi kesen kişi ondan sonra “on yätti kannın yaçılışka onço kannın taram yolgo” (on yedi han’ın yolunda) konuşlanmış bütün *Yayık*’ların adlarını söyler. Bu kişi tefe hitaben şunları söyler:

<i>Altı örköştü ak adam,</i>	<i>Altı hörgüçlü ak adan,</i>
<i>Kan yolına kağılbay yazıñ,</i>	<i>Kağan yoluna daha gitme,</i>
<i>Ala Kayınga ilil yazın!</i>	<i>Ala kayına asılırsın!</i>
<i>Altın tuu şus yoluna ujalbay</i>	<i>Altın tuğlu Yer-Yol ruhları yoluna</i>
<i>On yätti kannım taram yolgo çaçıl yayın!</i>	<i>On yedi Kağan’ın yol ayırımında, saçıl!</i>

Kamın ölümünden sonra onun farklı akrabaları, tefin *çalu*’sunu (kabza) diğer kültürel nesnelerle evlerinde muhafaza ederler. Bu kabza ile ölen kamın koruyucusu ve onun bağışını miras yoluyla geçişi inanışları bağlantılandırılır (kabza, kamın atasını-öncülünü temsil eder). Kabza yıllarca saklanır, yeri değiştirilmez, *ämäğändär*’larla, *änäkälär*’larla (ruhların diğer tasvirleriyle, ataları nineleri

ruhların tasvirleri), *kürmüş*'le (evin koruyucusu), *kanattular*'la (av sanatının koruyucusu) birlikte genellikle babadan küçük oğula miras kalarak geçer.

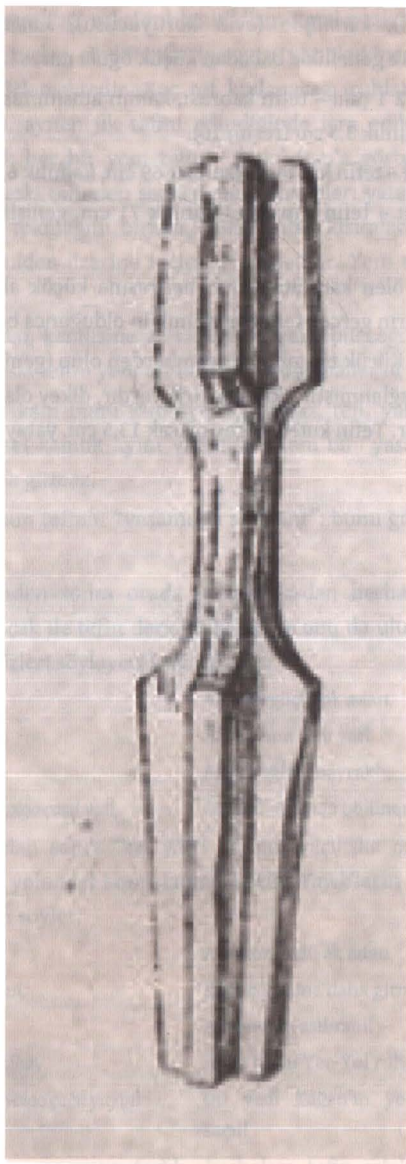
No: 3974-193e/2 1 *çalu* – tefin kabzası, kamın atasını tasvir eder. Uzunluk – 27 cm, geniş 5 cm, kalınlık 3,5 cm (resim 10).

No: 5063-4 *çalu* – tefin kabzası. Uzunluk 69 cm, kalınlık 6,5 cm (resim 11).

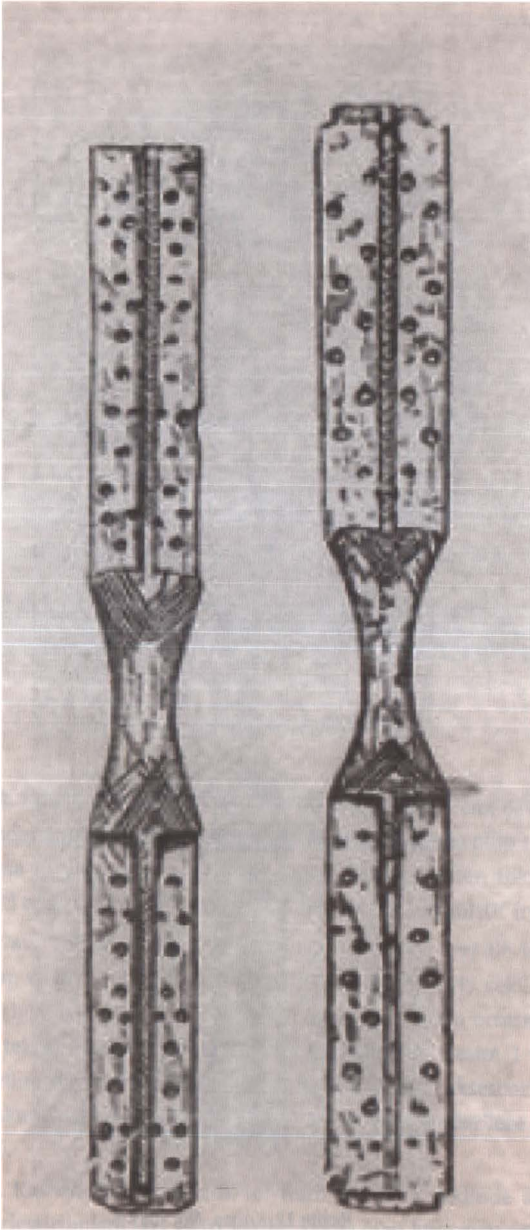
No: 5063-5 *çalu* – tefin kabzası. Uzunluk 71 cm, genişlik 8,5 cm, kalın 6,1 cm (resim 12).

Bundan başka ölen kam atalarının hatırasına küçük ahşap tefler hazırlarlar, tasvir teflerin onların gerçek teflerini mümkün olduğunca benzemesine çabalarlar.

No: 2334-98-1. Küçük tef tahta bir çemberden olup (genişliği 1. 5 cm, çevresi 38 cm), uçları ip ile bağlanmıştır, iki tane giriş vardır, dikey olan 12. 5 cm, yatay olan 9 cm uzunluğundadır. Tefin kutru: dikey olarak 13,5 cm, yatay 9. 5 cm'dir (resim 13).

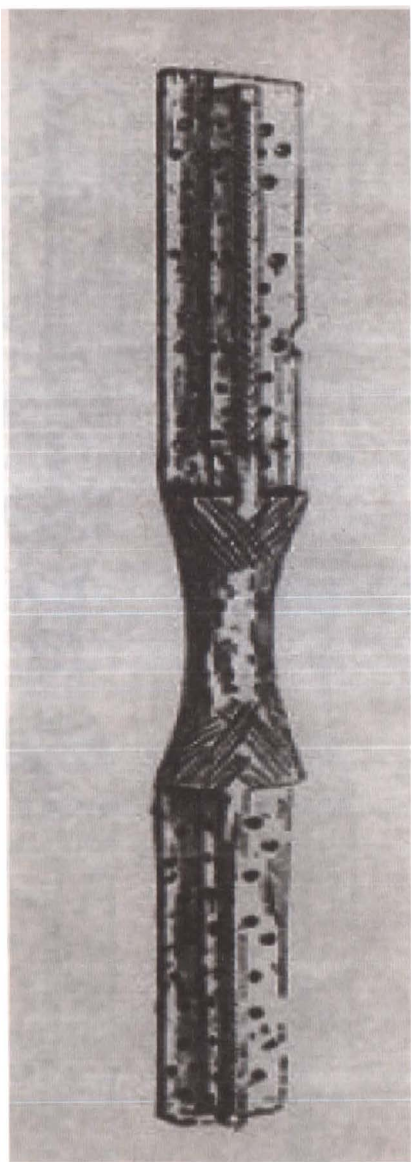

Resim 10. Tefin kabzası, No:3974-193e/2 1.

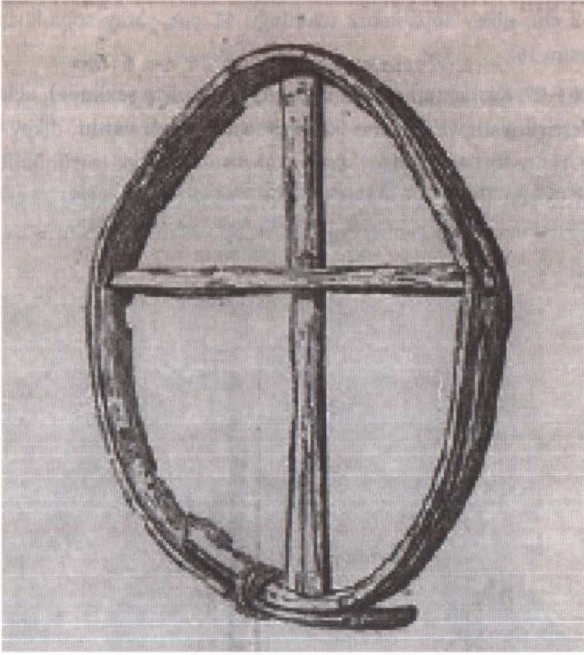

a b

Resim 11. a, b. Kabza, No. 5063-4.

Resim 12. Kabza, No. 5063-5

Resim 13. Küçük tef, No. 2334-98-1

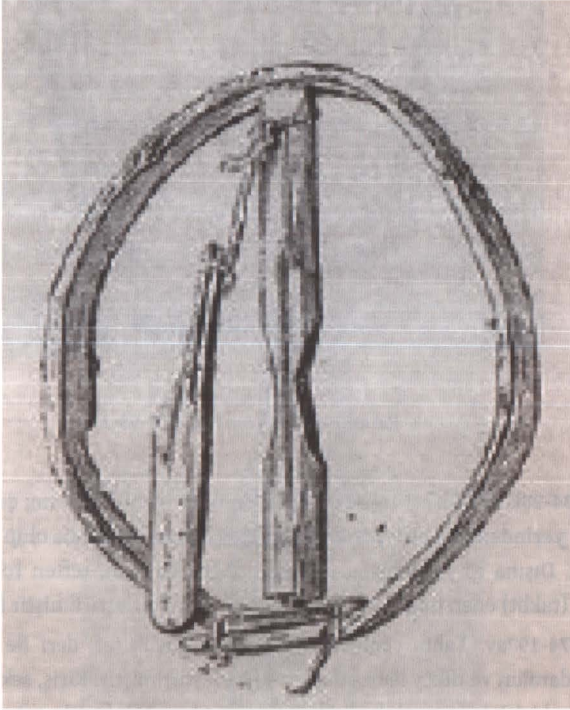
No: 2334-98k. Küçük tef tahta çemberden olup (genişliği 1 cm; çevre uzunluğu 34 cm), iki yerinden iple birleştirilmiştir, dikey kirişin ortasında olup 1 cm genişliği ve 9,5 cm. Dışına ip yardımıyla, uçlarına doğru daralan, teften tokmağı “orbu” sembolize (taklit) eden tahta sopa (uzunluğu 7,5 cm) birleştirilmiştir (resim 14).

No: 3974-197av. Tahta çemberden yapılmış küçük tef, deri ile kaplanmıştır, ortasında daralan ve dikey kabza dış kısma birleştirilmiştir. Kiriş, şekil bakımından büyük tefin kirişiyle uygunluk gösterir (resim 10 ve 11); kirişin ortasından, büyük tefin “kiriş”ini tekrar eden kirişe paralel tel geçirilmiştir (resim 1 ve 3). Kiriş, kasnağın iç yüzüne dayanmaktadır ve iki tane demir askı aksesuar (pandantif) vardır. Tefin yukarı kısmında telek (bezden yapılan emegender'lere de telekler) takılır (resim 15).

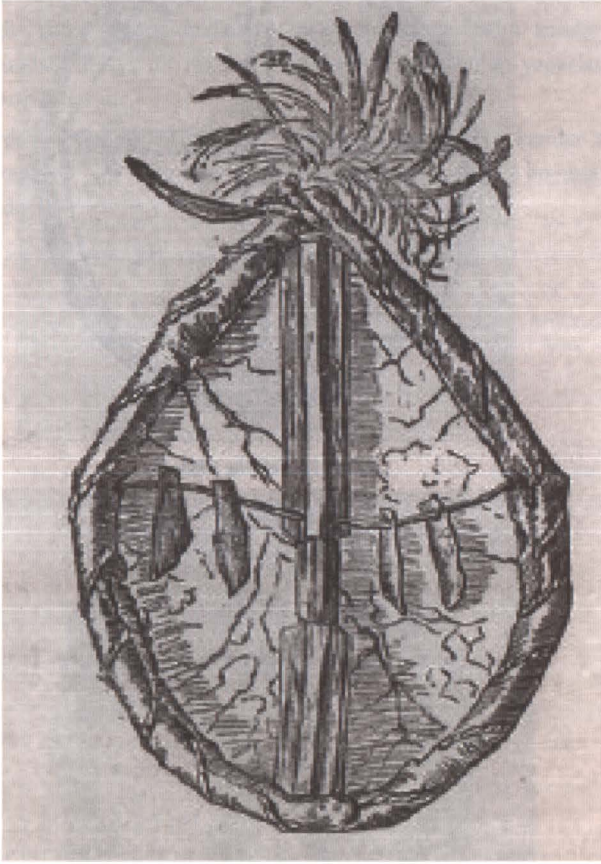
No: 5063-26. Kasnaktan olan küçük tef (tam bir daire şeklinde değildir), bir yerinde ip ile birleştirilmiştir, iki kirişi vardır. Dikey olan kiriş aynı zamanda tefin kabzasıdır, yatay kiriş ise tefin kirişidir (resim 1 ve 3). Tefin çevresi 33 cm, kasnak

genişliği 2 cm, dikey sopa-kabza uzunluğu 11 cm, yatay sopa-kiriş uzunluğ 9,5 cm'dir (resim 16).

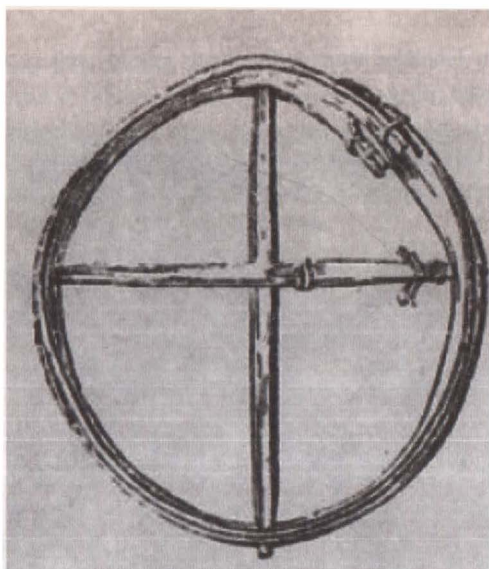
No: 5063-27. Kasnaktan oluşan kk tef (yumurta şeklinde), uçları ince keten ip ile birleştirilmiştir ve iki tane iki tane sopa - kirişi vardır, dikey tefin kabzası, yatay ise tefin kirişidir. Dikey tefin kabzasına, kürek görünümlü tahta sopa takılmıştır, "orbu" (tefin tokmağı) vazifesi görür. Tefin evresi 32 cm, genişliği 12 cm, yatay kiriş uzunluğu 8 cm, tokmak uzunluğu 5 cm'dir (resim 17).

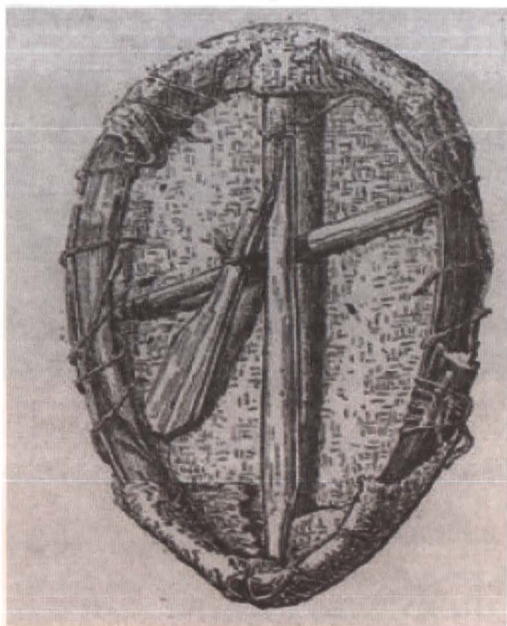
Resim 14. Tokmağı ve tef, No. 2334-98k.

Resim 15. Tef, No. 3974-197av.

Resim 16. Tef. No: 5063-26

Resim 17. Tef. No. 5063-27

Bu *çalı* (küçük tefler) muhafaza edilmektedir, teften ayrı olarak tutamaklarında (kabza) diğer kült nesneleri gibi, ezcümle, *emegender* (dişi ata) - ruhlarla muhafaza edilmektedirler.¹ Bu tefler Teleütler tarafından *emegender*, yani “kadın-ataların” tefleri olarak yaygınlaştırılmışlardır. Teleütler, *emegender* ve *enekeler*’in -elbette tamamı değil- kadın kam olduklarını, ancak aralarında kadın kamlar da var olmalıdır; bundan dolayı da onların hatırasına küçük tefler yaparlar; bu da *emegender*lerin tefleridir.

Teleütlerde *emegender*lerin (kadın atalar) arasında kadın kamlar oldukları hakkındaki kanı, bir kez daha Kamlık dinin kendi kökleriyle ana boyuna gittiğini göstermektedir.

Bkz.: Direnkova. Perejitki ideologii materinskovo roda u Altayskih Türkov. Duhi “ämägändär – örökönnör”. Sb. Pamyatiya Bogoraza, 1937, s. 123.

ALTAYLILARDA VE TELEÜTLERDE ATEŞ KÜLTÜ¹

Altaylılar ve Teleütlerin kültüründe ateş bilhassa *oçaq* (ocak) ateşine karşı, temiz velinimet ruh olarak *ot-äzi* (ateşin iyesi) duyulan hürmet ve saygı parlak şekilde görülmektedir. Yemek pişirilen, yurdu (çadır) aydınlatan ve etrafını ısıtan ateş alevi, Altaylılarda ve Teleütlerin tasavvurlarında “kendilerini koruyan tamamen canlı bir varlık” olarak tasavvur edilmektedir. Ateş, onlar için en temiz ve saygı değer ruhtur. Altaylıların ve Teleütlerin ateş kültüründe, ateşin iyesi ve ateş hakkındaki animatik ve animistik tasavvur kendi yansımasını bulmaktadır. Altaylı ve Teleüt her şeyden önce, bizzat ocağın kendisine: “üç köşeli taş ocaq” veya “taştan yapılmış ocak”a saygı duyar; fiziki olarak görülen ateşe ve alevlerine, avluyu yalayan onun uzun dili, kendilerini yemesi, demir bıçak ile yaralaması, demir sopasıyla dövmesinden korktukları için saygı gösterirler. Yaptıkları dua ve ayinde ateşe yönelirler, saygı duyar ve onu ulularlar:²

“Yeşil ipek elbise içinde hoşnut olan yeşil alev, kırmızı ipek elbise içinde keyifli kızıl alev”.

Ancak ocakta yaşayan veya “külle” kaplı kurban yerine konan (inen) ateşin ruhu hakkındaki “ateşin otuz başlı anası, eğik kamışlardan kulaklı, kırk başlı bakire ana, yedi inişle inen, yedi bataklıkta sallanan” – şeklindeki düşünceler bu animistik tasavvura dönüşmektedir. Ateş iyesinin sureti her zaman antropomorftur (insan biçimli). Ateş, kendisini doğuran, yani kıvılcım çıkartan anne-babaya sahiptir. Dualarda (ayinde) denir ki: “Büyük alev çıkartan babam, taş ocağı kızdıran, kıvılcımlar saçan anam”. Ateş iyesi beyaz, aydınlık kız- *änä*³ olarak resmedilir. Yurt içinde yanan ocaktaki alev hakkında da aynı tasavvur vardır; ateş iyesi ateşin içinde yaşar, onun sesi ateşin çatırdamasıyla duyulur, hareketleri alevlerin dalgalanmasında görülür, kendi aralarında bunlar kaynaşırlar, birleşirler ve tek bir *ot-änä* tasavvurunu oluştururlar:

“Gökyüzünün parlaklığıyla birleşen ışık dağılarak Altay sıradağlarını aydınlatır. Başının süsüyle evin içini aydınlatan ateş-ana. Evin içini ısıtan ak-sarı donlu ateş-ana”.

Teleütlerde *ot-änä*’dan başka, her ocakta ateşin yüksek tanrıları hakkında tasavvurlar vardır. Ateşin baş tanrısına giden yolda, 7. inişte, kayaların arasından

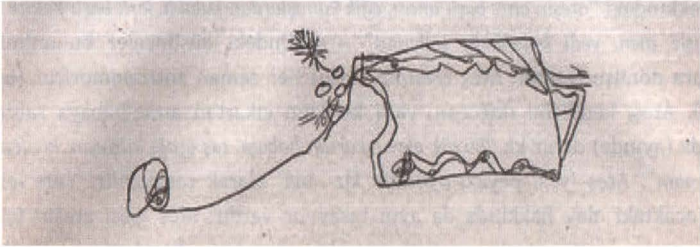
21 Nisan 1926 tarihinde Tarihi Bilimler ve Filoloji Bölümü oturumunda Akademisyen Y. F. Karsk tarafından sunulmuştur

Dua metni makalenin sonuna eklenmiştir.

Altaylılar ve Teleütler ateş iyesinin Rus kızı gibi olduğunu söylerler, çünkü renkli gözlü ve parlak saçlı Rus kızları çok güzel olarak kabul edilirler.

sanki ateş çıkar gibi “Üç oçaktın Ürüm-Kan” (üç ocağın iyisi) yaşar. Ona yapılan dua şu şekilde başlar: “Kesilmemek için dünyaya inen o Han” vd. Onunla birlikte de dağ ruhları yaşarlar.

Kişioğlunun yaşam yerinin çok uzağında, 13. inişte, temiz yerde, Teleütlerin tasavvurlarına göre yüksek ateş tanrısı *Oymok-arı* yaşar. Onlara ancak kam gidebilir. Onu ancak o görür; Teleütler: “*şimdi Kamlar kötü oldukları için onları artık göremezler, ancak uzaktan uzağa konuşabiliyorlar.*” diyorlar. Genellikle ona yapılan dualarda (ayinlerde) “*Ayıra bilgan oymak-arı*” (her şeyi bilen, saygıdeğer) şeklinde hitap ederler. Teleütlerin açıklamalarına göre *oimok-arı* ne o babadan, ne bu ateşin anasından gelir; o hepsinden büyüktür ve onun hakkında: ne “otuz-başlı” ne “kırk-başlı” denmez. Bu şekilde Teleütler onu gerçekte tasavvur etmez, biçimlendirmezler. Ancak onun bazı nadir hallerde *ergak payı sarı-kış* (sarı su samuru) şeklinde tasvir edilmesi ve “oymok” diye adlandırmaları ilginçtir. Bu korkunç tabu olan bir isim olmalıdır, onu gerçek adıyla çağırmak uygun değildir. Dualarda: “*Temiz oçag (çukur), her şeyi bilen ve saygı değer, bütün donmuşları gizleyen, bütün hamları pişiren*” diye yönelirler. Ayinlerde sık sık “oymok-arı” sureti, “ot-ana” suretiyle karışır. *Oymok-arı*’ya giden yol karışıktır: Kam, ona ocaktan gider. 12. katına çıkar: yolun yarısında, 7. inişte Ürüm-Han’ı karşılar ve 13. inişte de *oimok-arı*’yu karşılar.

Resim 1: Ateş Tanrılarına giden yol.

1. Resimde Çarga ulusundan Merkit söök’üne mensup Teleüt Sergey Şaburakov tarafından, kamın ateş Tanrısına giden yoldan gittiği, onların yaşam yerleri tasavvur edilmiştir. Kamın *oymok-arı*’ya gittiği yol ve dünya tasavvurları, ateş yanan soba, ocak, fırın hakkındaki tasavvurlarla birleşmektedir, anılan ruhlar da onunla bağlantılıdır. Resme göre, kam yolculuğuna üç oçag’dan başlar ki, onlar (oçag) soba deliğinden sağ taraftaki tünükte bulunurlar. Yolun dibinde Ürüm-Kan’ın yaşadığı sobanın etrafından geçer ve or çukuruna geri döner. Bu çukur, fırının dibinde, deliğin solunda bulunur. Soba yandıktan sonra çukurda kömürleri kızdırırlar ve onlar ertesi gün sabaha kadar orada kalırlar. Bu şekilde ateşin sahibi hakkındaki tasavvur, ocak ile birleşir; soğuk kış gecelerinde ısıtan, karanlık gecelerinde aydınlatan velinimet temiz ateş hakkında genel, tek bir tasavvur

haline gelmekte ve onların yaşam tarzlarının sert ve silik şartlarında var olması mümkün olmaktadır.

II

Ateşin ortaya çıkışı (keşfi) hakkında Teleütler genellikle “yüksek Tanrı ‘Kuday’ dünyayı, suyu, ateşi yarattı.” derler. Bunun dışında insanlara ateş yakmayı öğreten kuş korbolko hakkında efsane vardır:

“Dünya yaratıldığında “Kuday” otları, insanı ve canlıları eritilmiş bakırdan yarattı. O her şeyi yarattı, ancak ateşi yaratmadı. Bütün yarattıklarını topladı ve onlara dedi ki: “Size her şeyi verdim. İstedığınız gibi yaşayın, ancak ateşi kendiniz bulun!” Kuşlar için ateşin olmaması zorluk oluşturmadı, zira onlar yiyeceklerini çiğ olarak yiyorlardı. Yabani hayvanlar nispeten daha zayıftılar. Ancak hepsinden daha kötü halde olan insan idi: ateş olmadan yaşaması mümkün değildi. O zaman kuşlar toplandılar ve insanlara yardım etmeye karar verdiler. Ancak onlardan hiç biri nasıl yardım edebileceklerini bilemiyordu. Uzun süre yeryüzünde uçtular, bütün yönlere gittiler ancak hiç bir şey akledip bulamadılar. Uçuştan dönen “korbolko” adındaki bir kuş diğerlerine dedi ki: “Akağaçlarda budak, mantar büyür, dağlarda kayalar, insanlarda ise saf demir var, o zaman, insan ateşi kendi yaksın!” Ve “korbolko” böylece insanlara ateş yakmayı öğretti.

Altaylılar ateşin ortaya çıkışını “Oyrot-Han” dönemine, dağın onlara ateşi elde etmeyi öğrettiği döneme dayandırmaktadırlar:

“Bu çok önceden, Oyrot-Han, Kırgızlarla savaştığı zamanda olmuş. Kalmuk halkı dağın arkasına saklanmış. Onlar çok sayıda Kırgız öldürmüşler. Kalmuklar yiyecek olarak kâh yabani hayvanları kâh kuşları öldürmüşler, ama ateş yokmuş. O zaman dağ, onlara: “Benden iki tane taş alın. Sizin için onda kıvılcım, çingı vardır ve sizin ateşiniz olacak” demiş. ”

Altaylılarda su taşkını (Büyük Tufan) zamanında Yayık'ın onlara ateş elde etmeyi öğrettiğine dair başka bir efsane daha vardır:

“Tufan çok önceden olmuş, Tatarlar hatırlamıyorlar. Irkit seoku halkı, Yalmänku dağına saklanmışlar. Bütün dünyaya yerin derinlerinden, yerin ruhundan tufan patlamış. Toprak ruhları gökyüzüne doğru yükselmişler. Bütün dünya su altında kalmış. Bir tek balıklar yüzmüşler. Yayık, Tatar'a tahtadan sal yapmayı öğretmiş. Onlar, o salla Yalmänku dağının tepesine yüzmüşler. Yayık, Yalmänku'da onlara ateş yakmayı öğretmiş. Eğer ateş-ana olmasaydı, o zaman Yalmänku'da onlar için melez ağacından ateş de olmayacaktı. Yayık, onlara melez ağacını birbirine sürterek ateşi yakmayı öğretmiş. Ve Tatarlar, Yalmänku'da (yurt, çadır) yaşamışlar, ateş-ana da onlarla birlikte yaşamış. Sular çekildikten sonra, onlar da dağdan aşağılara inmişler, tabi beraberlerinde ateş de olduğu halde. Ve ateş-ana dünyada çadırlarda yaşamaya, onları korumaya başlamış.

Bu efsanede ateşin sürtme eylemi ile elde edildiği söylenmektedir.¹ Genellikle duada ateş anılır: *Kıvılcım çıkaran babamı ateşleyen anam*, denir. Altaylılarda ise: *Kıvılcımlı büyük alev baba, kıvılcımlar çıkartarak taşocağı kızdıran ana*.² Ateş şimdilerde çakmakla yakılıyor, sadece Ruslarla yan yana oldukları bölgelerde çakmak, kibritle yer değiştirmektedir. Ancak gençlerin yurtunda ilk defa ateş yakılacağı zaman, sürtme yoluyla elde edilmektedir.³

III

Ateş, söök'ün yaşamının koruyucusudur. Evvelki zamanlarda nesli sönen, dölü kesilen bir boy, ateşini son yurda taşırdı, çünkü yaşam bu yurttan artık sönmüştür. Ateş her boy ve aile için gerekli bir unsurdur, ihtiyaçtır. Her seok kendi ateşini korur ve başka bir boya vermez. Ne Altaylılar ne de Teleütler yurttan veya evlerinden ateş çıkartmazlar. Şimdilerde bu gelenek kaybolmakta, herkes ateşini ancak Kamlık ayininde ve ateşe kurban sunumundan sonra belirli bir zaman mühletince vermezler. Güneşin batışından, doğuşuna kadar yabancı bir kimse yurttan ateş çıkartamaz. Eve gelen misafirler, evin ocağından bir sigara yakarsa, o zaman onların yurttan çıkıp, tütün çubuklarını çırpmaları gerekir.

Bazı Altaylıların yurtlarında kamlık ayininden sonra üç gün mühletince dışarıya ateş verilmez; belirlenen bu süreden sonra herkes ateş alabilir, ancak yabancı bir boya mensup kişi kendi yurduna ateş götüremez. 15. ve 16. günler *aktolu*, *kızıl-tolu* adlarını alırlar ve oldukça mutlu günler olarak kabul edilirler; bu dönemde ailenin saadetini de götüreceği korkusuyla öz kardeşe bile ateş verilmez. Bazı yerlerde evin sahibinin tütün çubuğuyla kamlık ayininden sonra birkaç ay mühletince yurtun çitlerinden bile dışarı çıkmasına izin verilmez. Başkasına ocak ateşinin verilmesinden duyulan korku, boyun zenginlik ve esenliğinin kaybedilmemesi arzusuyla açıklanmaktadır, çünkü ateş ile birlikte ateşin iyisi de gidebilir.

Sürtme yoluyla melez ağacından ateş elde edilmekte; hayvanların otlaması zamanında hayvanlar sürüldükten sonra ateşler yakılır. Teleütler bu alışkanlığın Ruslardan alınma olduğunu kabul ederler.

Bir rivayete göre dünya ruhlarının Altaylılara çakmakla ateş yakmayı öğrettiği anlatılmaktadır.

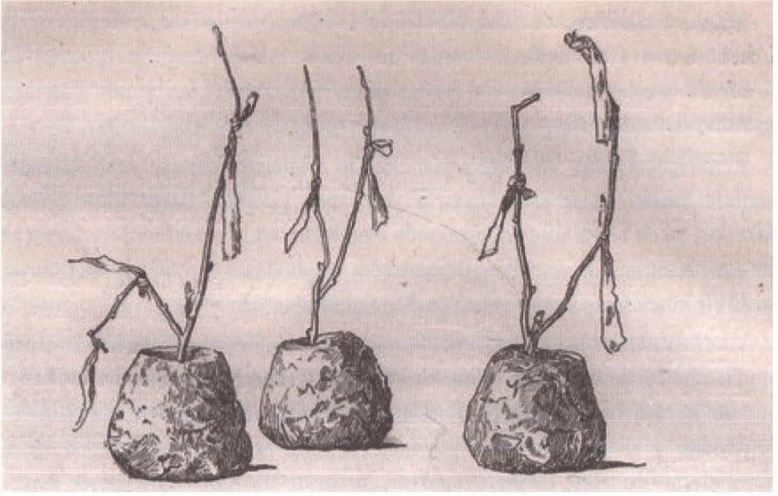
Ateş için düz, deri ve bakır süsleri olan çanta "otkın-kabı" hazırlarlar. Onu kuşaklarında taşırlar evde ise yatağın üstüne asılır. Ateşi bir kutu içinde, evin ön (baş) köşesinde, ailenin bütün değerli sayılarının olduğu yerde (alkıs) saklarlar. Çantanın içine çakmaktaşı veya taş (taş) akağaçtan (maşka) soydukları mantarlardan hazırlanmış tabaka veya "koi yalbrak" diye adlanan otlar konur. Ateş yakarken çingilar mantar tabakasını veya kuru otları tutuşturana, alevlendirene dek elde tutarlar.

Şimşek çakması ve yıldırım düşmesi gibi durumlarda ateşin yurttan çıkartılmasına izin verilmez, çünkü bu sırada Kuday, aşağının (yeraltı) kötü ruhlarına ateş etmektedir; bu ruhlar onun atışlarından korunmak için ateşin arkasına saklanabilirler, Kuday da kendi oklarını (atışlarını) ateşe atmaz.

Konar-göçerlerde bazı ihtiyarlar kendi ateşlerini alırlar, yeni konaklama yerinde önceki ateşlerini kullanarak yeni ateşi yakarlar. Bazen ateşi çakmakla yakarlar, ya da kendi söğünde yakında olan birinden istemektedirler. Ayrıca yeni bir eve taşınırken de yeni eve ateş getirirler. Yaşlı kimse köz veya kömür alır, onu tahta bir kürek içine koyar, *ot-ana*'ya dua okuyarak ocağa koyar.

Erkek kardeşler arasındaki ayrılıktan sonra eski ateş en küçük kardeşe düşer, büyük ağabey ise kendisine çakmakla yeni ateş yakar. Varolan bir geleneğe göre, her bir kardeş kendisine baba evinden köz almış. Düğünde ise, daha önce de değinildiği gibi yeni evlilerin yurdunda çakmakla yeni ateş yakılır. Kurban sunumunda da ateş çakmakla yakılır, nadiren de eğer aynı boya mensup, yakınlarda yaşayan biri varsa ateş ondan alınır. Her boyun kendi ateşi vardır. Bütün boy tarafından üç yılda bir kez beyaz koçla düzenlenen *ot-änä* ve *oymok-aru* kamlık ayininde boy mensuplarının bir izbede toplanmasına mücade edilir; başka boydan bir erkekle evlenen kadınların burada hazır bulunmaları ve kurban sunusuna katılmalarına mücade edilmez, zira onlar artık kendi ateşlerinden çıkmış, diğer ateşe geçmişlerdir. İşte bundan dolayı evlilik geleneklerinde, kız kendi ocağını bırakıp, terk ettiği andan itibaren diğer boyun bir mensubu olmakta ve onun yeni ocağın himayesine verilmesi geleneği icra edilmektedir. Bunun dışında o anda, sair zamanlardan daha ziyade gençleri kötü ruhun cezasından korumak gerekmektedir; yapılacak en iyi şey de ateşin koruyucu velinimet gücünün yardımını almaktır.

Evlilik zamanında *kalım* (başlık) miktarını tespit etmeye geldiklerinde, aile tarafından söz konusu evliliğe olur verildikten sonra, damat *arak* dolu kâseyi alır, kaynatası veya dua bilen bir başka kimse ise orada dua okur ve yeni evlilere esenlikler diler. Altaylılarda *kalım* tespit etmeye geldiklerinde, ocağa et atarlar, yağ dökerler ve dua okurlar. Demir sacayağının her bir ayağına beyaz kurdele (bez, çaput) bağlarlar ve yağ dökerler. Teleütlerin evlilik geleneğinde, içlerine kırmızı ve beyaz bezler bağlanmış sepetçi söğüdü dalı sokulmuş, tüneğe kilden yapılmış üç tane ocak çıkartırlar, her bir ocağa yağ dökerler.

Resim 2. Teleütlerde evlilik geleneğinde kullanılan üç ocak.

Altaylılarda gelinin saçlarının örgüsünü çözdükleri zaman, damadın akrabaları ocağa at yağı dökerler ve ocak büyük alevlerle yurtun tavanını yalar; onlar da dua okuyarak ateşin etrafında üç kez dönerler. Bu esnada geline ateş verirler, hayatının geniş ve zenginlikle, ahırlarının hayvanlarla, evlerinin çocukla dolu olmasını dilerler. Bu andan itibaren gelin tüm haklarına sahip olur ve yeni ateşine kendisi de kurban sunabilir.

Ateş, ev ile birlikte yaşar, onunla var olur. Ateşin ortaya çıkışı hakkındaki Altay efsanesinde şunlar boşuna anlatılmamaktadır: *Ateş-ana da onlarla birlikte gitti ve onlarla çadıra (yurt) yerleşmiş ve onları koruyup kollamaya başlamıştır.* Gerçekten de ateş eve kötü ruhları sokmaz. Evde en saygın yer olan ocak başı ev sahibinin yeridir. Altaylılar ateş-ana'nın korumasını ara sıra çıkan yangınla betimlerler. Eğer bir kimse, onu gerçekten unutursa, ateş-ana kafasını ta yurtun tepesine kadar kaldırarak cezalandırır. Ataş-ana evde yaşayan herkese yemek pişirilmesine, çocukların eve gönderilmesine, hayvanların üremesine yardım eder; evin zenginliği alkış'tır. Altaylılarda aile fertlerinden birinin ölümünün 7. gününde ocakta bütün gece boyunca parlak ateş yakılır; Teleütlerde ise mum veya kerosin lambası yakılır. Hiç kimse uyumak için yatamaz. Bütün akrabalar oturur ve sohbet ederler. Eğer yurttan anılan gün ateş yakılmazsa, ölenin ruhunun yolu da karanlık olduğuna inanılır. Her tür ses ve çıtırtının, onun sesi olduğuna inanırlar. Onu uzaklaştırmak gerekir. Hiç bir şey onu, ateş gibi ürkütmez.

Yurt ve evin sakinleri ocağa özel dikkat ve ihtimam göstermelidir: ihmalkârlık yapılmaz, çöp ve pislik atılmaz, boşu boşuna üzerine su dökülmez, ateşle şakalaşılmaz. Ocağın külü insanların geçtikleri yerlere dökülmez. Teleütler ve Altaylılar külü genellikle insanların onu çiğnemeyecekleri yerler olan hayvan ağıllarını köşelerine dökerler. Hiçbir zaman bıçakla ateş karıştırılmaz. Ateş hiç bir zaman söndürülmez; yurtlarda ocakta bir kor ateş hafiften tüter. Teleütlerin ocaklarında ateşin sabaha kadar kalabildiği küçük bir çukur içinde kömür durur veya evin yanında olan yurttan kömür getirirler. Artık şimdilerde evlerin büyük çoğunluğunda kibrit kullanılmaktadır. Geceleri sobanın üstüne köpek, porsuk vs. derisi konulmaz, asılmaz. Nadiren kedi beslerler. “Ak-koç (koyun) ateşi” kamlık ayininden sonra bir yıl mühletince eve kedi girmesine müsaade etmezler. Sair zamanlarda ise kedinin, ocağa yaklaşmasına müsaade edilir, ancak köpek bunun dışındadır, hatta bunun için onu dövdükleri de olur. Ev sahibinin, ocak üstünde uyumasına müsaade edilmez. Ateşe yapılan kamlık ayininden sonra bir yıl mühletince ateş, frenk üzümü dallarıyla değil, akağaç dalıyla karıştırırlar. Teleüt yaşlıları akağaç dalıyla ateşi karıştırırlar. Sopa ile sakin ve sükûnetle ocağa uzatmak gerekir ki, ateş-ana hiddetlenmesin. Ateş-ana, akağaç dalını sever.

Ateş her şeyi temizler, insandan bütün kötü düşünce ve kötü ruhları uzaklaştırır. İlkbaharda *Troitsa* döneminde Teleütler evlerinin yakınına, Ülgen'e ve kabilenin ruhlarına kurban sunusu olarak kurdelelerle süslenmiş akağaçlar diktiklerinde, Ülgen'e atlar ithaf ettikleri gibi onları her şeyden evvel ateşle tütsülerler. Eğer kadın dama çıkarsa, o zaman ev tütsülenir; eğer kadın, erkeğe ait atın eğrine basar veya oturursa, o zaman eğer tütsülenir. Yeni bir bebek doğduğunda beşiği tütsülerler. Kurban sunumunda kam, kendi kostümünü, şapkasını, tefini ve kurban sunusu için gerekli olan tüm malzemeleri ve tabakları tütsülerler. Ateşle temizlenme ritüelinde *arçın/arşın* (ardıç) yakarlar.¹

Bu ağaç Altaylılar ve Teleütler tarafından çok hürmet ve saygı görür. Onu kırmak doğru değildir. “Arçın” dallarına yaklaşırken daima doğu yönüne doğru gitmeye gayret ederler. Evvela “arçın” dalı koparılır, kırılınca, ona beyaz ve kızıl bezler bağlarlar ve onu üç defa selamlarlar. Yurtun girişleri “arçın” tomruğundan olur, ağacın geri kalan dallarını, kimse boşuna itelemesin, dokunmasın diye bir yere yığın olarak toplarlar. Her kurban sunumu öncesinde ateşe “arçın” koyarlar. Gök gürültüsü olduğunda ocağa “arçın” atarlar. “Arçın” Altaylı – Burhanistlerin kültüründe büyük rol oynamaktadır. İlginçtir, onlar birbirlerine “arçın” dalı hediye ederler, bu esnada ateşe “arçın” atarlar. Vaftiz olan Altaylılar, hasta çocukları ve hayvanları tütsülerken “arçın” kullanırlar; bazen onu ateşe atarlar, yine onda çelenk (taç) yaparlar ve kutsal su içirmesini rahipten isteyerek ikonlara asarlar (takarlar).

Ateşin kendisi, bir hastaya giren ölünün ruhu üzü'tün yanması için en korkunç vasıta'dır. Hastayı iyileştirme, ondan üzü't çıkarma ayini sırasında üç kere yanmış kömürü alırlar ve hastaya götürürler, onu tütsülerler. Önce temizleme ayinini icra eden kişi yanmış arçı'ı sağ eliyle kafası ve aynı şekilde evde de kendi etrafında dolaştırır. Ondan sonra hastaya gider ve onu tütsüler. Yanmış arçın'ı ateşe atarlar veya yurtun kirişi arkasına sıkıştırırlar. Ateşle yapılan her temizlenme ritüelinde ateşe temizlenme duası okunur, onun, hayatın bütün olaylarındaki diğer duaların başlangıcı sayılır:

*"Otuz başlı ateş-ana,
Kırk başlı bakire-ana
Bütün donmuşları eriten,
İn, etrafı çevir ve baba ol,
İn eğil ve ana ol."*

Ateş yanarken çıtırtılar çıkartmasından geleceği tahmin ederler (fal bakarlar). Altaylılar, ocağın iyesinin bilgi sahibi olmadıkları olaylar hakkında ikaz ettiğine inanırlar; örneğin, aile fertlerinden biri yoksa ateş bir süre sonra onun döneceğini veya yolda başına nahoş bir durum geldiğini bildirir; misafir geleceğini ikaz eder; ateş hususi bir şekilde çıtırtılamaya başlarsa, sanki birisi ona vuruyormuş gibi sacayağı takırdar.

IV

Ateş uzun diliyle insan ve Tanrılar arasında aracı vazifesi görür. Ateş kendine sunulan kurbanı farklı ruhlara verir. Hiç bir kurban (sunu), ateş, onu kabul etmeden Ülgen'e ulaşmaz, yani gidemez. Ateş, kurbanı Tanrılara vererek onu yer. Hiçbir kam, ateş-ananın izni olmadan hiçbir ruha gitmeyi kabul etmez. Kadın kam, *"Onsuz gidilmez, eğer ateş-ana seninleyse, o zaman kolay ve parlak halde gidilir"* diyor. İşte her kamlık ayininin başında, ateş-ana'ya yönelerek ona dua etmelerinin özü budur.

Ateşe kurban sunma Altaylılar ve Teleütlerin yaşamlarının bir parçasıdır. Altaylı, her yemeğinden, her besin maddesinden bir parçasını ateşe sunar; et kızartılınca, arak yapılıncaya veya çay demlenince, ondan ilk önce ateş-ana'ya sunulur. Altaylılarda en çok at yağı, arak, çayın demi; Teleütlerde ise temiz yağ ve arak, ara sırada süt verilir; bunlar en çok tercih edilen sunulardır. Ateşe yağ serpmek belirli zamanlarda olur. Teleütler yeni ay doğarken yağ dökerler. Eğer evde hasta varsa ateşe yağ dökülmez. Ateşe atılan odun akağaç odunu olmalıdır. Ertesi gün ne yıkanılır, ne de ev süpürülür. Atılacak yağ taze olmalıdır. Eğer ev sahibi ateşe acı yağ atarsa, o zaman inekler memelerinden rahatsızlanırlar. Ev

sahibi eğer ateşe kızarsa, o zaman çocuklarının boyun ve başlarında yanık lekeleri oluşur. Ateşe sunu olarak arçın koyarlar.

Ateşe günlük yapılan sunulardan başka, Teleütlerde yılda iki-üç kez yüksek ateş Tanrısı *Oimok-arū*'ya kurban sunma töreni icra ederler. Kurban olarak beyaz, iki üç yaşında bir koç sunarlar. Bundan başka *Oymok-arū* için *tuyas abırtka* ve dört gömlek hazırlarlar. *Oymok-arū*'nun yolunda yaşayan Ürüm Kan için üç gömlek ve bir kova arak; kendi evinin ocağının *öt-änä*'sı için sadece yağ dökerler. Üç tane kil ocak, yani ortaları çukur, üç tane yuvarlak kap çıkartıp, ortadaki çukurun sağında Rus sobasının tüneğine koyarlar. Bu kapları genellikle borularla, ya da sobada muhafaza ederler ve sadece evlilik ve kurban sunu ritüellerinde çıkartırlar. Her üç kap da kurdelelerle süslüdür, onların çukur yerlerine yağ dökerler. İzbenin kapısını sıkıca kapatırlar. Orada toplanmış olanların hepsi aynı boya mensup akrabadırlar. Ve Kam, *Ürüm-Kan*'ın taş evi üzerinden *Oymok-arū*'nun yaşam yerine, temiz ak taygaya olan seyahatine buradaki üç ocaktan başlar. Otuz kat gökyüzüne yükselir ve iner; yanında dört tane gömlek ve bir kova arak, küçük küçük et parçaları, ortasında sekiz tane kurdele ve tavşan derisi asılmış, ikiye yarılmış kiriş taşır. Kam, kazın üstünde genellikle kömür yanarak *oro*'ya (çukur) geri döner. Kamlık ayini bittikten sonra, kurban edilen koçun kemiklerini de, üç tane kil ocağı topladıkları borunun yanına koyarlar. ¹

V

Burhanizm², Lamaizm'in etkisi altında deforme olmuş kamlık dinidir. Kanlı kurban sunusu³ ve kötü ruh Erlik'e tapınılma bırakıldıktan sonra, yüksek Tanrı olarak Üç-Kurbustan'a tapınılmaya başlanmış, aynı zamanda ateşe tapınma da korunmuştur. Burhanist Altaylılardaki ateş kültü, Kamistlerin ateş kültüründen farklılıklar gösterir. Burhanistler ateşi, bazı gökcisimleriyle ilişkilendirirler, ilk başta da güneşle. Dualarında: *Ak açıklıktan ayrılan, Kartış'ın (Ülgen'in oğlu)*

ilginç bir detay: Teleütlerdeki üç kil ocak, şimdilerde demirden sacayakları kullanan Altaylılar ve Rus sobalarına sahip olan Teleütlerin sacayaklarını üç kaya üstüne yerleştirdikleri dönemin kalıntısıdır. Demir sacayağı yerine üç taş kullanma, günümüze kadar Kuznetsk taygasında ve Bayat Teleütlerinde, yaz mevsiminde yemek pişirmek için varlığını devam ettirmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, sepetçi söğüdü faktörü Teleütlerin sepetçi söğüdü'nün oldukça yaygın olan Kuznetsk kasabasından geldiklerine işaret etmektedir.

Burhanizmin özünde burhanlara: güneşe, aya, Altay'a, Yayıklara, ateşe ve bahadırların tapınması vardır. Örneğin: Şuna, Oyrot-Han vd. Burhanistler kendi aralarından insanlarca bilinen ayınlar icra eden "Yırlıkçıları" seçerler; yani onlar Kamların yerini dolduruyorlar.

Burhanistler bazı yerlerde Burhanlara, koyun (şişek) kurban etmeye başlamışlardır.

babasından, yukarı yerden (dünyadan) ayrılan ateş-ana, Üç Kurbustanların' dünyasıyla vedalaşan beyaz küle inen ateş-ana - diye söylerler.

Burhanistlerin ateşle ilişkileri, şamanistlerinkinden daha şiddetlidir. Ateşe kirli ve pis olan hiçbir şey koymazlar, hatta kan bile dökmezler. Kadınlar muayyen günlerinde sacayağına dokunamazlar, ocaktan köz ve vasitasız ateş alınmaz. Başka boya mensup birinin çadırdan ateş çıkartmasına mücade edilmez. Akrabalara ise ancak yeni ayın hemen başlarında ateşle çıkmalarına izin verilir, ay eskidikçe (sonlarına doğru) kimseye ateş verilmez. Ev sahibi kendisi de sabah erken ve akşam, yanan tütün çubuğuyla dışarı çıkmaz. Bıçak kınından çıkarıldıktan sonra, bağlılığın işareti olarak, onu kenara bıraktıktan sonra ateşe sunu yapılır.

Ateşin yanında, kilden ya da taştan dört ayaklı, yukarı kısma doğru gittikçe biraz daralan *tağıl* yaparlar. Ev sahibi sabah ve akşam bu *tağıl*'da *arçın* (ardıç) yakar. Ayın başlangıcında bütün Burhanlara yapılan büyük ayin sırasında, onun içinde *arçın* yakılır. *Tağıl*, kurban kesme - sunu yeridir.

Burhanistler dağ eteğinde kendi Burhanları için *küre* (kurban kesme yerleri) yaparlar; *kure*, kaya levhalardan ateş için yapılmış yuvarlak, açık bir kurban sunu yeridir. Onun içinde bütün ayin mühletince yanacak olan bir ateş yakarlar (bu ayinde güneşe, aya, *ayıl*'lara yakın olan dağ zirvelerine; aynı şekilde Karakolda, Karakol'un zirvesine, Verhney Çarga'da Yalmanka'ya tapınırlar).

Her *Yırlıkçı*'nın ateşe tapınmada özgü kuralları vardır. Örneğin Karakol'da *Yırlıkçı* Parnaul (Barnaul), güneşin doğuşunda ve ayın ilk 8. , daha sonra 14. , 16. ve 20. günlerinde ayin ve ateşe sunu serpme ritüeli yapar. Yağ serpmeyi Burhanistler temiz süt ile değiştirmişlerdir, nadiren de yağ serperler. Ateşe içki-arak serpilmesine mücade edilmez. Dağda yapılan *küre*'de yapılacak umumi ayine katılmak için giderken, ev sahibi ateşe yağ döker; ancak sık sık yağ, yerini süt döker. Ayin sırasında kurban sunu yerine konulan ritüel yiyecekler *talkan*, *kurut* ve *kaymak*'tan müteşekkildir. Ateşe kurban sunusu olarak daha çok *arçın* kullanılır.

Düğünde ateşe süt, nadiren de yağ serperler. Dua okuma sırasında, orada toplanmış olanlardan yaşlı bir kimse, şapkasını çıkartır ve ateşi selamlar. *Yırlıkçı* ilkönce gelinin getirildiği yurttan, daha sonra da damadın ailesinin ve gençlerin yurtunda yağ serpererek ayin yapar. Gelin, giyinmesi ve saçlarının örülmesi esnasında ateşe "arçın" kurban eder.

Hemen her ayinde ateşten *sus* (çocuklar ve sığırlar için döl), *ırs* (mutluluk) ve *amır* (kendi ruhları ve hayvanları için sükûnet) dilerler. Altaylıların ve Teleütlerin Ruslaştıkları, yani artık Hristiyanlığı benimsedikleri yerlerde, ateş kültü

"Kurbustan" kelimesi "yırlıkçı" - "gezegen" olarak çevrilmiştir.

unutulmakta, ateş-ana hakkındaki tasavvurlar kaybolmaktadır. Vaftiz olmuş Altaylılarda ateşe kurban sunusu olarak yalnızca arak serpiştirmek kalmıştır. Kül ve közleri kimsenin çiğneyemeyeceği yerlere dökerler; büyük çoğunluk ise rasgele yerlere döker. Yeni açılan eve, ateşi aynen Rus köylülerin yaptıkları gibi kürek ile getirirler. Ateşi herkese verirler. Ateşi yakarken elbette kibrit kullanırlar. Kediler ve bizzat ev sahibi fırın, ocak üstünde uyurlar. Soğuktan donacak olan yabancının ocakta ısınmasını sağlarlar.

Vaftiz olmuş, Ruslaşmış Teleütler ateşe halen saygı gösterirler. Ocağın külünü rasgele yere atamazlar, zira ona temas edenin hastalanmasına neden olur: karnı ağrır veya fıtık olabilir. Her gün ocağı süpürüp temizlemek gerekir; o zaman evde esenlik ve hoşgörü hâkim olur. Ocağa yağ veya süt dökerken acımamak lazımdır. Zira bütün bunların hepsi ateşe ulaşmaktadır. Genellikle yabancıya ateşi verirler. Ancak evde küçük bebek varsa ve göbek kordonu düşmemiş ise, o durumda ateş verilmez.

Yeni eve taşınma halinde beraberinde ateş götürülür. Ancak böyle durumda ateş-ana'ya (batuşka) veya komşu kadına (matuşka), yeni eve taşınması ricasıyla dua ederek ona yönelirler, aynen Rusların birini kendi izbesine davet etmesi gibi cereyan eder. "Otuz başlı ateş-ana, pürüzlü kamıştan kulaklı, kızıl ve yeşil ipek elbiseli" Rus komşu kadınıyla yer değiştirmektedir ve eski ateş kültü, bizim basit ve boş inanışlarımızla değiştirmektedir.

Sonuçta tarafımızdan derlenmiş Teleütlerin ateşe yönelerek yaptıkları duayı vererek Prof. S. Y. Malov'a kontrolleri için, Anohin'e metinlerin düzeltilmesinde gösterdiği değerli yardımları için teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Teleüt Ateş Duası

I.

Alkış söş ot-änä

<i>Otuz paştu ot- änä</i>	Otuz başlı ateş-ana
<i>Oygon kamış kulaktu</i>	Oyulmuş kamıştan kulaklı
<i>Kırk baştu kıs- änä</i>	Kırk başlı kız-ana
<i>Yetti tüşkün tüşkündü</i>	Yedi inişle inen,
<i>Yetti yaykam yaikamdu</i>	Yedi bataklıkta sallanan.
<i>Yaykım bajı kaskaktu</i>	Başını sallayarak yaşayan.
<i>Yetti tüşkün tüşkündü</i>	Yedi inişle inen,
<i>Tüşkün başı alkıštu</i>	Başı indirerek şöhet kazanan!
<i>Üç ocaktın äzi.</i>	Üç ocağın iyesi.
<i>Örüm taldın müzi</i>	Sepetçi söğüdünden örme boynuz
<i>Kögörün kökö tüşkan kan</i>	Göğerecek inen Kağan.

Üzübilka tüşkan Kan.
 Yajıl torko kiyümdü
 Yajıl yalın kubattu
 Kızıl torko kiyümdü
 Kızıl yalın kubattu.
 Ada bolup çakkan
 Änä bolup kamyşkan
 Odus paştu ot- äñäl
 Oigon kamyş kulaktı
 Ak çaçaqtı yayılğan
 Ak ürüzi tögölğan
 Kök çaçaqtı yayılğan
 Kök ürüzi tögölğan
 Odus paştu ot- äñä
 Yetti tüşkün tüşkündü
 Sürgüldini yetti ayaska yayılğan
 Odus paştu ot- äñä
 Ot ordında oynıdı
 Ayıra bilgän oimok-arı kairakan!

İnen kağan bozulmasın.
 Yeşil ipek giyimli
 Neşeli, yeşil alev.
 Kızıl ipek elbiseli
 Neşeli kızıl alev.
 Yanan baba olup,
 Ana olup tutuşan
 Otuz başlı ateş-ana.
 Oyulmuş kamyştan kulaklı
 Ak ışıq yayan
 Ak yağını akıtan
 Gök ışıq yayan
 Gök yağını akıtan
 Otuz başlı ateş-ana
 Yedi inişe inen
 Yedi gerçek ışıqla aydınlanan
 Otuz başlı ateş-ana
 Ocakta (çukurda) oynayan ateş
 Saygıdeğer, herkesin bildiği temiz ocak!

II

Alas alas odus baştu ot- äñä
 Kırk baştu kış-äñä
 Çidi bolzo bıyrgan
 Tondı bolzo örgiskän
 Ada bolup aılanıp tüş
 Ana bolup ayıl tüş.

Alas alas otuz başlı ateş-ana
 Kırk başlı kız-ana.
 Bütün çiğleri pişiren
 Bütün donmuşları eriten.
 Ata olup dönerek in,
 Ana olup ayıla in.

III

Ürüm-Kan'a Dua

Üzül baskä tüşkün Kan
 Kök çäçägi yayılğan
 Kök ürüzi tögölğan
 Ak çaçagı yayılğan
 Ak ürüzi tögölğan
 Yetti tüşkün tüşkündü
 Tüşkün bayı kaskaktı
 Yaykam bayı alkıştu
 Üç oçoktıñ äzi Ürüm-Kan

Bozulmamak için gökten inen.
 Onun yeşil çiçekleri yayıldı,
 Onun yeşil yağı döküldü
 Onun ak çiçekleri yayıldı
 Onun ak yağı döküldü.
 Yedi inişe inen
 Yedi bataklıkta sallanan,
 Çıkışın başı alkışlı,
 Üç ocak sahibi Ürüm-Han.

Altaylı Şamanistlerin Duaları

IV

Odus paştu ot- änä
 Orba çaçan kiyin-ana
 Ak-sarı attu ar-yalğın
 Altı azulı kiyin-änä
 Yalalu yalar ot
 Yalamalu taş-oçok
 Übäräktü ot- änä
 Üç pulundu taş-ocok
 Adam çapkan ar yalğın
 Änä kömgön taş oçok
 Çädärgänä çädäräp
 Ak ayaska piräkkän
 Sürgüldına çöyrip
 Altay sını padılğan
 Üydün için yarıtkan
 Ülbäräktü ot-änä
 Aldın için yarıtkan
 Ak-sarı attu ot-änä
 Talkan külün töyöngöö
 Taş-oçok yayanğan!

Otuz başlı ateş-ana,
 Tef tokmağı, güzel sözlü kaynana
 Ak-sarı at üstünde büyük alev.
 Altı (köpek) dişli kaynana
 Kurdeleleriyle ateş,
 Kurdeleleriyle taş ocak
 Baş süsleriyle ateş-ana,
 Üç köşeli taş ocak,
 Büyük alev çıkaran babam
 Taş ocak kızdıran ana,
 Çıngırlar saçan.
 Gökyüzünün gerçekliğiyle birleşen,
 Işık saçan.
 Altay dağlarını aydınlatan
 Evin içini aydınlatan,
 Başlı süslü ateş-ana.
 Aylı için ısıtan,
 Ak-sarı atlı ateş-ana.
 Talkan külünü savuran,
 Kendine taş ocak kuran!

V

Odus paştu ot-änä
 Ada çakkan ar yalğın
 Ana kömgön taş oçok
 Päkpolzın!
 Anan örö üç oçok
 Anan örö üç sıran
 Talkan kül obo bolzın
 Öro turgan ülgän kudai baş polzın

Otuz başlı ateş-ana
 Babam tarafından çıkarılan alev
 Taş ocağı ısıtan ana.
 Pek (sağlam) olsun!
 Üç ocaktan daha yüksek
 Üç sırıktan daha yüksek
 Talkan-külün kurban yeri olsun!
 Yücede duran Ülgen-Kuday baş olsun!

Altaylı Burhanistlerin Duaları

VI

Pay saba tuturgan
 Paizun yurtu yurtatkan

Zengin akağaç tutan,
 Ebedi hayatı veren,

Ur saba tuturgan
Uzun tele pulatkan
Üzü külgä tujürüp
Kesken ot-änäm kiyinim!
Üç Kurbustan yarineñ
Üstügü oronın yarineñ
Pıçulup pütkan ot-änä
Üç Kurbustan yarineñ
Sırap algan ot-änä
Ak-Kubarga tüjürüp
Azırap koygon ot-änä
Altı Kurbustan yarinäñ
Kurılup algan ot-änä

Tört talalu köbö tinis
Tört kindiktu ot-änä
Kıldı bajım yayagan
Ak örgöni kurçagan
Altı sırandı topçılğan
Ak ayastañ pölüngän
Ada Karşıtgāñ ayrılğan
Altı sırandı adalağan
Ak tibegi çöylgän
Ak solını saylğan!

Ağır akağacı tutan,
 Uzun ipi bağlayan,
 Parlak küle düşürüp,
 Göbek bağını kesen ateş-anam!
 Üç Kurbustanların dünyasından
 Dünyanın zirvelerinden
 Biçilip duran ateş-ana.
 Üç Kurbustanların dünyasından
 Sorup alan ateş-ana
 Ak küle düşürüp,
 Beslenen ateş-ana
 Altı Kurbustanların dünyasından
 Tedarik edilen ateş-anal

VII

Dört köşeli büyük deniz,
 Dört düğmeli ataş-ana,
 Kılı başımı yaratan
 Ak sarayı kuşatan
 Yurdun altı direği bağlayan,
 Ak gökte bölünen
 Ata Karşı'tan ayrılan,
 Altı sıırığı adlandıran,
 Ak ipek ipe genişleyen
 Ak gökkuşağıyla saplanan!

ALTAYLILAR VE TELEÜTLERDE BOY, BOY SINIFLAMA SİSTEMİ VE EVLİLİK NORMLARI¹

Altay'ın Türk kabileleri kendilerine Altaylılar - *Altai-kiji* ve Teleütler - *Tälänät* derler, bugüne kadar baba tarafından devam eden kan bağı temelinde boy gelenekleriyle yaşamışlardır. Her boy söök (söök harfiyen “kemik” demektir) diye adlanır ve kendi seçeresini çok iyi hatırlar. Örneğin, Çarga ulusunda boy Markit hafızasında 10 kuşak öncesine kadar atalarını tutabilmektedir. Teleütlerin artık Ruslaştıkları Mıytu'da her şeye rağmen, örneğin, Mārāt boyu, 9. göbeğe kadar hafızasında muhafaza etmektedir (göbek “halk” demektir, Altayca yaşam yeri yurt'tur). Mundus boyundan Altaylı Sarış kendi boyunu 12. kuşağa kadar sayabilmektedir.

Aynı şekilde her boy kendi göçlerini de çok iyi hatırlar ve her bir kişi onu bilir, hepsinin bir atadan geldiklerini hisseder. Örneğin, Markit boyu, kendi ulusundan 5 kuşak öncesine ait yakın atası hakkındaki Kuznetsk'ten Bayat boyundan göçmesi hakkındaki bilgileri detaylıca muhafaza etmektedir; şimdi onların yaşam yerleri Çarga ırmağıdır. Tüdrāş adında ataları Bayat'tan göçmüş; uzun süre oradan oraya göçmüş, Kökşi'de, Sarısu'da, Mıytu'da, B. Çarga'da Mukur-Çarga'da yaşamış ve bundan yüzyıl önce Tumat boyundan karısıyla göçüp doru tayıyla şimdiki Çarga ulusunun bölgesine göçmüş. O, buraya gelince önce avcılık yapmış, daha sonra hayvancılık. Bir av sırasında dağda “Üç müstü bay onu” (üç boynuzlu kutsal Onı) kaybolmuş ve taygadan çıkamamış. Uzun süre dolaşmış, sonunda taş bir yurta yaklaşmış. Yurtun içinde yaşlı bir kadın oturuyormuş; o, kızgın bir şekilde Tüdraş'a niye geldiğini ve kendine ne istediğini sormuş. Tüdraş, karnını doyurmasını ve kendisine yolu göstermesini istemiş. Hiddetli yaşlı kadın ona talkan süt vermiş ve evine gideceği yolu göstermiş. Ayrılırken yaşlı kadın ona: “*Senin doru kısırağın ilkbaharda yavrulayacak, onu kurban etmek için bana getirneyi unutma; benim adım “Üç Müstü Bay Onı”. Eğer benim arzumu yerine getirirsen, sen kendi neslin ile zengin olacak ve mutlu yaşayacaksın!*” demiş. Tüdraş, esenlik ve selamete evine gelmiş. Yaşlı kadının söylediklerini yapmış. O, kurban etmek için sarımtırak parlak yeleli ve kuyruklu tayı ona götürmüş. O günden itibaren zenginleşmeye başlamış ve hayatta iken 150 tabun atı olmuş. Onun boyu (nesli) Märkit büyümüş. O zamandan beri onun ahfadı her yıl “Üç Müstü Bay Onı” için sarımtırak kısrak kurban ederler.

Daha eski dönemde, 9 oğlu ile Minusin Bölgesi'nde yaşamış ve sonradan Ruslaşmış ataları Dorboy (prens) hatırlamaktadırlar. Onun büyük oğlu Dabit,

Çalışma bölgesi – Oyrat Otonom Bölgesidir. Çarga ve Mıtu ulusunda Teleüt; Agairı ve Aktele'de Altay materyalleri derlenmiştir.

Tomsk ve kolları arasında göçebe olarak yaşamış. Şimdilerde Teleütlerde onunla ilgili şöyle bir efsane vardır:

“Oyrat iktidarı zamanında Märkit boyu Teleütleri Minusin (Münüsün) bölgesinde yaşarlarmış. Çariçe Yekaterina zamanında Dabit 57 aile ile birlikte Rus tabiiyetine katılmış. Rus tabiiyetine geçiş anlaşmasını Tomsk şehrinde yapmış ve Minusin’den Kuznetsk civarındaki Kandälär yerleşim yerine göçmüşler. Dabit prens imiş; onun Todoş boyundan bahadırı Alagançık’ı varmış. Dabit, Oyrat Hanı’nın izni olmaksızın Ruslara gitmiş. Oyrat’ta bunu öğrenince birlik teçhiz etmiş. Bahadırlar Mıltık-kaşka ve Poido’yu göndermişler. Bunlar Kandalar’a yakın bir yerde Alagançık ve ona yardım eden diğer Rus bahadır Petro ile savaşılmaya başlamışlar. Alagançık ve Pyotr Oyrat birliğini yenmişler. Çoğunu öldürmüşler ve esir almışlar. Bahadır Poydo atıyla kaçmış, Alagançık ve Pyotr onun arkasından takip etmişler. Pyotr (Petro) geride kalmış; Alagançık ise Poydo’ya yetişene kadar kovalamış ancak kanbağı akrabalıktan dolayı onun öldüremiyormuş: Poydo, onun boyunun eki bahadırymış. O zaman Alagançık atından sıyrılıp inmiş ve kendini yaralı göstermiş. Ancak Pyotr bu aldatmacayı görmüş, Poydo’yu öldürmüş, aksi halde o Ruslar önünde hain olurmuş. Ruslardan korkan Alagançık Poydo’yu yakalar ve öldürür. Bu işitilmemiş bir iştir, çünkü orada kendi kanı (aynı boydan) akmıştır; bahadır Poydo’nun kanından onların dövuştükleri Kuznetsk kasabasındaki Tälöp adındaki pınar kızıla boyanmış ve ona artık Kantälöp (Kan kelimesinden) demeye başlamışlar.”

Mayman (veya Nayman) boyunda ilk olarak Moğollarla savaştıkları rivayeti vardır, bunun için Moğol, onları sevmez. Onlar kalbe benzer kahramanlık damgasını almışlar, daha geç dönem de ise boy ikiye ayrılmıştır: Kara Mayman ve Köröl Mayman. Bu boylar günümüze değin birbirlerini *karındaş kiji* diye adlandıırırlar ve aralarında evlilik yapmazlar (Mayman boyu Karakol nehri). Kendi boyları hakkındaki menkıbeler Ruslaşmış Teleütlerde muhafaza olmuştur. Boyların ortaya çıkışı hakkında sıkça şematik ve kabataslak cevaplar verilir: bir zamanlar bir kişi yaşamış, o adamın tabunları çoğalmış ve o boydan insanlar türemiş. Ve bunlar boylarını kendi adıyla çağırılmaya başlamış.

Bazı boyların ortaya çıkışı hakkında mitolojik rivayetler vardır: Mundus boyu rivayete göre buz parçası yuttuktan sonra bebek doğuran bir kızıdan türemiştir. (Bu konu Verbitskiy’nin *Altayskiye İnorodtsı* eserinde anılmaktadır): Toro boyu yer ruhu Sanıs Kayrakan’dan, Oçı boyu su aزی’den (suyun iyesi) türer.

Bazı boyların totemden türedikleri hakkında rivayetlerde vardır. Örneğin, Markit boyu kendisinin berkut’tan (aladoğan cinsi kartal) geldiklerini kabul ediyorlar ve akrabalarının (Altay dağlarında) yurtlarında bu kuşun tırnaklarını astıklarını anlatıyor. Yuttı boyu kendi boyunun atası (koyun); yurtas’a (beyaz başlı kartal) sahiptir.

Çamal'da Altaylı rahipler, geneolojik bakımdan kendilerini Kârgil boyundan sayarak boylarının atası olarak *yäs-puga* (bakır boğayı) gösterirler.

Boy içinde büyük (yaşlı) kişi bugüne kadar hep boyun birleştirenidir ve akrabalarının saygısını görür. Onların işlerine müdahale eder, boyun iktisadi ve özellikle de dini hayatına ait meselelerde başrol oynar. Onun bugüne değin sahip olduğu haklarından birisi, “yeni doğan bebeğe ad koyma hakkıdır”; bu hak şimdi bebeğin babasına veya doğum anında çadıra ilk giren kimseye geçmektedir.

Ayrılmış uzak ailelerde şimdi evin babası otorite rolü oynamaktadır. Oğlanın evlenmesinde yeni aileye hayvan ve mal ayrılır. Evlenmemiş Altaylı ayrı yurda sahip olamaz. Oğlu evlenince baba bütün akrabaların katılımıyla oğluna yeni yurt açar. Hayvan hemen verilmez; genellikle oğlanın çocuğu, esas olarak da erkek çocuğu doğduğunda verilir.¹

Çoğunlukla bir boy mensup insanlar aynı yerde yaşamaya gayret ederler; örneğin, Çarga ulusunda istisnai olarak diğer boylardan katılmış aileler olan Markit sökü yaşamaktadır. Böyle bir boyun yerleştiği yer ulus olarak adlanır. Eğer bir yere bir boy yerleşirse, o zaman bütün akrabalar kendi yurtlarını aynı duvar içine kurmaya çabalarlar. Yukarı Çarga'da yerleşmiş İrkit boyu böyle yerleşime sahiptir.

Bir boyun mensupları son zamana kadar toprağı müştereken işlerlerdi: hatta tarım yaptıkları yerlerde bütün akrabalar sıra ile çalışırlar, birlikte hayvanları otlatırlar ve daha eski zamanlarda varlıklar boyun ortak varlığı sayılırdı. Daha yakın zamanlarda yakın akrabalar ortak hayvanlara sahip idiler.²

Her boy kendine özgü damgasına sahiptir ki, tabaklara, keçelere vs. bu damgalarını basarlar. Ama esas olarak atlarını damgalarlar. Tamga kızgın demir ile atın sol sağrısına vurulur. Hemen her boy kendi boy tamgasını hatırlar ve bilir. Babanın tamgası küçük oğluna geçer; büyükler genellikle babalarının tamgasını bozarlar veya yenisini alırlar. Tamga değişebilir. Basılmış tamgayı, atın kulağına yapılan yeni işaretin değiştirdiği haller olur. Bazen bir aile veya boy ayrılırken bazı üyeler önceki tamgayı bıraktıktan sonra kendi atlarının kulaklarını işaretlerler.

Teleütler ve Altay boylarında tamga sıkı şekilde muhafaza edilir, kullanılır ve bütün Altay'a dağılmış olan akrabalar hemen kendi boylarına ait sürüleri tanırlar.

Eğer bir Altaylının çocuğu olmadan karısı ölürse, o zaman adamın akrabaları onun evini (yurt) dağıtırlar, dul kalan adam da ya babasının evine ya da büyük ağabeyinin evine yerleşir. Eğer onunla hayvanları paylaşılmış ise o zaman adam muvakkat olarak tekrar evleninceye kadar hayvanlarını da onların sürüsüne katar. Bundan dolayı Altaylıya evli olup olmadığını sormak için “ayılduba yok ba? – “ayıl'ın var mı, yok mu?” derler. İlginçtir, akrabalar şimdi bile sırayla hayvan boğazlamakta ve eti aralarında paylaşmaktadırlar.

Ancak şu veya bu boyda fevkalade farklı tamgalar da görülebilir. Değişik varyantlarda tekrarlanan temel tipler dal budak salmış boylarda değişir, ancak on tane tamga görmek mümkün olur.¹

Tamgaların ortaya çıkışı sebebini açıklarken Altaylılar ve Teleütler her boyun kendi hayvanlarını, sürülerini diğerlerinden ayırmak için bir işaret, belirteç olarak gerekli olduğunu belirtiyorlar. Tamga, hayvanlar kaybolmasın diye vurulur. Ruslaşmış yerlerde evvelki tipik Altay ve Teleüt tamgaları olan sürü sahibinin adı veya soyadının ilk harfi, tabi Rus alfabesi ile değişmektedir ya da tamamen ortadan kalmaktadır. Ak-Töl'de Altaylı öğretmen tamga ile ilgili "Biz okur-yazarız, tamga bize ne gerek" diye düşüncelerini belirtmiştir.

Göçebe ve hayvancılık yaşam tarzında akrabaların boy gözeterek yardımlaşmaları gereklilik idi; onlardan herhangi biri hayvanlarının telef olması sebebiyle zengin iken fakir olabilir. Bu yardımlaşma çok geniş şekilde uygulanmış, ancak bu gelenek şimdilerde Rusların etkisi altında kaybolmuş, devam ettirilememiştir, bu üzücü tabi. Altaylılar "Yoksul kimse, "arak" ile akrabalarına giderdi ve herkes de bir buzağı veya tay verirdi. Bakarsın bir iki yıl sonra o kişi durumunu iyileştirmiş olur; o da ihtiyacı olan diğer akrabasına yardım ederdi." diye anlatıyorlar.

Altay ve Teleütlerde akrabaların evlenirken gelin tarafına tespit edilmiş kalım bedelini öderken yardım etmesi de önemli bir dayanışmadır (örneğin, Küzlülü'de evlilikte damadın babasının akrabaları kalım miktarını müştereken vermişlerdir). Evlilikte yardımlaşma o kadar önemli addedilir ki, bu geleneğin muhafaza edilmesi için evlilikte arak olmadan akrabalara gidilmez. Küzlülü'de düğüne gelen Rus kadınlardan bir tanesi (Altaylı bir erkek ile evli) damadın babasının mensup olduğu boya mensupmuş. Kadın bunu bilmediği için beraberinde arak getirmemiş. Düğüne gidebilmek, gençlerin evine girebilmek için kadın, arak almalı veya onlara herhangi bir şekilde yardımda bulunmalıdır.

Boy yardımlaşması çocukların himayeye alınması hallerinde görülmektedir. Yetimi boyun babası muvakkaten almak zorundadır.² Onlar öz çocukları alma konusunda eşit haklara sahiptirler ve onları evlendirmek, bunun için onlara mal tahsis etmek boyun sorumluluğudur (şimdi babanın yakın akrabaları).³

Özellikle, dönürlerin geliş zamanında bütün boyun rolü ve önemi görülür; kızın babası kendi akrabalarını, boya mensup olanları çağırır ve onların onayını alır;

Bu mesele müstakil bir makalede incelenecektir.

Başka bir çare olmadığı durumda çocuğu annenin sökü alır; bundan dolayı da bebek bilahare bu sökün adını alır.

Yetimleri evlat edinmek için evlilik gerekmez, hatta onlar farklı sööklerden de olabilirler. Akrabada üvey anne veya üvey baba ile evlenmek mümkün.

kalım konusu tespit edilirken damadın misafirleri masaya oturduklarında onlarla beraber sadece gelinin akrabaları otururlar, baba ise anneye beraber oradan uzaklaşır.

Her boy umumi bir tek ata'ya sahiptir, aynen kendini diğer yabancı boyların tanrılarından ayırmak için sahip olduğu boy tanrıları gibi¹ boyu diğerlerinden farklı yapan, onların Ülgen'in hangi oğlunu benimsedikleri ve kendi boylarına özgü ruhlara yönelmeleri noktasıdır. Örneğin, Verhney Çarga'da Kartışa'ya tapınan Todoş boyundan bu boyun bizzat Ülgen'e kamlık yapamayacağını yasak olması menkıbesi vardır. Bir zamanlar Todoş sökü, Ülgen'e beyaz koyun kurban etmiş. Bunun için Ülgen, kama ve tüm boya o kadar hiddetlenmiş ki, onların hepsini yok etmek istemiş. O zaman onlar Ülgen'in oğlu Kartışa'dan kendi boyları için aracı olmasını dilemişler. O zamandan sonra Ülgen, onları cezalandırmayı durdurmuş. Onların hayvanları tekrar üremeye, otlamaya ve kadınları doğurmaya başlamışlar. Sadece o, onların boyunun kendisine kamlık ayini yapmalarını yasaklamış. O zamandan beri Todoş, Ülgen'e kamlık ayini yapamaz, sadece onun oğlu Kartışa'ya yönelirler. Ayrıca Ülgen, erkeklerin koç-koyunun cinsel uzuvlarını, kadınlara ise iç uzuvlarını yemelerini yasaklamıştır.

Bir boyun mensupları müşterek kurban sunumuyla irtibatlıdır. Başka boydan biriyle evlenen kadın artık yabancı sayılır, çünkü onlar (kadınlar) kendi ocok (ocak, ev) ve tanrılarını bırakıyorlar (sadece *ämägändär* – koruyucu kadın ruhları alırlar).² Onlar kocalarının ocağına ve boyunun tanrılarına bağlanırlar, bundan dolayı evlilikte diğer ruhlara ateş serpilir, sunulur. Evlendikten sonra onlar artık kamlık ayinlerine iştirak etme hakkına sahip olamaz; örneğin, boy ateşine kamlık ayini icra ederlerken (ateş, boya ait kabul edilir) ona beyaz koyunla yönelirler; kocaya gitmiş kadınların bu ayine katılmalarına müsaade edilmez.³

Teleütlerde bir gelenek vardır, her ilkbaharda evin doğu tarafında yüce Tanrı Ülgen'e ve boy ruhlarına kurban olsun diye 4-6 tane kurdeleler ile süslenmiş akağaç yerleştirirler (1. si Göksel Tanrı Ülgen'e, 2. Kış ruhu – Tamir-Kan ve su hanı – Talay-Kan'a, 3. Akağaç – Ada-Kiji, yani boyun atasına sunulur). Onlardan az biraz uzağa da Kumandaların yabancı ruhu-tanrısı için akağaç yerleştirirler, bu akağaç Kuznets'ten kendilerine kadın (eş) alan Teleüt kabilesine aittir. Onlar bu ruhu sevmezler, ona kara renkli kurdeleler bağlarlar ve bunu ayrı olarak, güya kadınlar için bir fedakârlık olarak yaparlar.

Ancak bir soru var: Altaylı kadın, babasının sööğünü söyler, kocasının sööğünü değil. Kadın, kocasının adını da (boyunun) hiçbir zaman yabancı olarak adlandıramaz.

Ancak damat için tam tersi, ateşin yakınında dikilmesine müsaade edilir. Bu şekilde damat kendilerinden olarak kabul edilir, onlara, kadınların sööklerinin kurban sunma ritüellerine katılmalarına müsaade edilir.

Her boy içinde egzogami vardır: hiç kimse kendi boyuna mensup kadınla evlenmez (yani kendi babasının boyunu *karındaş* diye adlandırırlar). Genellikle çok kalabalık boylardan kendilerine eş alırlar. Az nüfuslu ve özellikle de, nesli kesilen boylardan uzak dururlar. Evlilik için mecburi boylar yoktur, hatta genellikle belirlenmiş boylar takip edilir.¹ Ancak anne tarafı akrabalarından biriyle evlenmek makbul görülür. Evlilik normlarından bazılarına değinelim:

İki farklı boya kocaya gitmiş olan iki kız kardeşin çocukları kuzenler, birbirlerini *pölö* diye adlandırırlar. Altaylılarda birinci kuşakta, Teleütlerde ikinci ve üçüncü kuşaklarda aralarında evlenebilirler. Erkek kardeşin oğlu, kız kardeşin kızıyla evlenemez, ama erkek kardeşin kızı, kız kardeşin oğlu ile evlenebilir, ya da Altaylıların terminolojisiyle ifade ederek tay'ın (dayı) kızını eş olarak alması mümkün, ancak Yään'in kızı (babanın kız kardeşlerinin soyu) mümkün olmaz. Annenin erkek kardeşinin kızıyla yapılan evlilik karakteristik adla anılır "Taydan barkı alar" veya "Taydan barkı kabar" (Dayıdan hediye alır veya kapar). Dayı ile yani annenin erkek kardeşinin oğluna *tört üya* (dört kuşak) geçmeden kocaya varamaz, bazı yerlerde daha da fazla kuşak geçmelidir. Oğlan, annesinin küçük kız kardeşi ile evlenebilir, böyle durumda anne ve gelini öz kız kardeşler olur. İki erkek kardeş, iki kız kardeş ile evlenemez, ama her bir Altaylı ve Teleüt erkeği üç kız kardeşi kendisine eş olarak alabilir, ancak yaş sıralamasına göre, yani ilk önce en büyük kız ile evlenir (o zaman, küçük olanlar bir yere gidemezler). Ancak erkek, eğer küçük kız ile evlenirse, o zaman karısının büyük kız kardeşleri ona yasaklanmış olur. Örneğin, Märkit boyundan Kündi, Mundus boyundan iki kız kardeşi sıra ile kendisine eş olarak almıştır.

Levitra muhafaza olmuştur. Küçük erkek kardeş ölen büyük ağabeyin dul kalan karısı ile evlenebilir, ancak büyük ağabey küçük kardeşinin dul kalan karısı ile evlenemez, ona yasak olur. Düğüne *toy* derler. Çok küçük yaşlarda evlenirler.² 8, 9, 12 yaşlarında (Altaylılarda 12 yaşındaki artık yeniyetme biri damat kabul edilir), 15-16 yaşındaki kızlar ile evlenirler, bazen de daha da yaşlılarla. Bu duruma başlıca

Bazı istisnalarla Mayman sökü erkekleri Todoş sökünden kadınlarla evlenirler. Kendi kadınlarını da oraya vermeye çabalarlar. Bunu da bu sökü ile başarılı evlilikler ve çok çocuk sahibi olduklarıyla açıklarlar; Yaraş kan – iyi kan, soy. Çarga ulusu Markit sökünde 30 evlilikten çoğu Tumat boyundan (11), Yutti ve Çaras sökünden daha az (altışar tane), diğerleri ise rastgele sööklerden evlilik yapmışlardır.

Küçük yaştaki çocuklar arasındaki evlilik akdinden başka bir de henüz doğmamış bebekler arasında da evlilik yaparlar. Örneğin, Çarga ulusunda Markit söküne mensup Yegor'u ve Yutti sökünden Tatyana'yı henüz bunlar doğmadan babaları konuşmuş, anlaşmışlar. Büyüdükleri zaman Yegor, Tatyana'yı tamamıyla yasal karısı kabul ederek götürmüş.

sebebi, esas olarak ekonomik gerekliliklerdir: iş gücünün gerekliliği ve elbette çok çocuk sahibi olma arzusudur. Ben yetişkin gelinin, kocasının henüz çocukluk dönemlerinde kaynatası ile müşterek, onun yanında yaşadığını ve onların çocuklarının da babasının değil, kocasının çocukları sayıldığı âdetinin günümüze kadar var olduğunu duydum.

Böyle yetişkin gelinler küçük yaştaki kocasına çocuklarını sallatırlar, (avutturur), çoğu defa da onları döverler. Bazen babanın kendi çocuklarından sadece 6-7 yaş büyük olduğu aileler vardır. Bu oldukça olağan bir durumdur. Bazen de küçük yaştaki koca büyük karısını döver ve çocuklara tahammül edemez; bu nadir olarak görülür.

Şimdilerde çok kadınla evliliğe rastlanmamasına rağmen erkek, birkaç kadın alma hakkına sahiptir. Altaylılar "Kadın kendi başının altına bir şey koyamaz." diyerek bunu açıklıyorlar. Eskiden bu evliliğin iki önemli sebebi vardı: 1) Kocanın yetişkinlik çağına ulaştığında karısının ihtiyarlığı; 2) Ekonomik kaygılar. Kocasının başka bir kadınla evlenmesine kadın karşı çıkabilir, ancak bu nadiren olur. Erkek diğer karısına ayrı bir yurt açar ve sıkça kadın kendi özel iktisadi şartlarına sahip olur. Altaylılarda kocanın eşlerine getirdiği hediyelerin taksiminde yaşlı olan eşin hediye seçimindeki hâkimiyeti kısıtlanır.

Akrabalık baba tarafı *karındaş*, ana tarafı *tay* ve evlilik *kayın* (boylarda evlilik yoluyla akraba olan erkekler - *kudat*, kadınlar *kudagay* diye adlandırılır) diye ayrılır.

II

Altaylıların ve Teleütlerin akrabalık belirten terimleri listesinde ortak terimler bulunmaktadır. Örneğin, boya mensup bütün kardeşler, amca çocukları *aça* ve *karındaş* sınıflama yapan genel bir terimle adlandırılır; kız kardeşler de aynı şekilde aya *ciini* terimiyle, dedeler ve büyükanneler ve onların erkek ve kız kardeşlerini *abaş* ve *ânâş* diye adlandırır.

Yaşlara göre de akrabalık terimlerinde ayrışma görülür; örneğin, büyük erkek kardeş için (akraba olsun veya olmasın, aynı boya mensup ise) *aça*, küçük kardeş için *karındaş* (Teleütlerde) *aga-ağa* ve Altaylılarda *iini*; büyük kız kardeş *âyâ*, küçük kız için *ciini* denir. Babanın büyük erkek kardeşine - *abagay*, babanın küçük erkek kardeşine - *aça* (kendi büyük ağabeyi gibi), ama yaşça yeğenden küçük amcaya - *karındaş* (küçük kardeş gibi); Teleütlerde ve Altaylılarda *oç* derler. Babanın kız kardeşini, kendi büyük ablası gibi *âyâ*, Altaylılarda *abugaya*; küçük kız kardeşi ise kendisinin küçük kız kardeşini çağırdıkları gibi *ciini* diye adlandırır. Kadın, kocasının halasını *yâçtâ*; küçük olanı *küyü* diye çağırır. Bu şekilde kendi boyundan amcalar ve halalar yaş sınıflamasından dolayı erkek ve kız yeğenleri ile genel kuşak

sıralamasındaki yerlerini değiştirirler. Kocasının büyük erkek kardeşini oldukça farklı olarak *kaynaga* ve küçük kardeşini *ul* diye adlandırır. Kocasının büyük ablasını *kaynaya*, küçük kız kardeşini *ciini-pala* veya *yürçü*, büyük erkek kardeşinin karısını *kayn-äyä* kocasının küçük kardeşinin karısını *kelim* veya *pazım* diye çağırır.

Terminolojideki bütün bu farklılıklar, evlilik konusundaki yasakların belirli kategoriler arasında var olan ruhsal yasakların varlığını göstermektedir. ¹ Büyük erkek kardeşin dul karısı ile evlenmek mümkün, hatta gerekliliktir, ancak küçük kardeşin dul kalan karısıyla yasaktır. Verhney Çarga'da, İrkit boyundan Ostapey'in oğlu 12 yaşındaki Kara'yı (çocuk) yeni ölmüş olan amcasının oğlunun 28 yaşındaki dul kalan karısıyla evlendirmişlerdir. Aça adını taşıyan babanın küçük erkek kardeşinin karısıyla (amca, yeğenden büyük olduğunda, kendi büyük ağabeyi gibi) evlenmesi için yeğene müsaade ediliyor. Ancak yeğenden küçük olan amcanın dul kalan karısıyla yeğenin evlenmesine izin verilmez. Bunun yanında aralarında bir dizi yasaklar da vardır. Gelin, *kayın-aga*'sına (kocasının büyük erkek kardeşi) başını açık ve ayaklarını çıplak göstermez, yanlarında *çegedeksiz*² duramaz, hiçbir zaman onu adıyla çağıramaz. *Kayın-aga* da hiçbir vakit onun yatağının üstüne, hatta onun yatağının olduğu peykeye dahi oturamaz. Eğer kocasının erkek kardeşi, yaşça babasından büyük ise onunla gelin arasında da aynı yasaklar vardır. Erkek, karısının küçük kız kardeşiyle evlenebilir ancak büyük ablasıyla evlenemez ve onu adıyla da çağıramaz. Bir Teleüt evlendikten sonra ilk kez kaynatasının evine (yurt) gittiğinde şapkasını çıkartamaz. Damat, karısının büyük ablasına *arak* ile gider ve ondan şapkasını çıkartmasını ister. Eğer karısının büyük kız kardeşi yoksa bunu karısının annesinin küçük kız kardeşinden de isteyebilir.

Kaynata ile gelin, kaynana ile de damat arasında psikolojik yasaklar vardır. *Kayın-ada* (abagay) geliniyle şakalaşamaz, onun yatağına oturamaz. Gelini yalın ayak, *çegedeksiz*, atkıyı olmadan onun yanında duramaz, kaynatasına hiçbir zaman sırtını dönemez. Kaynatasının evine (yurt) doğrudan giremez, birkaç defa etrafını dolaşmalıdır, *ayıl*'ları biraz dolaşır, ancak o zaman yurtun kapısından girer. Gelin, kaynatasının adını söyleyemediği gibi, onun adını çağırıtıran nesnelerin, eşyaların dahi adını söyleyemez. Örneğin, kaynatasının soyadı Maltusov veya Konokov ise gelin ne *malta* (balta) ve ne de *könök* (kova) adlarını söyleyemez, hatta bu nesnelere basamaz, üstünden geçemez.

Rus gelinler bu talepleri yerine getirmemektedirler ve bunun soncunda da Altaylı kaynatalarını çok gücendirmektedirler. Bu tür ruhsal yasaklar kaynana ile

Terim, Prof. L. Ya. şternberg tarafından ihdas edilmiştir.

Evlendikten sonra kadının giydiği, kolları olmayan kadın giysisidir. Kızlar onu giyemezler. Kocasının ölümünden sonra dul kalan kadın onu çıkartır.

damat arasında da vardır; onlar da aralarından şakalaşamazlar, birbirlerine çıplak ayaklarını göstermezler.

Anne tarafı akrabaları yabancı boydan sayılır ve tam manasıyla akraba olarak kabul edilmezler. Onlarda yaşa göre bir ayırım gözetilmez: anne tarafından olan bütün dayılar ve teyzeler *tay* ve *tay-äcä* diye çağırılır. Ana tarafından dede-anneanne, baba tarafından olan dede-babaanneyi karşılayan terimlerden tamamen farklı terimlerle çağırılır: Teleütlerde *tay-änä* ve *tay-abay*; Altaylılarda *tay-änä* ve *tay-ada*. Kadın tarafından olan torunlar *yään*, aynen yeğenlerin çağrıldığı terimle çağırılır. Erkek tarafından olan torunlar *bala* diye çağırılır. Annenin kız kardeşleri *tay-äcä*, nadiren *yänä*, yani teyze diye çağırılır; yaşla bağlantılı değildir. Teyze çocukları -erkekler ve kızlar- yakın akraba sayılırlar, umumiyetle de birbirlerini *pölö* diye çağırılır. Akrabalık ana tarafından sadece üç üyü (3. Kuşağa) kadar gözetilir, 4. kuşak artık akraba sayılmaz ve bundan dolayı da Altaylılar "akıllı kimse *tay* der, kimisi ise unuttur" diye bu durumu ifade ederler.

Annenin erkek kardeşinin çocukları için çoğunlukla *kuzen* terimi kullanılır. Onlar hangi yaşta olurlarsa olsunlar, hatta ufak bebek dahi olsalar, hiç fark gözetilmeden hepsi *kuzenleri* (babalarının kız kardeşinin çocukları) için dayılar ve teyzeler *tay* ve *tay-äcä* olarak kabul görürler. Altaylılar ve Teleütler küçük *kuzenlere* (annenin erkek kardeşinin çocuklarına) duyulan bu saygıyı, babalarının boyundan sadece onların kaldığı, annenin yabancı bir boya gelin gittiğinde kadının çocuklarının onların yeğeni olacağından dolayı *yään*ların kendi *kuzenlerine* saygı göstermelidir diye açıklarlar. Özellikle, annenin erkek kardeşinin oğlu-*kuzen* saygı görür. Babanın kız kardeşinin çocuklarına elle dokunmaları yasaktır, aksi halde ellerini silkelemedirler. Genellikle Altaylılar derler ki: *taydın tapkai yan*, yani dayının yongası daima çoktur. Yani dayının oğlu, bütün *kuzenlerden* küçük de olsa, yine de o kendi *kuzenlerinden* büyüktür ve ona *tay* veya *yän yärçädä kücü*, *tay tapkai-çazı ulu* (yeğen dünyadan daha büyük olsa bile, ondan küçüktür ve dayı yongasıyla daha büyüktür) derler.

Tay, yeğenin evliliğinde büyük katılım sağlar. Yeğenlerin hayatlarında annenin erkek kardeşinin rolü ve etkisi düzenli olarak görülmektedir. *Tay*, diğer akrabalarından daha sık olarak yeğenini evlendirmeye gider. Eğer yeğeni, evleneceği kızı kaçırmış ise, o zaman *tay*, *arak* ile kızın ailesine giderek barışmaları için ricacı olur. Sıklıkla da o, kaçırılan kızın öfkeli akrabaları tarafından dövülür. *Tay* aynı şekilde *kalım* ödemeye de katılır. Annenin erkek kardeşi (*tay*) yeğenlerine hediyeler hazırlamakla da yükümlüdür. Yeğen, *tay*'dan her hangi bir şey talep edebilir, ancak çok istisnai hallerde *tay*, bunu başka bir şeyle değiştirmesini isteyebilir ama vermek zorundadır. Hatta küçük yeğen *arak* ile dayıya gelir, bir şey isterse *tai*, onu vermek zorundadır. Altaylılarda ve Teleütlerde bu mevzu hakkında atasözü vardır:

“Yedi tane kurt sahibi olma, bir tane yeğen sahibi olmaktan daha iyidir.”¹ Hiç şüphesiz bu ana soyluluk kalıntıları, Türklerin çok derin geçmişlerinde yaşamış unsurlardır.

Altay'ın bazı yerlerinde -buralar Rusların yerleşip kök saldıkları yerler- Altaylılar ve Teleütlerin Ruslarla karışıp iç içe girdikleri ve Ruslaştıkları alanlarda adım adım boylarına ait çizgilerini kaybetmektedirler. Bu çizgiler kati surette izlenen cinsel normlardır. Ancak her halka ait akrabalık terimleri ziyadesiyle tutucudur; onlar geçmişin sosyal formları arasına giren evlilik normları ilişkilerine nesnel deliller oluştururlar ve uzun süre canlı olarak kalabilmektedirler, ama artık sonuncular tarafından terk edilmektedir. Akrabalık terimleri Altaylıları ve Teleütleri dış görünüşleri ve yaşam tarzı olarak Ruslardan ayırt edilemeyen bölgelerde muhafaza olmuştur ve bu terimler sınıflandırılmış akrabalık sistemi hakkında delil oluşturmaktadır.

Veya “Kurt sürüsüyle arasının açılması, bir yeğenden daha iyidir. Altaylılar hayvan sürülerine saldıran kurtlara çok hiddetlenirler, ancak sık sık arak ile gelen yeğen, kurtlardan daha yıldırıcı olur, hatta düzenli olarak belirli miktarda hayvan talep edebilir.

TELEÜT VE KUMANDİN FOLKLORUNDA ANASOYLU VE BABASOYLU YAPININ MÜCADELESİ

Morgan ve Engels'e karşı burjuva etnografya literatüründe ortaya konulan temel itirazlardan biri, anasoyluluğun toplumun gelişmesinde zorunlu bir merhale olduğu, her yerde babasoyluluğun ortaya çıkışından önce yer aldığı, anasoyluluktan babasoyluluğa tamamen doğal geçiş durumunda bulunan bir halk gösterme ve ondan bahsetmenin mümkün olmadığı bağlamındadır.

Toplumsal gelişmenin tabiat kanunlarına uygunluğunu reddederek ve tarihsel etapların yeniden kurulması için klasik anlayıştaki bu metodun kalıntılarının öğrenilmesi yönteminin lüzumluluğunu kabul etmeyerek, burjuva etnolojisi, araştırılan birçok halkta yan yana var olan anasoylu ve babasoylu elementlerin izahı için kâh dış sebepler ve faktörlerin etkisini (değişik toplumsal yapıya, kültürel bağlantılara vs. sahip iki kabilenin karışması gibi) aramakta, kâh da anasoyluluk ve babasoyluluğun ta en başından beri aynı anda var oldukları teorisini ileri sürmektedir.¹

Elbette şu veya bu halkta var olan anasoylu ve babasoylu bu iki toplumsal sistemin birbirleriyle olan mücadelesine, anasoyluluktan babasoyluluğa geçiş evresini izlememize katkı sağlayacak olan her türlü yeni materyaller bizim için çok büyük önem arz etmektedir, sadece özel olarak bahse konu halkın tarihi gelişim yolunu açıklamak için değil, aynı şekilde genel teorik gelişim yolunu da aydınlatacaktır.

Bu etüdün amacı anasoylu ve babasoylu temellerin birbiri ile mücadelesinin açık izlerini göstermek ve günümüze kadar pek aydınlanmamış olan iki etnik grup olan Teleütler ve Kumandılarda babasoyluluğun anasoyluluğu yerinden edişini ortaya koymaktadır.

Bu etüdün temelinde yatan efsaneler 1936 yılında tarafımdan Teleütler "Telenek kiji" ve Kumandılarda "Qumandı kiji" derlenmiştir. Teleüt efsaneleri (No. 1, 2) Batı Sibiryâ bölgesi Belovsk altı bölgesinde Çartu ve Şandu uluslarında, Merkit boyu Teleütü Afanasiy Alekseyeviç Tuşmanakov ve Oçai boyundan Teleüt Nikolay Petroviç Şabinin'den derlenmiştir. Kumandı efsanesi (No. 3) Batı Sibiryâ bölgesi

Bkz. Örneğin, A. L. "The Martilineate Agairn", American Anthropologist, v. XIX, 1917, s. 571-579; Robert, H. Lowvie, "Primitive Society", 1921, p. 157-199; Robert, Ib. Lowie, "Social Organization", American Journal of Sociology XX, 1914, p. 68-97; Swanton, J. R. , "Social Organization of American Tribes", American Antropologist N. S. , VII, 1905, p. 663-673; Goldenweiser, A. "The Social Organization of the Indians of North America", Journal of American Folklore, XXVII, 1914, p. 411-436 i dr.

Staro-Bardinsk alt bölgesinde Öre boyuna mensup Kumandı Multıkay Antipoviç Savino'dan derlenmiştir.

Efsanelere ve onların analizine geçmeden önce bu efsanelerde büyük rol oynayan ruhlar *emegender* ve *örökenner* hakkında birkaç kelime söylemek lazım.

Emegender ve *örökenner* Altay Türklerinin, ezcümle, Teleütler ve Kumandaların dini inançları ve kültüründe önemli yer tutar.

Emegender (Teleütler) veya *örökenner/örökender* (Kumandı)¹ ruhlarının, kumaş parçasından dikilmiş ve içi üstüğü ile doldurulan kuklaları vardır. Bundan başka bazen Kumandılar bu ruhları beyaz bir keten bezi üzerine kırmızı aşı boyası ile tasvir ederler; onlar insan figürüne sahiptirler.

Teleütlerde bu ruhları, kız evlenip koca evine giderken, henüz baba evinde olduğu dönemde hazırlar. Kız bunları ya kendisine verilen diğer çeyizleriyle beraber alarak kocasının evine götürür veya nikâhtan sonra baba evine yapacağı ziyareti sırasında alır, ya da ilk doğumunu yapmasından hemen önce özel olarak giderek onları alır.²

Kumandılarda bu ruhlar daha ziyade, kadın kocaya gittikten sonra hastalandığı veya kocasının evine bir şanssızlık isabet ettiği gibi hallerde hazırlanır.

Teleütlerde kuklaları, gelin kızın yakın akrabaları, daha ziyade yaşlı kadınlar diker; dikilen kukla da gelin kızın annesinin gelin olurken almış olduğu kuklanın suretinde, benzeri olarak dikilir. Kumandılarda bu kuklalar kaman talimatıyla koca evinde hazırlanır; aynı şekilde kam kuklaların nasıl bir surette olacaklarını da tarif ve işaret eder. Daha çok da kam bu kuklaları kendisi hazırlar.

Kimsenin hiç şüphesi olmasın ki, *emegender* ruhları hakkındaki inanışlar kendi kökleriyle anasoyluluk yapısına dayanmaktadır. Aşağıdaki durum buna delil olmaktadır:

1. *Emegender* (tekili *emegen*) ruhların adı, yaşlı kadını, hanımı, zevceyi karşılamaktadır. Bu arada belirtelim, bu ruhlar hiçbir zaman bireyselleştirilmemişlerdir, her zaman onlardan çoğul olarak bahsedilir. Bu durum belki, grup evliliğinin hâkim olduğu, insanın annesinin sadece kendi biyolojik annesi değil, boyun bütün kadınlarının kişinin annesi sayıldığı, bütün boy kadınlarının kişinin karısı olduğu belirli bir boy bünyesinde bunların olduğu

Emegender/örökenner ruhları hakkında ayrıca bkz. "Perejitki ideologii materinskovo roda u Altayskih Türkov". Sb. Pamyati V. G. Bogoraza.

Ancak bu *emegender* ruhları babasının evinden hiçbir şekilde alma (aldırma) imkânı yoksa öyle durumlarda Teleüt kadınları bu ruhların tasvirini kocası evinde kendileri yaparlar.

zamanda ortaya çıkmış olarak açıklanabilir; böyle bir hal neticesinde şahsi zevce, şahsi anne ve şahsi büyükanneye sahip olma düşüncesi henüz mevcut olamamıştır.

2. Bu ruhlar hakkındaki tasavvurlar, dişil ruhlar hakkında olduğu gibi Teleütlerde canlı bir şekilde muhafaza olmuştur. Örneğin, Teleüt kadınları, emegender hakkında şunlar söylerler:

“Onlar, yani emegender, eskiden canlıymış, daha sonra ölmüşler. Emegenderi giydirirken (yani, emegender dikerken) onlara giydirilen gömleklerin altını, canlı insanlardaki gibi dikmezler. Onların giysileri, bizim kadınlarımızın gömlekleriyle aynıdır. Emegender çok yaşlıdır...”¹

3. Emegender ruhların esas fonksiyonu, boyun selamete devamını sağlamak, doğum yapan lohusa kadını ve onun bebeğini korumaktır. Bu fonksiyon lohusanın ve yeni doğanın koruyuculuğu – bu ruhların tabiatından, “eski” kadın ruhlar, yani kadın atalar hakkındaki tasavvurlardan çıkan doğal ikondur.

4. Emegender ruhları hakkındaki tasavvur *avunkulat*² yapısıyla bağlantılıdır. Teleüt dualarında bu ruhlar zorunlu sıfat alırlar *“tayı qanna taragan – anasoylu ruhtan gelen”*³, *“tayı qanna ayırılğan – anasoylu dayıdan ayrılan.”*

“tayı qanna taragan,

tayı torqo ton kiygen,

tayı tö at mingen

Veya

“ayıılğanuñ, şau, tayı qanna, şaul

qosqolgonuñ,⁴ şau, qonıtaydañ, şaul

ayıılğanın altın kölden

cıqqan yerin tayı qannañ

Dayıdan çoğalanlar

Dayıdan ipek don (kürk) giyenler

Dayıdan develere – atlara binenler

Siz dayı-handan ayrıldın

Siz Konuday’dan yayıldınız,

Siz altın (Telets) gölünden geldiniz

Siz çıktığınız toprak dayı-handan

geldiniz.

Kumandılar sıkça örekenner/örökendör çift olarak, erkek ve kadın gibi düşünülür – bu tasavvurlar hiç şüphesiz daha geç dönemde babasoyluluğun anasoyluluk üzerine üstünlük ideolojisini yansıtmaktadır.

Ana türesi temeline göre düzenlenmiş çoğu toplumlarda çocuğun bakımını, geleneksel eğitimini dayının üzerine alması; başka bir söyleyişle dayının baba yerine geçmesi; dayı erki.

Tara – ayrılmak, yayılmak, ekilmek, çoğalmak, bir şeyden çıkmak, doğmak. Mukayese ediniz taragan äl (tel) – ahfad (W. V. Radloff. *Opıt slovarya Türskih nareçiy. Spb. , 1900, cilt III, s. 837).*

qosqop (Tel. , Alt. , Leb.)- yerinden oynamak, sarsmak, devirmek, yıkmak, durumunu değıştirmek (W. V. Radloff. *Opıt Slovarya, cilt III, s. 6625).*

Bu ruhları kuklaları hazırlamak için kumaşı (kendir veya keten) kızın nikâhına gelmiş olan dayı vermek zorundadır.

Bütün bunlar bu ruhların ana boyunun koruyucu-ruhları olduğunu göstermektedir; kocaya giden kız, bu ruhların yeni evinde esenliği, selameti tesis etmeye devam edecekleri, kocasının, onu kendi ruhlarına dâhil etmesi ve böylece evini onların himayesi altına alması için *emegender* ruhları annesinin evinden almak gerektiğini kabul eder. Kızın en yakın akrabası olan annesinin erkek kardeşi (dayısı), onun nikâhına katılır, yabancı bir yerde yeni evine geçen yeğenini kendi boyunun ruhlarıyla “kendi” velinimet ruhlarıyla yine yeğenini çok yakın olarak kabul etmelidir.

Şimdi efsanelere geçelim.¹

I.

qonıday abışqa ol kjidi algan. ay ükü dep qannın qızın algan. anan tulgan pala Şüniidep adı boldu. añ enezi ol paladı tapqan kiyinde pir ay kirezi polgondo pırqan pādi. ² paa pala ösküs yat qaldı. qonıday abışqa paşqadan kiji pedrep yu yat. tayganın (tayı qannın) qızınasös aytırıp yüryat. tayganın qızın ak elip aldı.

ol qıs qonuday-bıla pir ay kirezi yattılar. anan yadalbay üriy bedri. qonuday abışqa qam akelip qamdat turdu. pir-dē nemedēn tuza polboy-tur. ölogō tur koydu.

pir tün tūjep pājza, paa qatqa tūjünde aydır turlar “adazının yerinde eki kuklazu poltur. paa eki neme’ parıp pu yerinde akel. sen pisti adanının qolunda yürgende, eki qoltuguna sugunup qoiotton emde deze pisti taştabiyp qonudayga pardır. sen pisti kelip aragır al, qonıday abışqan tōrüne oturzip, aq qoy-bıla alqattır. ol caqta deze sen yazılıp kelerzini”

paa qat tur kele ayttı; qonuday abışqazına ayttı: “ee! abışqa, sen neni pil ya’zın?” ol ayttı; “pir-de neme pilbey-yadımlı” tedi. aydarda paa qat abışqazına ayttı: “men puun tūjep turdum. adamının qolundad polgomdo, eki kukla polgon. ol kuklarım

Şünü hakkındaki efsanenin Teleüt varyantı akademisyen Radloff tarafından derlenmiş ve onun “Obraztsov narodnoy literaturı Türkskih plemen” adlı eserinin 1. cildinde yer almıştır. Spb. , 1866 (s. 184-186); bu efsanenin serbest varyantı V. İ. Verbitskiy’nin “Altayskiye İnorodtsı” adlı eserinde de yer almaktadır, Moskova, 1893 (s. 117-121). Ancak tarafımızdan 1936 yılında derlenen efsaneler, W.V. Radloff ve V. İ. Verbitskiy tarafından verilen bu efsanenin varyantlarından farklılık göstermektedir. Her şeyden evvel Radloff ve Verbitskiy’nin varyantları oldukça kısa ve az detaylandırılmıştır. Ayrıca anasoylu boyun kalıntılarının oldukça parlak şekilde yer aldığı ilginç birinci kısım etnografik bağlamda yoktur. Neticede bazı epizotlar yeni şekiller ve anlayış kazanmış ve sahip oldukları ilk karakterini tamamen kaybetmiştir.

Purgan polıp pardı – harfiyen “burhan oldu, ruha dönüştü” – öldü anlamında (ölüp pardı, öldü)

Kukla – Teleütler bazen emegender ruhları adlandırırılar.

maga aytti: "sen pisti qonıday abışqār, tōrüne ararır oturzup, aq qoybila alqattır!" tedi.

qonıday abışqa anı ugıla, kuklalarına sartırıp keldi. paa kuklalardı poyının yurtuna akelip aldı. tōrüne oturzup alıp, aq qoy-bela alqattırdı. ol caqta deze paa qat yazılıp keldi.

qanca aqtın ol qattan eki bala poldı: ekilezi er pala. pirisinin adı qaldan cerik poldı, pirisinin adı ceren qonduq poldı.

1. Konuday, Han'ın kızı Ay Ükü'yü kendine eş olarak almış. O kızıdan Şünü adında bir oğlu olmuş. Bebeğin doğumundan bir yıl sonra bebeğin annesi ölmüş. Bebek yetim kalmış. Konuday kendisine başka eş aramaya başlamış. Tay-Han'ın kızını (yani, anne tarafından dayı-han) eşi olması için beğenmiş. Tay-Han'ın kızı da kabul etmiş.

Kız, Konuday ile ancak bir ay yaşamış; daha fazla yaşayamamış, hasta olmuş. Konuday, kam getirerek kamlık ayini yaptırmış; ancak hiçbir fayda görmemiş, kız ölümcül hale gelmiş.

Bir keresinde gece kız uyurken, uykusunda biri demiş ki: "Senin babanın yurdunda iki kukla var. Git ve o iki şeyi getir. Sen, babanın yanında yaşarken, sen bizi koltuk altına sıkıştırdın, her zaman uyudun, şimdi ise bizi fırlatıp attın ve Konuday'a eş oldun. Sen, bizi getirerek kocan Konuday'ın evinin en saygın yerine, başköşeye koy ve beyaz koyun ikram et. O zaman sen iyileşeceksin!"

Kadın bunu kocasına anlatmış: "Eee! Kocam, sen ne biliyorsun?" diye sormuş. Kocası "Ben hiçbir şey bilmiyorum!" demiş. O zaman kadın kocasına: "Ben babamın evinde yaşarken orada iki kukla vardı. O kuklalar bana uykumda "Sen bizi kocan Konuday'ın evine getir, evin en saygın yerine, başköşeye koy ve bize beyaz koyun kurban et! Dediler." diye anlatmış.

Konuday bunları duyar duymaz atına fırlayıp binmiş ve kuklaları almaya gitmiş. O kuklaları kendi yurduna getirmiş. Evin en saygın köşesine koymuş; onlara beyaz koyun kurban etmiş. Bundan sonra onun karısı hızla iyileşmiş.

Bir süre sonra kadın ikiz çocuk doğurmuş: İki oğlan. Onlardan birinin adı Kaldan Çerik, diğerrinin adı ise Çeren Tonduk imiş.

II.

tümen¹ telenettin² qāmı qonıtay polgan. payanadı³ alqatqanda, paytalğan ayaq patıra pargan. qonıday poydon⁴ polgon yastanarga yer⁵ ala dep, yaminarga ömür ala dep,

Tümen (Alt. , Tel. ,) – on bin, çok fazla (W. V. Radloff. Opıt slovarya Türkskih nareçiy. Spb. , 1900, cilt III, s. 1602)

Payana – göksel – iyi tanrıları karşılamak için kullanılan genel bir terim. Bu efsanede konu göksel tanrı Ülgen'e – babasoyu tanrısına kurban sunumu hakkındadır.

poyuma tuştı kiji aladım tep, aq yarıqtı aylandera, yerdin, üssün yemere yürgen. ay ükü' dep qannın, qızın alğan. as yatqan-ba köp yatqan-ba, şünü dep ül tulğan.

as yatqan-ba, köp yatqan-ba ay ükünün, qızı ölgön. qonıday aytqan: "yastınarga yen ala dep, yamınarga ömür ala dep, aq yarıqtı paza aylanera yürgen. "şünüs' yerinde erge parbas' erkin qara qıstı aladım" tegen.

Şünü aytqan: "mēn sözümdı uqqun! tegen, şünüs yerinen, qat alzan, yayanadı alqatsan, paytalın, parbas polor, tegen öltörüp, edin poyın, yir polorzun!" tegen alqatsan, şünüdin, sözün uqpaga, şünüs yerine pargan. tayığanın, qızın erge parbas erkin qara qıstı alğan.

as-pas kör-pa yatqan, erge parbas erkin qara qıs agaş celap qada pergen. altın sılap sargala pergen. poyunın, yurtunan, qamdadır arga sümezine cuqpagan, şünus. gerinen, altı calulü qam akelgen. altı calulü qam aytqan: "enci pölupp ajip gelgen quncı polıp qüp kelgen. önörlü eki calu' gelgen". tegen. önörlü eki caludı turgusturıp alğan.

önörlü eki caludı turgusturıp alıp,¹ erge parbas erkin qara qıs yazılıp pargan. as-pa kör-pe yatqandar, eki igis pala tujan. ekizi er polgon, prisiinin, adı qladan cerü, pirişinin, adı ceren tonduaq polgon.

2. Teleütlerde Konuday Han varmış. Ruhlara kurban için kurbanlık kısırak sunmuş. Konuday bekârmış. "Başımın altına koymak için bana kolların gerek; örtünmek için eteğin bana gerek; benim iki tane eş (kadın) almam gerek!" diyerek, ak ışığın yanında bütün dünyayı gezmiş. Han'ın Ay Ükü adlı kızını almış. Bir müddet sonra onun Şünü adını verdikleri oğlu doğmuş.

Gel zaman git zaman Ay Ükü ölmüş. Konuday "Başımın altına koymaya kolların, üstümü örtmek için eteğin bana gerek!" diyerek yeniden ak ışığın etrafında dolaşmış. Kötü memlekette hür kocaya varmak zorunda olmayan kara kızı alacağını" demiş.

Şünü ise demiş ki: "Benim sözlerimi duy! Eğer sen kötü memleketten kadın alırsan, o zaman kısırağı ona kurban sunacaksın, Payana'ya gitmeyecek; onu öldürdükten sonra etini sen yemek zorunda kalacaksın!"

Şünü'nün sözlerini Konuday dinlememiş ve kötü memlekete gitmiş.

Tayu-Han'ın (yani Dayı Han) hür kocaya varmak zorunda olmayan kızını - kara kızı kendisine eş olarak almış.

Ayukku; efsanenin diğer varyantında - ay pükkü.

şunus // şunus, efsanenin diğer varyantında - şulmus.

erge pararga - kadın için evlenmek, kocaya varmak, harfiyen - erkeğe gitmek.

çalı (Alt.): 1) kam tefi, 2) idol (W. V. Radlof. Opit slovary.... , cilt III, s. 1884). Teleütler bazen emengender ruhları "çalı" diye adlandırırılar.

eki caludı turgusturıp alıp - koydurmak, yani emegender ruhları yaptırmak ve gerekli bütün gelenekleri icra ettirmek

Gel zaman git zaman kara kız dal gibi kurumaya, altın gibi sararmaya başlamış. Konuday kama kamlık ayini yaptırmış, kamin bütün çabalarına rağmen kız iyileşememiş. O zaman Konuday kötü memleketten altı tane tefi olan kam getirtmiş. Altı tefi olan kam “Çeyiz olarak verilenler (yani emegender ruhlar) gelsin, bir çift çalu’yu¹ izleyerek, kovalayarak gelsin” demiş. Konuday bu ruhların tasvirlerini yaptırmış.

Ruhların tasviri yapılırken hür olmayan kocaya varmak zorunda olmayan kara kız iyileşmiş. Gel zaman git zaman Konuday’ın karısı ikiz doğurmuş, iki oğlan: onlardan birinin adı Kaldan Çerü, diğerinin adı ise Çeren Tondık.

Çocuklar yetişkin erkek olmuşlar. Bir keresinde halkı toplamış ve iki gün nasihat vermişler. “Yedi mağarada ateş gibi kırmızı tilki var!” demişler. Üçüncü gün oraya gidip bakmaya sözleşmişler.

Şünü koyunun kürek kemiğine bakarak, onların gidiş gününü öğrenmiş. Şünü gece yatarak “yada”² yapmış ve kar yağmış. O ak-kır atına binmiş, köpeğini ve şahinini yanına almış. At dörtнала fırlamış ve yedi mağaraya varmış. Köpeği salıvermiş. Köpek yedi mağaradan ateş gibi kızıl tilkiyi çıkarmış. Tilki ta bataklığa kadar kaçmış. Şünü şahinini bırakmış. Şahin, kızıl tilkiyi yakalayıp getirmiş. Şünü, kuyruğundan tilkiyi yakalamış ve silkelemiş, etini atmış, elinde sadece postu kalmış.

Eve döndükten sonra Şünü, tilkinin derisini babasının evinin en saygın yerine, başköşeye asmış.

Şünü’nun babası uyanmış, kalkmış ve evinin yandığını düşünmüş. O bakmış ve başköşede kızıl tilkinin asılı olduğunu görmüş; onun parlaklığıyla bütün ev aydınlanmış.

İki kardeş Kaldan Çerü ve Çeren Tondık halkı topladıktan sonra gitmişler. Kızıl tilki avlamak için anlaşılmışlar. Yedi mağaraya gelmişler. Mağaralarda kızıl tilki yokmuş. Yaşlılar demişler ki: “Yakın zaman önce burada bulunan tilki bir yere gitmiş olamaz. Burada neler olduğuna bakmalı!”

Yedi mağaraya bakılmış Şünü’nun atının dört toynağının izini, çukurları görmüşler, ancak buraya at nereden gelmiş, izleri yokmuş; nereye gitmişse, o izler de yokmuş. Mağaranın girişinde köpeğin izleri varmış, ama çıkışında yok, nereye gittiği görünmüyormuş. Tilkinin bataklık yönüne giden izleri varmış, ama bataklıktan sonrası yok.

Emegender ruhlar.

Yada – büyüsel bir taş, onun gücüyle kar ve yağmur yağdırılır ve durdurulur. Yadacı – büyülu taş ile havayı değiştirmeyi becerebilen kimse. Yada aynı zamanda geleneğin adıdır. Bkz. W. V. Radloff. “Opit slovary”, cilt III, s. 207-210.

Kaldan Çerü ve Ceren Tondık demişler ki: *"Bu Şünü'nün işi! Bizim anamız! Eğer bunu annemize söylersek, annemiz Şünü'yu öldürmesi için babamızı zorlar!"*. Eve dönmüşler; Şünü'yü annelerine bildirmişler. Anne, babaya yakınmış: *"Şünü oğullarımı halkın yanında gülünç duruma düşürmüş, halk onlar hakkında aşağılayıcı şekilde konuşmuş."* Konuday demiş ki: *"Şünü onların ellerini tutmadı ya! Eğer ona haset ediyorsa, bırak kendileri yapsınlar!"*

Gel zaman git zaman iki kardeş halkı yine toplamış. *"Bataklıkta bir canavar yaratık yaşıyor, kaplana benzer görüntüsü var; haydi onu öldürelim!"* diye halk konuşup anlaşmış. Üçüncü günü oraya gitmeyi kararlaştırmışlar.

Şünü kardeşlerinin konuşmasını öğrenmiş. Gece "yada" yapmış, kar yağmış. Ak-kır atında binmiş ve gitmiş. Köpeğini yanına almış, şahinini yanına almış.

Bataklığa kadar varınca Şunu, köpeğini bataklığa salmış. Köpek canavar yaratığa - kaplana musallat olmuş ve onu bataklıktan dışarı çıkartmış. O zaman Şünü bahadırlık okunu almış, doğrudan alnına vurarak onu öldürmüş. Canavar iki parçaya bölünmüş. Şünü iki parçayı birleştirmiş, iki tarafından dallarla dayanak yapıp desteklemiş. Bundan sonra Şünü evine dönmüş.

Kaldan Çerü ve Ceren Tondık, iki kardeş, halkı topladıktan sonra canavarı - kaplanı öldürmeye gitmişler.

Onlar canavarı görünce hemen ok atmaya başlamışlar. Her saldırıdan sonra ilerlemişler. Canavara atılan oklar yere düşmeyerek kaplana saplanmış. Ancak canavar kaplan yere düşmüyor, hep ayakta duruyormuş. Hepsi atışları bitirmişler.

Bilge yaşlılar o zaman demişler ki: *"Eğer bizim oklarımız canavara saplanmıyorsa, onlara yere düşmeliydiler! Bir şey olduğu görülüyor. Gidelim ve bakalım!"* Çıplak elleriyle canavarla mücadele etmeye gitmişler.

Canavara biraz yaklaşıncı bakmışlar ve onun ikiye ayrılmış olduğunu, iki tarafından ağaçla dayanak yapıldığını görmüşler. Hayvanın postu da hiçbir işe yaramaz hale gelmiş, delik deşik olmuş.

"Gidelim Şünü'yu anlatalım ve babasına onu öldürtelim" diye iki kardeş anlaşmış.

Kardeşler üzgün şekilde eve dönmüşler. Eve döndükten sonra her şeyi annelerine anlatmışlar. Anneleri de kocasına şikâyet etmiş: *"Şünü, oğulları rezil etti!"* demiş. Konuday *"Eğer onlarda Şünü gibi olmak istiyorlarsa, bırak onun gibi olsunlar!"* demiş.

Bir keresinde Şünü koyunun kürek kemiğinden fal bakarak, sabah kızılığı ve güneşin ışıkları parlarken Çırbıday adlı amcasının kendisine misafir olarak

geleceğini öğrenmiş. Geleneğe göre Şünü, ona ok atmak zorundaymış; eğer ok atmazsa, o zaman ölmüş.

Tan kızılığı parlayarak, güneş titreyerek yükselmiş. Şünü bahadırılık okunu almış, gölgeye saklanıp beklemeye koyulmuş.

Aniden görmüş: amcası Çırbıday kendisine misafirliğe geliyor.

Şünü nişan almış ama amcasına değil, onun yerine kara toprağa okunu fırlatmış. Kara toprakta bir ev büyüklüğünde çukur oluşmuş. Bu çukurun toprağıyla amca Çırbıday tamamen kaplanmış. Amca üç gün şuuruz şekilde yatmış. Daha sonra kalkmış ve demiş ki: “Şünü’den başka kim benimler böyle şakalaşabilir? Bu herhalde Şünü’nün yaramazlığı?” Şünü amcasını evine götürmüş ve ona ikramlarda bulunmuş.

Zaman geçmiş, Şünü koyunun kürek kemiğiyle fal bakarak babasının ihtiyaçlarını yerine getirmek için üç bıçakla oturma yerinde oturduğunu görmüş. Geleneğe göre Şünü, bu üç bıçağı kırmak içi ok atmalıymış; eğer bıçakları kıramazsa, o zaman ölmüş.

Sabah kızılığı belirince, güneş ışıkları parlayarak çıkınca Şünü bahadırılık okunu almış, babası üç bıçakla oturma yerinde otururken okunu fırlatmış ve bıçakları kırmış. Onun babasının başı aşağı düşmüş. Kalkıp evine gitmiş. Karısı alaylı şekilde gülererek demiş ki: “O, benim oğullarımı aşağıladığında senin hoşuna gitmişti, şimdi seni aşağıladı, memnun musun?”

Baba Konuday bu sözlerden dolayı oğluna hiddetlenmiş. Bütün halkını toplamış ve demiş ki: “Şünü’ya istediğinizi yapabilirsiniz!” Halk ise ona: “Biz Hanımızın oğlunu yargılayarak değiliz. Eğer kendin hesaba çekersen, biz senin istediğini yaparız!”

Konuday ayağa kalkmış ve demiş ki: “Yetmiş sajenlik çukur kazın, yetmiş pudluk (pud: 16,3 kg) balta alın, Şünü’nün iki kürek kemiklerin kırın ve onu çukura atın!”

Toplanmış olan halk Şünü’nun iki kürek kemiğini kırmış ve yetmiş sajenlik (2,13 m) çukura atmışlar.

Pulgayrı ve Algayrı adında iki kardeş bahadır varmış. Onlar Şünü’nun sağ mı, ölü mü olduğunu bilemeden Konuday’ın obasıyla mücadele etmeye karar vermişler. Kuşlara benzeyen iki kişiyi Konuday’ın obasına göndermişler ve demişler ki: “Bunlardan hangisi karga, hangisi saksağan bilin. Eğer söyleyemezlerse, o zaman onları kendi obamıza getirir ve vergi ödetiriz!” Konuday’ın obasında bunu bilen kimseyi bulamamışlar.

Şünü’nün amcası Çırbıday kendi evinden Şünü’nün yattığı çukura yeraltından bir geçit kazmış. Yeraltından geçerek Şünü’ye yiyecek götürmüş.

Çırbıday, Şünü’ye rica etmiş: “Eğer babana karşı sende hiç merhamet yoksa o zaman çok sayıdaki Teleüt’ün yaşamına acı. Bu kuşları senin bildirmen gerektiğini bilirler” demiş.

Şünü “Babamın iki tane bahadır oğlu var, onlar bilsinler. Eğer bu kuşları onlar bilemezlerse, o zaman tahtta oturan Han babam, acaba bunu bilebilir mi?”

Amcası ağlamış ve yine rica etmiş: “Eğer sen babanın hatırı için söylemiyorsan, benim hatırım için söyle!” Şünü, o zaman demiş ki: “Babamın obasında “yadaçı” var; onlar ayazlar göndersin ve soğuk kuzey rüzgârları estirsinler. Daha sonra bu kuşlar serbest kalacaklar, o zaman karga garklayacak ve ormanın zirvelerine uçacak, saksağan ötecek ve ot ambarının altına saklanacak. Onlardan hangisi karga hangisi saksağan bu şekilde öğrenecekler.”

Çırbıday bunu öğrenip hemen halka duyurmuş. Halk “yadaçı” toplamış ve demiş ki: “Yada yapın ve ayazlar gönderin!”

“Yadaçı” ayaz göndermiş. İki kuş o zaman serbest kalmış. Karga garklamış ve ormanın yükseklerine uçmuş, saksağan da öterek ot ambarının altına saklanmış. “İşte karga, işte saksağan!” demişler. Kâğıda çizmişler ve Pulgayrı ve Algayrı Han’a göndermişler.

Pulgayrı ve Algayrı, iki kardeş bunu görünce “Konuday’ın halkı akıllı halk! Eğer Şünü olmasa bile, ihtiyaçlar bunu anlatabilirlerdi!” demişler. O zaman onlar Konuday’ın obasına çayır melekesi (erkeçsakalı) ağacı göndermişler ve “Bunun başı neresi, kökü neresi bilsinler! Eğer söyleyemezlerse onları kendi obamıza getirir ve vergi ödetiriz” demişler.

Konuday’ın obasında bunu bilebilen kimse çıkmamış. Çırbıday, Şünü’ya gitmiş ve demiş ki: “Bütün Teleütlerin hayatı için bunu bize söyle!” Şünü: “Ağacı alın ve hemen nehre atın, onun kalın kök tarafı önde, ince ucu ise arkada yüzecektir” demiş.

Çırbıday bunu öğrenince hemen halka söylemiş: “Ağacı hemen nehre koyun!” Çayır melekesi ağacını hemen nehre atmışlar. Kalın ucu önce, ince kısmı arkada olacak şekilde yüzmüş.

“İşte kökü, işte ucu!” böyle dedikten sonra hemen kâğıda çizip iki kardeş bahadıra yollamışlar.

Algayrı ve Pulgayrı, iki kardeş demiş ki: “Konuday’ın halkı zeki halk. Eğer Şünü olmasaydı bile, akıllı ihtiyaçlar bunu söyleyebilirlerdi!”

Konuday’ın obasına onlar üç tane kısrak göndermişler ve “Bunlardan hangisi 1, hangisi 2 ve hangisi 3 yaşında, bunları bilsinler. Eğer söyleyemezlerse, o zaman biz de onları kendi obamıza getiririz ve vergi ödetiriz!”

Konuday’ın obasında bunu bilen çıkmamış. Çırbıday, Şünü’ya gitmiş ve ağlayarak yalvarmış: “Eğer bunu babanın hatırı için söylemek istemezsen, benim hatırım için söyle!” demiş. Şünü şöyle demiş: “Getirilen kısrakları 3 gün boyunca kuru otlarla besleyin. 3. Gün suya bırakın. Suya yaklaşacaklar; 1 yaşında olan nehrin kıyısında

toynaklarıyla yeri kazacak, 2 yaşındaki dizlerine kadar, 3 yaşındaki kısırak ise karnına kadar suya girmiş olacak. Böylece siz öğreneceksiniz!”

Çırbıday bunu öğrenince hemen halka açıklamış hemen halka açıklamış ve demiş ki: “Üç gün boyunca kuru otları besleyin, ondan sonra nehre salın!”

Üç gün boyunca atları beslemişler ve ondan sonra bırakmışlar. Üç kısırak nehre gelmiş. Bir yaşındaki kısırak toynaklarıyla yeri kazmaya başlamış, diğeri dizlerine kadar, üçüncü ise karnına kadar suya girmiş. “İşte bir yaşındaki, iki yaşındaki ve üç yaşındaki kısırak!” dedikten sonra kâğıda çizmişler ve iki bahadıra yollamışlar.

Algayrı ve Pulgayrı, iki kardeş kendi aralarında konuştuğuktan sonra demişler ki: “Konuday’ın halkı zeki halk! Bunu akıllı yaşlılar öğrenip söylemişler!”

Onlar o zaman bahadır yayı hazırlamışlar: “Eğer Şünü yoksa Konuday’ın obasında bu yayı gelecek kimse yoktur!” demişler. Yayı on iki ata yüklemişler Konuday’ın obasına göndermişler.

Konuday’ın iki oğlu, Kaldan Çerü ve Ceren Tondık iki kardeş yayın iki ucundan tutmuşlar, ancak yerinden bile kımıldatamamışlar. Çırbıday yayı tutmuş, dizlerine kadar kaldırmış ve hemen düşürmüş. O zaman Konuday yayı almış. Gözleri tuz gibi beyazlamış, iki eli buz gibi sertleşmiş. On birinci kertiğe kadar çekmiş, on ikinciyi yapamamış. O, yayı bırakmış, oturmuş ve ağlayarak demiş ki: “Bu iki işe yaramaz oğlan yerine oğlum Şünü yaşasaydı daha iyiydi!”

Çırbıday ona demiş ki: “Güneş sönmez, bahadır ölmez! Haydi, gidelim, Şünü’ya bakalım!” Konuday: “Benim yarama tuz basma, ayrıma su katma, yangınımı daha güçlendirme, beni daha fazla ağlatma!”

Çırbıday onun sözlerini duymamış. Halkı toplamış ve kazıp Şünü’yu çıkartmaya götürmüş. Toplanmış olan halk toprağı kazarak Şünü’ya kadar ulaşmışlar ve Çırbıday’ın evinin altından çıkmışlar. “Şünü yaşıyor!” demişler.

Çırbıday onun sözlerini duymamış. Halkı toplamış ve toprağı kazarak Şünü’yu çıkartmaya götürmüş. Çukura gelen halk toprağı kazarak Şünü’ya kadar ulaşmışlar ve geri dönüş yolu olarak Çırbıday’ın bodrumundan çıkmış. “Şünü yaşıyor” demişler.

Çırbıday demiş ki: “Hilâle kadar bekleyin, kapalı havayı bekleyin!” Konuday “yadaç”ya bulut bulut üstüne yığıldırın, Dokuz kat perdeyle Şünü’yü sarıp kapatsınlar!” demiş.

Hilali ve kapalı havayı beklemişler. Yadaç “yada” yapmışlar, bulut bulut üstüne yığılmışlar. Şünü’yu dokuz kat örtüye sarmışlar, çukurdan çıkartmışlar.

Dokuz kat örtünün arasından yıldız ışığı süzmüş, Şünü bu ışıktan dolayı şuurunu kaybetmiş ve yere yığılmış. Şünü’yu tekrardan dokuz kat örtüye

sarmışlar. Dokuz yaşına gelmemiş bir kısırağın karın derisini yüzmüşler ve Şünü'yü içine sarmışlar. Şünü uzun süre böylece yatmış.

Daha sonra Şünü kalmış ve demiş ki: *"Kırk kısırak yakalayın, kırk kısırağı yere devirin; kırk kısırağı parçalara ayırın, bütün etlerini pişirin ve yiyin. Kırk kısırağın bütün kemiklerini toplayın ve hepsi bir kemik olsun; bütün kemikleri ufalayın ve hepsinin beynini çıkartın!"*

Kırk kısırak yakalamışlar; kırk kısırağı yere devirmişler; kırk kısırağı boğazlamışlar; kırk kısırağı parça parça etmişler; bütün etleri pişirip yemişler; kırk kısırağın kemiklerini bir araya toplamışlar ve üst üste yığmışlar; kırk kısırağın kemiklerini ufalamışlar ve hepsinden beyni çıkartmışlar. Beyni bir kâse içine toplamışlar, içki ile karıştırmışlar ve getirerek Şünü'ye sunmuşlar.

Şünü bir yudumda hepsini içmiş. Dolunay gibi parlayıp kızarmış *"Görecek miyim, görmeyecek miyim, her şeye rağmen yayı gereceğim; tutabilecek miyim, tutamayacak mıyım, her şeye rağmen yayı tutacağım!"* demiş. Bahadırlık yayının iki ucundan tutmuş ve tek elinde sıkıştırmış; yayını bükmüş, iki ucunu birleştirmiş ve fırlatmış. Ondan sonra kâğıda haber yazmış: *"Algayrı ve Pulgayrı, iki kardeş, benim toprağıma getirileceksiniz ve bana vergi ödeyeceksiniz!"*

İki kardeş, Algayrı ve Pulgayrı hiç kimseden korkmamışken korkmuşlar, hiçbir zaman endişelenmezken endişelenmişler.

Kaldan Çerü ve Çeren Tondık, iki kardeş Şünü'ye verilecek vergiyi beklemişler. Bir gün, iki gün, üç gün beklemişler. Bir yıl, iki, üç yıl beklemişler. Algayrı ve Pulgayrı hiçbir şey göndermemişler, hiçbir şey ödememişler. İki kardeş halkı toplamış ve vergi almak için gitmişler.

Şunu, koyunun kürek kemiğinden fal bakarak kardeşlerinin gittikleri yeri, gidiş yolları olduğunu ancak dönüş yolu olmayacağını öğrenmişler.

Ak-kır adına binmiş, yanına yüz savaşı alıp gitmiş.

İki kardeş İrtiş'in bir tarafından, Şünü diğer tarafından gitmiş. Şünü "yada" yapmış, yağmur yağdırmış ve iki kardeş Kaldan Çerü ve Çeren Tondık tepeden tırnağa ıslanmışlar; ondan sonra o kuzey rüzgârları estirmişler ve kardeşler donmuşlar, eve geri dönmüşler.

Yüz savaşı alan Şünü ilerlemiş. Geceledikleri ilk gece mağarada 10 savaşıyı, ikinci gece mağarada kalan diğer savaşıları kapatmış. Şünü savaşılarına demiş ki: *"Ben bir kez haykırdığımda atlarınızı yakalayın, ikinci haykırışta atalarınıza binin, üçüncüde savaşa girin!"*

Şünü yanına aşısını alıp Algayrı ve Pulgayrı'nın obasına gitmiş. Şünü obaya yaklaşınca durmuş, kazanını kurmuş ve yemek pişirmeye başlamış. Algayrı ve

Pulgayrı, iki kardeş Şünü'nun geldiğini öğrenmişler. Onu kendi obalarına davet etmek için asker göndermişler.

Şünü o zaman kendi giysilerini çıkartıp aşçısına giydirmiş, onun giysilerini de kendisi giyinmiş; böylece Algayrı ve Pulgayrı'nın obasına gelmişler. Algayrı ve Pulgayrı, iki kardeş aşçıyı Şünü zannedip, onu başköşeye oturtmuşlar, ikramlarda bulunmuşlar, Şünü'yu da aşçı diye kapının yanına oturtmuşlar.

Bacak büyüklüğünde dişleri ve dudakları olan, sepetçi söğüdünden asası, ağaç kabuklarından ayakkabıları olan yaşlı bir kadın fısıldamış: *"Başköşede oturan aşçı, kapının yanında oturan ise Şünü'nun kendisi."* demiş.

Bunu işittikten sonra Şünü fırlamış. Aşçıyı saçından yakalamış ve başköşeden sürüklemiş. Atına binmiş ve dörtnala fırlamış.

Algayrı ve Pulgayrı, iki kardeş peşlerinden takip edip Şünü'yu öldürmeyi düşünmüşler. Yanlarına birkaç bin savaşçı almışlar ve Şünü'nun izini takip etmişler.

Şünü "yada" yapmış, yağmur yağdırmış ve savaşçılar tepeden tırnağa ıslanmışlar; soğuk rüzgarlar estirmişler ve rüzgar onların iliklerine işlemiş. Şünü haykırmış, onun savaşçıları atlarını tutmuşlar, ikinci haykırıpta atlarına binmişler ve üçüncü haykırıpta savaşa girmişler.

Yüz savaşçı, Algayrı ve Pulgayrı'nın bütün askerlerini yok etmişler. Taş ocağı dağıtıp, külünü savurmuşlar. Rüzgâr götürecek çöp, çoğalacak hayvan bırakmamışlar. Ezelden beri yaşanan obayı asırlardır yaşanan obayı kırıp geçirmişler; bütün hayvanları sürüp götürmüşler.

Şünü kendi yurduna, obasına döndüğünde arkadaşı onu karşılamış. Onun arkadaşı Şeremet demiş ki: *"Ey! Dostum benim! Sen yurduna, obana gelince içki içme! Kaldan Çerü ve Çeren Tondık, iki kardeş içki-zehir hazırladılar ve seni beklerler. Eğer yassı taşa votka-zehir damlasa, alevsiz yanar; eğer büyük melez ağacına damlasa, külü ve kömürü kalmaz, toz olur!"*

Şünü demiş ki: *"Dostum benim, keşke bunları bana söylemeseydin! Ben o zehri içsem daha iyiydi, belki benim muazzam gücüm tutulurdu; şimdi ben bunları duyduktan sonra obama girmemem gerek! Benim ak sığırlarım, bütün mallarımı sen al! Obama uğramadan daha uzaklara gideceğim!"*

Yüz savaşçı Şünü'ye demişler ki: *"Biz de senden ayrılmayız, seninle geliyoruz!"*

Şünü arkadaşıyla vedalaşmış ve başka bir obaya yönelmiş.

Az gitmiş, uz gitmiş, Şünü dayısının obasına yaklaşmış. Konaklamış ve kendisine yiyecek pişirmek istemiş, fakat taş olacak bir yer yokmuş.

O, demir tayganın başında, neredeyse ta göğe değen yerinde duman tütüyormuş. Şünü gözlerini ovalamış, bakmış ve dayısının kendisini karşılamaya çıktığını görmüş, oturmuş ve tütün çubuğunu içiyormuş. Bu duman dayısının tütün çubuğundan yükseliyormuş.

Şünü aşçıyı ateş istemek için dayısına göndermiş. *"Neden bizim obamıza gelmeyip de stepte oturuyor?"* diye dayısı sormuş. Aşçısı geri dönmüş ve dayısının kendi obasına davet ettiğini iletmış. Şünü demiş ki: *"Eğer dayım kızını bana verirse, o zaman onun obasına gireceğim!"*

O zaman dayısı kâğıda yazmış ve Şünü'ya göndermiş: *"Ben kızımı sana değil de, kime vereceğim? Obama gelsin, kızımı ona vereceğim!"* diye yazmış.

Şünü dayısının obasına girmiş ve kızını da kendisine eş olarak almış. Obada dayısının yerine Han olmuş, dayısının yerine Bey olup oturmuş.

Dayısının halkı Şünü'yu kötüleyerek, hakaret ederek demişler ki: *"Aylak aylak dünyayı dolaşarak, serserilik yapmış; kendini kaybetmiş, bize geldi ve şimdi de bize Han oldu!"*

Şünü, bunları duyunca demiş ki: *"Ben halka ne kadar iyilik etsem de, benden nefret ediyorlar; halktan ben bir iyilik beklemiyorum!"* Karısını çağırmış, onun yanında iki çocuğunu kılıçla ikiye bölmüş. Ondandır atına binmiş ve gitmiş.

O, Çinli reise gitmiş. Çinli reis ona ikramda bulunmuş.

Çinli reisin 12 karısı varmış.

Çinli reis, Şünü'ya ikramda bulunmuş, Şünü hemen sarhoş olmuş. Reis, genç karısını sokağa çağırmış ve demiş ki: *"Şünü bahadır, ben de bahadırım, biz iki bahadır konuştuğumuzda hangimiz daha belagatliyiz, hangimizin siması daha çok bahadıra benziyor?"* Genç karısı cevap vermiş: *"Şünü'nün kafasında 4 tane kafes var; sende ise bir tane var ve onda da yeterli kadar beynin yok."* Çinli reis, bu sözlere çok öfkelenmiş ve demiş ki: *"Sen beni sevmiyor, Şünü'yü seviyorsun!"*

Adam eve geri girmiş, Şünü'nün konuşmasını kesmiş ve ona itiraz etmeye başlamış. Şünü, ona sinirlenmiş, yerinden kalkmış ve eşiğe yaklaşmış oturmuş.

Şünü'nün her iki gözünden alevler çıkmış, tavana çarpmış ve taş Çinlinin penceresini eritmiş.

Çinli reis bağırarak: *"Bırak ateş etsinler. Şünü'yü kolundan yakalayın! Şünü'yü savaşılar tutun. Başını kesin! Baldırını kopartın!"*

Şünü yerinden kalkmış. Kollarını sallamış, gündüz gece olmuş ve duman çökmüş. Evden çıkmış, atına binmiş ve sürmüş. Atın dört toynağının darbesinden dört gökkuşağı oluşmuş.

Çinlilerin okları Şünü'ye yetişememiş.

Çinli reis halkını toplamış ve sormuş: “Şünü, benim taş penceremi iki gözüyle baktı ve yaktı. Bu nasıl oldu?” Akıllı bir ihtiyar demiş ki: “Şünü’nün gözünden çıkan ateş, güneşten kopmuştur. Sadece senin taş pencereni değil, eğer Şünü aklından geçirseydi, yeri bile eritirdi!”

Çinli reis sormuş: “Şünü kollarını salladı, karanlık gece köktü: bu durum nasıl oldu?” Akıllı ihtiyar demiş ki: “Bu şundan oldu: Şünü’nün bedeni büyümlü bir taştan gökten bölünmüş, bundan dolayı o, gündüzü geceye, geceyi gündüze çevirebiliyor!”

Çinli reis sormuş: “Şünü atına bindi, adı dörtnala fırlayan atının dört ayağının darbesinden dört tane gökkuşağı oldu. Bu nasıl oldu?” Akıllı ihtiyar cevap vermiş: “İşte şundan oldu: Şünü’nün atının toynakları sert çelikten, elmastan yaratılmıştır; dört toynak dört kayaya çarpınca dört gökkuşağı oluştu!”

Çinli reisin yurdundan çıkan Şünü yaşamak için Ak-Han’ın yurduna gelmiş.

III.

pir pıs kijē pardı. caraş akeldi. adazı enezi erbektejip qalını berdi. anın. sonda qı adazının ayılana ayıldap keldi. mal enci appırdı: mal, qoy, nek, at, qas, yastıq töjek aldı. quptu yaq ozolop pardı.

maldı arıgır azırap turdu.

ol pargan qıs agrıp turdu. qamnı qamndıp turdu. qam aydıp turdu: “qurtıyaq par polturlı’ qoynu tepşi tusar kerek, qurtıyaq ezini yazdıyaar kerek!”

tepşi tudup pojodu. arac kedeni kezıp, yözö-bla sırlap turdu, qurtıyaq pō polzın, dep.

agrığı yazıldı. mal. qoy, nek köp östü. paşa pala töretti. pala agrıdı. paşa qam qamnadı. “qurtıyaq ēzini n’aman etken! kökle eder kerek! tep turdu. oronga oltozup qamnıap turdu. paşa anın sōnda pala yazılıp turdu.

paşa qanca-dā yatqan. pala agrıp öle bedri, köp, togus pala töredi, parcın öldü öldü. qancı-qancı qamnıadıp polbodu. apşıyaq-la qurtıyaq ekele poyı yadap qaldı. paşa maldı parcın qamnıadıp tozıldı. erbektejip turdılar: mindan paşa yerge qacqr, tep tudular.

apşıyaq kebege ottı salıp turdu. talganı qorup turdu, köjemni pulgap turdu, sarıı yangı urup turdu. qojıqtu aylandera salup turdu. An-sonda qurtı-yaqtardı qıcırp aldı. “ponı yilēr, men kelbēnce parbalar!” tep turdu.

An-sōnda apşıyaq üznun, sırtındā qaptā qurtıyaqtu alıp, enēge salıp, malta-bla törup turdu. qaptın, tübüne yede-berdi, qurtıyaq qıyırıp turdu “agü yurtımı üzüp turdun!” qalganı malta-bla kerte şaptı. qan ejikke cacıldı.

andın agı apşıyaq-la qurtıyaq qaştı. taştın sıgala ugdı, tözüne ot aldı “ködere küyüp parzın” dep.

Andan arı apşıyaq-la qurtıyaq qacā-berdiler. sügdun yagazına yet pardılar. kebege oltodılar. sug töben uga-berdiler. paşa qanca-dā n’an süge kirdiler. pargan pajında sugden cerge sıga-berdiler. qanca-dā raq cerge pardı. anda yurtap yerler yada-berdiler.

qari yer caqta pir pala cıqtı. Ol bala ol cerde ür catqan.

qurtuyaq yoldu istep yittap yürdü. Suge pardı. suge parıp, surap turdu: "pistin ugnun ezi qayda pardı? sug aydıp turdu: "men yaa kelgem, âlindâ pargan sug unıyar!"

qurtuyaq sungun yagazuna cire-cure tapın saldı.

Bir kız kocaya varmış. Damadın akrabaları, gelinin ailesine çaraş¹ götürmüşler. Damadın anne-babası, gelinin anne-babasıyla anlaşmışlar ve başlık ödemişler. Ondan sonra kız, babasının ulusuna misafirliğe gelmiş. Mal, koyun, inek, at, kaz, yastık, döşek hediye edilmiş, kız bunları alarak kocasının evine götürmüş. Kurtıyak² önden gönderilmiş.

Sığırları götürürken onları beslemeye başlamış.

Kocaya varan kız bir süre sonra hastalanmış. Kama kamlık yaptırmış. Kam demiş ki: "Kurtıyak burada! Onlara koç sunmak, tasvirlerini hazırlamak gerek!"

Kurban sunmuşlar. Daha sonra keten bezi kumaş kesmişler, üstüne kırmızı aşı boyasıyla resimlerini çizmişler: "Bunlar Kurtıyak olsun" demiş.

Kadının hastalığı geçmiş. Koyun, inek ve diğer sığırlar çoğalmışlar. Daha sonra kadın bir bebek doğurmuş. O bebek hastalanmış. Yeniden kama kamlık ayini yaptırmışlar. "Kurtıyak tasvirleri kötü yapılmış! Kuklalar yapmak gerek!" demiş Kam. Kuklalar yapmışlar, ondan sonra undan kaşa yapmışlar, yağ ile onlara ikram etmişler, köşeye yerleştirmişler. Bundan sonra bebek iyileşmiş.

Bir süre geçmiş. Bebek tekrar hastalanmış ve ölmüş. Çok çocuğu, 9 çocuğu doğmuş, ama hepsi ölmüş. Karı koca ikisi yaşamış. Bütün sığırları Kurtıyak'a kurban edildiği için bitmiş. Onlar kendi aralarında konuşmaya başlamışlar: "Haydi buradan başka yere göçelim!"

Kocası ocağın ateşini yakmış, un kavurmuş, kaşa pişirmiş, yağ katmış, kaşıkları koymuş, kurtıyaklar'ı davet etmiş ve onlara "Ben dönene kadar yiye, gitmeyin!" demiş.

Bundan sonra adam evin çatısı altında bulunan kurtıyak olan çuvalı almış, eşiğe koymuş ve balta ile kesmeye başlamış. Kuryıyak'ların birbirlerine sokuldukları, çuvalın köşesine kadar keserek gelince, kurtıyak çığlık atmaya başlamış: "Bizim geniş yaşam yerimizi sen kestini!" Onların kanları kapıya sıçramış.

Ondan sonra adam karısıyla beraber oradan kaçmış. Sokağa çıkmış, evini ateşe vermiş "Bırak hepsi yansın!" demiş.

Çaraş - Anlaşma. Evlilik geleneklerinden bir an - damadın ailesinin ve akrabalarının gelinin evine gelişi. Genellikle bu geliş esnasında geline "kalım" getirilir.

qurtıyaq - qurtuyaq - Esasen yaşlılar. Kurtıyak, Kumandılarda örökenner'in sinonimidir.

Koca ve karısı uzaklaşmışlar. Nehrin kıyısına gelmişler. Nehrin aşağısına yüzüp gitmişler. Büyük nehre kadar yüzmüşler. Kıyıya çıkmışlar ve çok uzak diyarlara gitmişler. Orada yaşamaya başlamışlar.

Yaşlandıklarında bir bebekleri olmuş. Çocuk o topraklarda uzun süre yaşamış.

Kurtiyak'lar onların izlerini sürmüşler, takip ederek nehrin kıyısına kadar gelmişler. Suya gelmişler. Suya yaklaşarak *"Bizim evimizin sahibi nereye gitti?"* diye sormuşlar. Su onlara cevap vermiş: *"Ben buraya daha yeni geldim, benden önce buradan geçen su belki bilir!"*

Kurtiyak, nehrin yukarı kıyısından gitmişler, gitmişler ancak sahiplerini bulamamışlar.

Sunulan efsanelerin sosyal temeli bütünüyle açık ve gözle görülür şekilde meydana çıkmaktadır.

I. Efsane

Kahraman Konuday, anasoyunun emirlerini – erkek kendi dayısının kızıyla evlenmelidir – kategorik olarak yıkıyor ve yabancı bir kadınla evleniyor.

Bu evlilik uzun soluklu olmuyor ve bebek doğduktan bir yıl sonra onun karısı ölüyor.

Bundan sonra Konuday, Ortodoks nikâh şekline dönmeye karar veriyor: dayısına gidiyor ve onun kızını eş olarak alıyor.

Ancak Konuday anasoyluluğun bir başka emrini daha yıkıyor. Karısının obasına yerleşmek yerine, karısını alıyor ve kendi boyuna dönüyor. Kadının boy ruhları – *emegender* – titizlikle korunan eski gelenekler kadını izlemeye başlıyor ve ona hastalıklar musallat ediyor. Ruhlar ona uykusunda görünüyorlar ve kendilerini de yanına, yeni evine almasını talep ediyorlar. Bundan sonra ancak onun iyileşeceğine söz veriyorlar. Ruhların talepleri uzlaşmacı, bu talepler anasoyluluk ideolojisinde delik açıldığına, anasoyluluktan babasoyluluğa geçiş için karakteristik olduğuna delil oluşturmaktadır. Ruhlar artık anaerik prensiplerde ısrar etmemektedirler, çünkü bunlar yeni sosyo-ekonomik ilişkiler tarafından mağlup edilmişlerdir, ancak ruhlar kendilerinin kült içindeki üstün rollerini de korumayı arzuluyorlar, dinde etkin durum elde etme peşindeler. Ruhlar kadının evindeki üstün rolünü istemektedirler, onlar kadının ruhları evin başköşesine, erkeğin evinin en saygın yerine yerleştirmesini talep ediyorlar.¹

Teletütlerde emegender ruhlara yönelme-dua sözlerinde: "evin saygın yeri başköşesinde oturanlar" ve Kumandılarda örökenner ruhların adı "tördö-törde – saygın başköşede bulunanlar" denir.

Kadının hastalığının sebebini öğrenince Konuday hemen ruhların tasvirlerini (kukla) kendi evine getirmek için kızın anne-babasının evine gidiyor, bu şekilde onların merhametini alıyor.

Bundan sonra kadın iyileşir ve iki erkek çocuk doğurur.

Bu efsanede anasoyluluktan babasoyluluğa geçiş dönemi onun ilk başlangıç formunda reddediliyor. Bu efsanede Konuday, yeni babasoylu boyun kurucu temsilcisi olarak görünür, ancak onun üzerinde anasoyluluk ideolojisinin o kadar ağır baskısı vardır ki, o hiçbir şey yapamamaktadır.

II. Efsane

Birinci efsanedeki gibi Konuday önce yabancı bir kadınla evlenir ve bir süre sonra karısı ölür. İkinci efsanede babasoylu yeni akrabalık prensibini bu kadının oğlu Şünü temsil etmektedir. Babası yeniden evlenmek için dayısını obasına giderken Şünü, babasoyunun ruhlarının cezasıyla babasını tehdit ederek uyarır. Şünü "Eğer sen kirli memleketten kendine kadın alırsan, o zaman kurban olarak sunduğun kısrak Payana'ya ulaşmayacak. Onu boğazladığın zaman etini sadece sen yemek zorunda kalacaksın" diyor.

Payana, yani Ülgen, babasoyunun tanrısı, gökyüzünün ak ve temiz tanrısı, Konuyday'ı "kirli" memleketten kendisine eş olarak "temiz olmayan" kadın aldığı için asla affetmiyor.

Ancak bu tehdide rağmen Konuday, anasoyluluğun derinlerine kadar inen kökleriyle gidiyor ve dayısının "hür kocaya varmak zorunda olmayan kara kızını" kendine eş olarak alıyor. Kızın sıfatı olağanüstüdür; onlar anasoyluluğun temel prensiplerini açıkça ifade etmektedirler: anasoylu evlilik ve kızın bağımsız durumu.

Daha sonra bizim birinci efsanede gördüğümüz şeyler tekrarlanır: kocasının evine taşınmış olan Konuday'ın karısı hastalanır. İki efsane arasındaki fark, 1. efsanede Konuday ruhları kendi evine getirmek için karısının anne-babasının evine gider; bu efsanede ise yardım almak için kendi boy kamına müracaat ediyor (kendi yurdundan kama kamlık ayini yaptırır). Ancak kam etkisiz kalıyor: yabancı ruhlar üzerinde etkili olamıyor. O zaman Konuday karısının boy kamını getiriyor. Kam, karısının boyunun ruhlarının (verilmiş olanların geldiği) - emegender-olduğunu, bu ruhların tasvirlerini hazırlanması gerektiği ve bundan sonra kadının hızla iyileşeceğini açıklıyor. Kadının iki tane oğlu doğar.

Babasoylu başlangıcın temsilcisi olan Şünü, anasoyluluğun temsilcileri bu iki kardeşle bir dövüşe (mücadele) girer, efsanenin gelişimi bu mücadeleyi açıklar. Şünü her zaman bu kardeşlere üstünlük sağlar, böyle olunca da onların annelerinin kin ve nefretini kazanır. Baba, Şünü'nun tarafını tutar. En nihayetinde

Şünü kendi babasını da rezil etmeye karar verir, bununla onun ikinci evliliğinin öcünü alır. Baba kendi halkına müracaat eder, fakat halk onun hislerine karşılık vermez; babasoyluluk ideası artık derine kök salmıştır. Baba o zaman halkı Şünü'yu cezalandırmak durumunda bırakır. Ancak o zaman sahneye başka bir babasoylu akraba, Şünü'nun amcası girer, babasoylu akrabalık ideasının savaçsısı Şünü'yu kurtarmak için her şeyi yapar. Şünü'nun yardımcıları sayesinde halk, düşmanlarından kurtulmaya muvaffak olunca Şünü herkesin takdirini kazanır ve halk kesin olarak onun yanında yer alır.

İlerleyen bölümlerde efsanenin karakteri birkaç kez daha bozulur, eski düzenle ilgili hatıralar yeniden parlayıverir. Şünü nihai olarak babası, babasının karısı ve kendi rakipleriyle ayrılır ve annesinin mensubu olduğu boya gider, dayısının kızıyla evlenir, yaşamak için karısının evine yerleşir, dayısının unvanını alır ve onun yerine han olur. ¹ Halk bu duruma karşı çıkar, Şünü karısının evinde doğan çocuklarını öldürür, karısını, evini ve onun boyunu terk eder. Babasoylu akrabalık nihai olarak üstünlük sağlamıştır.

III. Efsane

Kadın anasoylu boy kurallarından birini - içgüveyliği- yıkararak kocasının evine taşınır. Kadın böylece ana boyuna ait ruhların (kurtıyak) hiddetini kazanır, ruhlar da kadını izlemeye başlarlar: ona hastalık musallat ederler. Bu ruhların tasvirlerini hazırlamak suretiyle aynı şekilde merhametlerini kazanmak için kurbanlar sunularak kadın iyileşir, ancak bir süreliğine. Onlar asırlardan beri var olan evlilik düzeninin yıkılmasına müsaade edemezler. Onların kızgınlıkları yeni evinde kadının çocuk doğurmasıyla özellikle şiddetlenir. Bu anasoylu boy temellerini yok etmek ve babasoylu akrabalık yapısına kaçınılmaz geçiş demektir. Onlar anasoyluluğun koruyucusu ve bekçileridir, buna müsaade etmezler. Onlar bebeğe hastalık musallat eder. Ancak bu sefer ne hazırlanan ruh tasvirleri, ne ruhlara

Teleütlerde tarafımdan derlenen Şünü hakkındaki efsanenin başka bir varyantına uygun olarak, Şünü at üstünde dayısına değil, amcasına gider (taybajı). Amcası miras olarak ona kendi yurtunu, sığırlarını ve mallarını verir. O, Şünü'yu kendi obasına Han ilan eder. Şünü "vergiye tabi" halkı yönetmeye başlar, ancak halk Şünü'ya karşı durur. Bkz. V. İ. Verbitskiy: "Şünü önceki arkadaşlarıyla dayısı Kokan'a gider, ancak bu durumdan iki ay önce kendi yerine kimseyi bırakmadan dayısı ölür. Kokan'lılar oybirliği ile onu kendilerine han seçerler..." (Altayskiy inorotsi, s. 118). Kıyaslayınız: W. V. Radloff: Darauf kerhte Schünü nicht zurück, sonrdern begab sich zur jurte seines Onkels Ajikku. Dieser gab ihm sesine Tochter. Schünü heirtathete diese und wohnte daselbest. Als Ayikku alt geworden, sagte er zum Schümü: "Du gebiete meinem Volke, ich bin selbst alt geworden (Proben, cilt I, s. 207, 185).

yapılan ikramlar fayda etmez ve bebek ölür. Bu kader, kocasının evinde kadının doğurduğu diğer bebekler için de gerçekleşir.

Mütemadiyen sunulan kurbanlar amacına ulaşmadığına, ruhların merhametlerini kazanamayacaklarına kanaat getiren koca, onları yok etmeye, onların ele geçirdikleri kendi evini yakmaya ve karısını alarak çok uzaklara, başka diyarlara, kendi memleketinden, karısının anasoylu ruhlarından uzaklara gitmeye karar verir.

Bu uzak diyarda karı ve kocanın çocukları olur ve yaşar.

Bu efsane için ruhları protesto etmek ve onlarla savaşmak karakteristik anlardır. Koca, karısının boy ruhlarıyla nihai olarak ayrılır, anasoylu boy geleneklerini kesin olarak kopartır; babasoylu boy temelleri üzerinde kurduğu yeni ailesinin yapısını pekiştirmeye çabaladığı çok uzaklara, yeni yaşam yerine gider.

Efsanelerimiz böyle yaratılış ve sosyal fikirler taşımaktadır. Bu efsaneler iki toplumsal sistemin çarpışmasını yansıtıyor. Daha belagatli bir ifadeyle Teleütler ve Kumandılar kendi tarihi geçmişinde anasoyluluktan babasoyluluğa geçişin bütün insanlık için geçerli genel yolunu açmıştır.

DİZİN

- abagai, 123, 124
abaş, 123
abrây, 80, 81
abugaya, 123
abyoş tănärä, 29
aça, 80, 123
Adam, 30, 35, 37, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 60, 91, 115, 140
aga-ağa, 123
Agairı, 117
ail, 112, 114, 119, 124
Ak adan, 54, 72
Ak-kan, 58
ak-mar, 58, 75, 78
Aktele, 117
ak-tolu, 106
Ak-Töl, 120
Alagançık, 118
alas, 32, 33, 63, 64, 66, 76, 79, 114
alça, 66
älçi
elçi, 55, 56, 87
Algayrı, 135, 136, 137, 138, 139
alkış, 55, 73, 75, 84, 85, 86, 108
altai-kiji, 117
Altay, 2, 3, 5, 7, 20, 21, 40, 103, 108, 111,
115, 117, 118, 119, 120, 126, 128
amır, 112
änäş, 123
Anohin, A. V. 9, 10, 113
Antropov, V. V. 4
arak, 30, 107, 110, 111, 112, 113, 120, 124,
125, 126
arçın ölon, 32
aş, 19
ateş, 20, 31, 32, 33, 44, 56, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 121, 133, 140, 141
ateş-ana, 103, 105, 108, 109, 110, 112, 113,
114, 115, 116
äyä, 123, 125
aya ciini, 123
B. Çarge, 117
Baçat, 23, 59, 61, 68, 73, 74, 111, 117
Balay-Han, 77
Barnaul, 112
bars änäzi, 29
Başçı, 54, 55, 87, 90
Bay Ülgän, 29
bayana, 55
baytal, 22, 23, 67, 69, 70, 71, 72
Bogoraz, V. G. 1, 2, 4
ciini, 123
ciini-pala, 124
çalı, 18, 19, 20, 22, 31, 32, 93, 101, 132,
133
Çamal, 119
Çamgıl, 24, 28
Çaras, 122
çaraş, 142
Çarga, 104, 112, 117, 119, 121, 122, 124
çartu, 62
Çeren Tondık, 131, 133, 138, 139
Çımay-Han, 77
Çırbıday, 134, 135, 136, 137
çööçiy, 65
Dolgan, 6, 7
Dyakanova, V.P. 4
emegender, 97, 101, 128, 129, 130, 132,
133, 143, 144
enekeler, 101
Engels, 127
Erkey Han, 28
Erlik, 30, 41, 42, 47, 111
Funka, D. A. 7
Gööş-Hana, 30
Hakas, 2, 6
iini, 123
kain, 123, 124
kainaga, 124
kainaya, 124
Kakşı, 117

- kakyat, 58
 KaldanÇeru, 133, 134, 137, 138, 139
 kalım, 107, 120, 121, 125, 142
 kam, 9, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 28,
 29, 30, 31, 32, 34, 47, 49, 54, 57, 58, 59,
 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 75, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88,
 89, 90, 91, 92, 93, 101, 104, 109, 110,
 128, 131, 132, 133, 144
 Kanakay, 9, 15, 21, 29, 34, 59, 60, 81, 82, 83
 Kan-Kıçkıl, 78
 Kara-Adam, 30, 42
 Karagas, 2
 Karakol, 112, 118
 karındaş, 118, 122, 123
 Karşıta, 121
 Kartısa, 111, 121
 kaymak, 112
 Kayrakan, 17, 23, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41,
 42, 43, 44, 48, 50, 54, 59, 60, 61, 62, 64,
 65, 67, 68, 69, 91
 kelim, 124
 Kıçkıl-Han, 31, 78, 87, 88, 89, 90, 91, 92
 kılış, 20, 42, 91
 Kıylu-Han, 38
 Kızıl bura, 37, 49
 kızıl-tolu, 106
 kirbi tay, 79
 Kirbi-Han, 38
 N. V. Kislyakov, 1
 Konuday, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 143, 144
 korbolko, 105
 kökbura, 28
 Kölböy-Han, 77
 kömdörö, 66
 könök, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 58, 59, 61,
 63, 66, 76, 78, 79, 84, 85, 88, 89, 90, 91,
 124
 Köröl Maiman, 118
 kuda, 123
 kudagay, 123
 Kudai, 105, 107
 Kuday, 105, 115
 Kumandin, 5, 6, 127
 Kurbustan, 111, 112, 116
 kure, 112
 Kurgay-Han, 36, 38
 Kurtıyak, 142, 143
 kurut, 112
 kut, 28, 48, 76, 83
 kuyuk, 20
 kült, 101, 143
 kürmüş, 93
 küyü, 123
 Küzlülü, 120
 Leningrad, 1, 2, 4, 5, 6, 7
 levitra, 122
 Maiman, 118, 122
 Malov, S. Y. 2, 3, 6, 113
 Märät, 117
 Markit, 117, 118, 119, 122
 mars
 pars, 18
 Merkit, 104, 127
 Miltık-kaşka, 118
 Mıytu, 117
 Minusin, 117, 118
 mordok-han, 29
 Morgan, 127
 Moskova, 2, 4, 5, 6, 7, 130
 Mukur-Çarge, 117
 Mundus, 117, 118, 122
 Mustay, 52
 Novikov, A. İ. 9
 oçag, 103, 104
 Oçai, 127
 Oçı, 118, 123
 Oimlok-arı, 104
 ojrot tănärä, 29
 orbu, 17, 60, 97, 98
 oro, 111
 Orsok, 75, 76, 77
 ot-änä, 55, 103, 107, 113, 115, 116
 oymok, 33, 44
 oyrot tănärä, 29

- Oyrot-Han, 105, 111
 örköstü, 18, 19, 20, 23, 32, 45, 49, 50, 51,
 60, 67, 68, 69, 70, 86, 92
 örötü, 47
 Padükay, 75, 76, 77
 payana, 17, 34, 35, 61
 pazım, 124
 Petro, 1, 118
 Pogoş, 48
 Poido, 118
 Poppe, N. 3
 Potapov, L. P.1, 5, 18
 pozogo, 55, 91
 pölö, 50, 85, 122, 125
 Pönök, 15, 34, 59, 83
 Pörüçi-Han, 30, 39
 Prokofyev, G. N. 1
 Pulgayrı, 135, 136, 137, 138, 139
 püdüyi, 21, 24
 Radloff, W. 15, 18, 20, 30, 129, 130, 131,
 133, 145
 Rus, 1, 103, 111, 113, 118, 120, 124
 Rusya, 1, 3
 Samoyloviç, A. N. 2
 Sanıs kayrakan, 118
 Sankt-Peterburg, 1, 3, 4
 Sansu, 117
 seok, 15, 106
 Sibirya, 2, 3, 4, 5, 9, 18, 127
 Sokolova, Z. P. 7
 Som adazi, 17
 söök, 117, 122
 su azi, 118
 Şandu, 127
 Şor, 2, 5, 6, 7
 Şternberg, L. Y. 1, 2, 124
 Şünü, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145
 tabılgı, 17
 tabu, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 78, 88, 104
 tağıl, 112
 taktur, 75
 Talay-Han, 77
 Talay-Kan, 43, 121
 Talkan, 32, 44, 56, 75, 76, 115
 talku āzi, 41
 tănärä, 28, 29, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 60
 täpşi, 17, 78
 Tatar, 105
 tay, 15, 18, 19, 20, 21, 29, 45, 120, 122, 123
 Tay-Han, 131
 Taylık-Han, 78, 79, 81, 89
 tef, 9, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 28, 31, 32, 45,
 48, 54, 70, 92, 93, 97, 98
 Teleüt, 5, 6, 9, 10, 15, 20, 24, 30, 103, 104,
 109, 113, 117, 120, 121, 122, 124, 127,
 128, 129, 130, 135
 Todoş, 118, 121, 122
 Tofalar, 2, 4, 6, 7
 tolu, 31, 32, 33, 34, 58, 59, 61, 63, 78, 79,
 84, 88, 89
 Tomsk, 9, 68, 118
 Ton kurçu, 30
 toy, 122
 tös, 15, 16, 27, 34, 55, 59, 62, 67, 82, 89, 91
 tös pasyat, 15, 16
 Troitsa, 109
 Tumat, 50, 117, 122
 tumat tănärä, 29
 Tunguşay, 19
 tuyas abırtkı, 111
 Tüdraş, 117
 tünür, 17
 udul, 82
 ul, 124
 Ülgen, 15, 16, 24, 27, 28, 29, 32, 33, 39, 41,
 42, 49, 51, 53, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71,
 73, 75, 79, 86, 88, 109, 110, 111, 121,
 131, 144
 Ürüm-Han, 104, 114
 üzüt, 75, 76, 77, 78, 89, 110
 Vasilyev, G. M. 1
 Verbitskiy, 17, 18, 19, 21, 51, 118, 130, 145
 Wiesbaden, 3
 yään, 125
 yäctä, 123

yada, 51, 133, 134, 137, 138, 139, 141	Yılmay-Han, 39
yadaçı, 136, 137	yırlıkçı, 112
yalama, 21	yiään, 15
Yäläş, 31	Yölgö, 82
yänä, 125	yula, 31, 77
Yanı Som, 38	Yutti, 9, 34, 118, 122
Yanıye Som, 38	Yüräkäy
yar-yol, 17	Yürekey, 68
yäs-puga, 119	yürçü, 124
yayık, 31, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 81, 90, 92,	Zelenin, D. K. 2

27.50

ISBN: 978-975-456-119-7

9 789754 561197